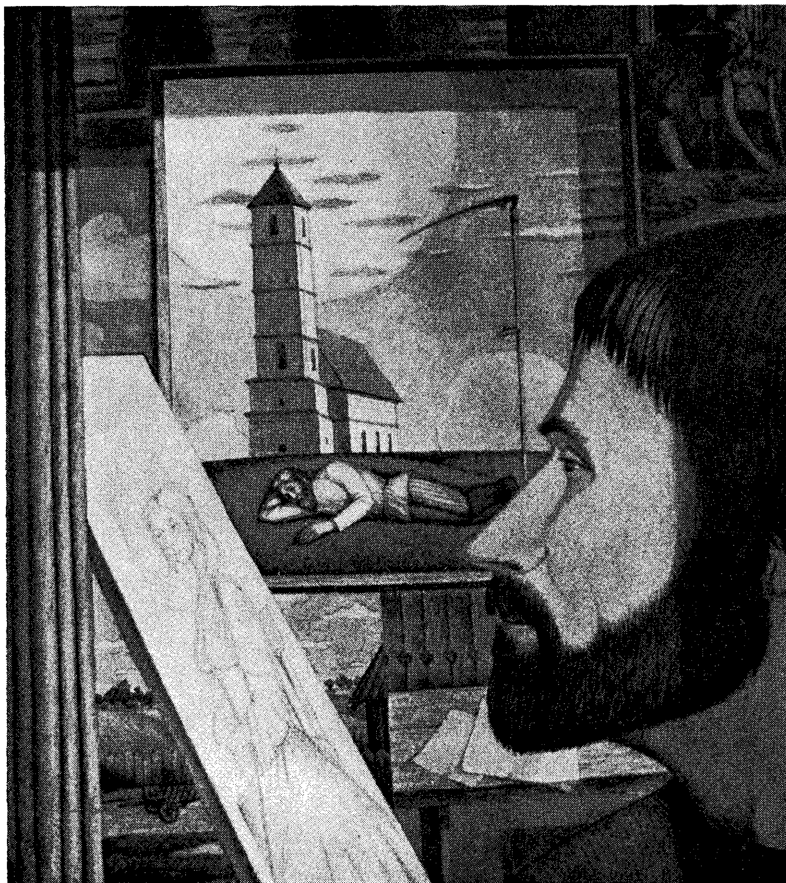

Я. БАТАЛЬЁНАК. Нядзеля. З серыі «У майстэрні» (акварэль, 1981).

ОРГАН
ЦЭНТРАЛЬНАГА КАМІТЭТА
ЛКСМБ
І САЮЗА ПІСЬМЕННІКАЎ
БЕЛАРУСІ

Маладосць

8·90

(450) ЖНІВЕНЬ

ШТОМЕСЯЧНЫ
ЛІТАРАТУРНА-МАСТАЦКІ
І ГРАМАДСКА-ПАЛІТЫЧНЫ
ІЛЮСТРАВАНЫ ЧАСОПІС

Выдаецца з 1953 года

МІНСК
Выдавецтва ЦК КП Беларусі

У нумары

Паэзія · Проза

Публіцыстыка

Вокладка **А. Карповіча**

На шмуцтытуле паэзіі і прозы— **Я. Батальёнак. Цвіце стары сад** (алей, 1974).

На шмуцтытуле публіцыстыкі—фота **С. Брушко.**

Паэзія Проза

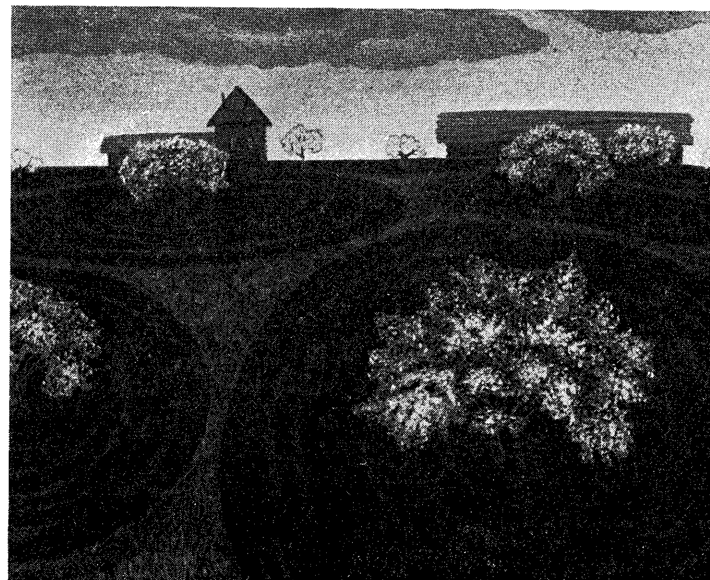

Упершыню ў „Маладосці"

Таццяна Дашкевіч

Дзе новы колер — уладар,
Дзе ліхтары ўжо не патрэбны,
Мяне чакае дзіўны дар,
Які даецца недарэмна.

Я бачу мой апошні шлях,
З дзяцінства гледзячы ў нябёсы,
Іду да зорак па вуглях —
І вогнішчам палаюць косы.

Кахаю і жыву пакуль —
Здаецца незвычайным морак...
Трымайся, дружа, за руку.
Я адвяду цябе да зорак.

А свет стары так доўга будзе жыць,
Бо існасць ёсць у цяжкіх скрыжаваннях
Старых бярвенняў
з галубоў гуканнем,
І комінаў пакрыўджаных,
І шыб...

Не памінай мяне, апошні Бог,
Апошняй кропляй людскага патопу,
Дзе, як дзіця спужанае,— Еўропа,
Ў вачах яе — такі сусветны боль.

Прароцтва ўжо не будзе ад званоў,
Бо ўшчэнт паразбіваліся іх рухі.
Вандруе ў душах бездань-палявуха,
Халопка чорных нелюдзяў-паноў.

Нібы павозка, коціцца Зямля,
І шлях яе аднойчы абарвецца,
І боскае яе святое сэрца
Ніхто ў вуглях не знойдзе апасля.

КАЛЫХАНКА

Русалка Ганна!
Гоманам вады —
Адказ, і споведзь, і вачэй блакітных
Стамлёны боль...
Апошняя малітва...
Шукаю на вадзе твае сляды.

Твая вада спакою не дае.
Вянок плыве,
Сто год ужо плыве,
І на тваёй бялюткай галаве
Сплятаюць хвалі бліскаўкі свае...

...Павінны хвалі ціха калыхаці
Глыбока
люлечку твайго дзіцяці.
Спі, дзіцятка,
спі, сонейка,
спі, рыбка.
Надзейна захавана твая зыбка...

Спі, золатка,
спі, панскае дзіця...
Забаўляюць хвалі,
мігацяць...
І па вадзе плыве:
баю-баю,
Я пра каханне песеньку пяю.

І пахіснуўся гэты дом —
Прытулак мой губляе сілу,
І зараз прад маім акном —
Пустэча, погляду магіла.

Куды ідзеш, гаючы снег?
Навошта вусны мне кранаеш?
Люстэрка плача на сцяне
І сёння твар мой не пазнае

І заўтра не пазнае твар,
Бо ён — апошні месяц, люты...
Апошняе не мае мар
І супакойвае пакуты.

Перахрысціся на акно,
Вандроўнік-знаўца.
Недарэмна
Яно сцямнілася адно.
І рамы крыж такі таемны.

ХРЫШЧЭННЕ

Над крыніцай не будзе дажджу,
Ні аблокаў, ні зор, ні птушак.
Я табе дзіця нараджу
І даверу крыніцы гушкаць.

Толькі ты мяне не карай.
Хай жа ўсё табе добра будзе.
Я пайду адзінока ў край,
Дзе мяне не пазнаюць людзі.

Хай мяне папракае люд,
Толькі ведае хай, што я маці.
Хай вадзіца нам будзе — суд,
Ды лятае анёл па хаце.

МАСКВА. ДАБРАЛЮБАВА

Чужына. Далёкая хата,
Ад вокнаў — пачатак тугі.
Хто сябра, хто вораг закляты —
Ці гэты, ці той, другі?

Пакіну пакой на світанні,
Кавалачак хлеба — ў кішэнь.
І вораг і друг развітанне
Праспяць, не расплюшчаць вачэй.

Каханы! Цябе заклікаю,
Цябе я павінна забраць!
Адкажа: «Прабач, не кахаю.
Бывай, я стаміўся кахаць».

Пакрочу адна да радзімы,
Ступлю на пакрыўджаны шлях —
Ні воўка, ні добрай людзіны
Не стрэчу ў цямнючых лясах...

І шыі вярыгамі сцяты.
І вочы ад сонца баляць.
Чужына. Нялюбая хата.
Вар'яты ў люстэрка глядзяць.

Зінаіда Дудзюк

◆

Не прыляціць у мой куток зязюля,
Не абнадзеіць і не ўсцешыць слых.
Счарнелыя дубы ў гаях паснулі
Без гоману і песень веснавых.

Я тры гады яе дарма чакала,
Перасяленку, здрадніцу, сястру.
А мо яна ад стронцыю сканала
Сярод птушыных патаемных скрух.

Піла расу з атрутнага лісточка,
Хавалася ў атручаных карчах.
Зязюльчын лён, зязюльчына сарочка
На смерць падрыхтаваная не ў час...

◆

Не напісаць з замілаваннем верш
Пра мой Дняпро, ссівелы і агорклы.
Як ён не скамянеў, яшчэ жыве
Пад позіркам біблейскай Чорнай зоркі.

Бездапаможны, хворы і сляпы,
Няўцямна падмывае бераг стромы,
Не пазнае ні шчодрых, ні скупых
У прадапошнім трызненні і стоме.

З жалобаю схіляюся над ім,
Быў вечны, нібы бог, а памірае,
Ні крыўды і ні зла не прытаіў,
Нікога і нічым не дакарае.

Жыві далей, гадуйся, чалавек,
Патонеш хутка пад уласным смеццем,
Я перажыць паспела столькі рэк,
Што ўжо жыцця страшуся, як бяссмерця.

І словам я не здольна ажывіць
Панішчаныя нашыя святыні,
Хіба вады атрутнае папіць,
Няхай душа знябудзецца, астыне...

◆

У самотнага доўгая ноч,
У галоднага Бога няма.
Я зжыла свае леты даўно,
А наперадзе толькі зіма.

Скарбы ўсе рассыпаюцца ў прах,
Мне адхлання не знаць нідзе.
Перад заўтрашнім днём страх
За сябе, за зямлю, за людзей.

◆

Лячу ізноў, і не хапае крыл,
І халадок ужо фліртуе з Музай.

Я. Янішчыц

Што меў паэт, раздаў без шкадавання,
Сусветны холад выстудзіў жытло,
Ёсць успаміны, ды няма вяртання,
І стома — арэолам над чалом.

Рака кахання мкнецца супраць часу
І супраць лёсу, як яе спыніць?
Не скарыстаеш слова для акрасы,
Калі краса ў пачуццях не шчыміць.

Цяжкому слову горычу адбіцца,
Жывому слову выспець дабрынёй.
І гэтак лёгка аб жыццё разбіцца,
Як зблытаеш прадонне з вышынёй.

Упершыню ў „Маладосці"

Іван Сычык

КАРОТКІЯ АПАВЯДАННІ

ПАРТРЭТ

Белае воблака наплывала на цёмныя кучавыя хмары, быццам гэта быў пачатак бітвы святла і цемры. Белае воблака расло, адсоўвала шэрань дажджавых хмар.

Малады мастак спыніўся, пачаў уважліва назіраць за рухам неба. Некалькі хвілін ён захапляўся грандыёзным відовішчам. Белае воблака на фоне цёмных хмар зіхацела, блішчала, яно пасылала сваё святло на зямлю, на восеньскі жоўта-чырвоны лес, на поле і вёску.

«Вось і пейзаж-карціна, далёка ехаць не трэба»,— пасля роздуму мастак рушыў далей.

* * *

Праўленне калгаса доўга шукаць не прыйшлося. Яно было ў цэнтры вёскі, побач — драўляны клуб, магазін. Аўтамабіль «Волга» стаяў ля праўлення. Мастак зайшоў у кабінет старшыні калгаса.

— Добры дзень,— прывітаўся ён.

У мяккім скураным крэсле сядзеў чалавек гадоў шасцідзесяці. Яго тлусты чырвоны твар прыкметна спахмурнеў. Мастака ён быццам не заўважыў, працягваў размаўляць па тэлефоне.

— Ну дык што?! Бульба, тэхніка, працоўных рук не хапае... Усё гэта адгаворкі, а бабы нашто? Ты — брыгадзір, вось і дзейнічай самастойна.— Некалькі хвілін ён штосьці слухаў, затым дзёрзка адказаў:— Хоць старых, а каб людзі былі на полі.— Старшыня паклаў тэлефонную трубку, абыякава і халаднавата зірнуў на мастака, спакайней спытаў:— Што патрэбна, малады чалавек?

— Прыехаў у творчую камандзіроўку,— нясмела прамовіў мастак.— Ёсць заданне Саюза мастакоў.

— І якое?

— Буду пісаць партрэты перадавых людзей калгаса.

— Цікава! — пасля паўзы сказаў старшыня, затым набраў нумар тэлефона, буркнуў:— Пархуту да мяне, і хутка!

Праз некалькі хвілін у кабінет зайшоў чалавек сярэдніх гадоў.

— Што патрэбна, Сцяпан Якаўлевіч? — спытаў ён.

— Гэта наша ідэалогія,— адзначыў старшыня, затым растлумачыў:— Мастак прыехаў з вобласці. Ён павінен маляваць перадавых людзей калгаса. Вось і думай, парторг!

— Гаворыце, перадавых, заслужаных людзей? — Пархута хітравата зірнуў на старшыню, на мастака, памаўчаўшы трохі, сказаў: — Мабыць, болей узнагарод і заслуг, чым у вас, Сцяпан Якаўлевіч, у калгасе і няма!

— Хопіць, хопіць,— задаволена адазваўся старшыня.

— Вас я зразумеў,— умяшаўся ў гаворку мастак.— Скажыце, якім часам вы можаце пазіраваць і дзе?

— Заўтра раніцай, і прыходзь сюды. А там паглядзім, магчыма, буду ў крэсле,— усміхнуўся старшыня.

— Зразумеў,— уздыхнуў мастак,— а як з жыллём? Мне на два дні.

— Пархута!— звярнуўся старшыня да парторга.— Разбярыся...

— Добра, усё будзе зроблена, Сцяпан Якаўлевіч,— паабяцаў Пархута.

Мастак і парторг выйшлі на вуліцу. Ішлі моўчкі. Калі звярнулі ў правулак, Пархута сказаў:

— Ёсць тут адна хаціна, старая там жыве. Кватэра не цуд, але пераначаваць можна.

— Нічога... Як-небудзь...

Яны зайшлі ў двор старэнькай хаткі. Яна была невялікая, трухлявая. Вакол раслі разгалістыя яблыні і вішні. Мастак прыкмеціў, што сцежка да маленькага хлевушка чыста вымецена і шыбы акенцаў аж зіхацяць. Непадалёку ў разоры сядзела бабуля, капала бульбу.

— Базэліха! Вазьмі квартэранта на пару дзён,— крыкнуў Пархута.

Старая схамянулася, насцярожылася, уважліва паглядзела на Пархуту, на незнаёмага хлопца, затым моўчкі кіўнула галавой.

* * *

Вечарам старая Базэліха скрэбла бульбу, седзячы на маленькім услончыку. Мастак падрыхтоўваў эцюднік і палотны.

— А вы, бабка, адна жывеце? — пацікавіўся ён.

— Адна, галубок.

— І дзяцей няма?

— На вайне забілі і мужыка майго, і двух сыночкаў,— усхвалявана прамовіла старая.

— І больш нікога і няма?

— Дачка ёсць, унукі ўжо сталыя ў горадзе жывуць. А малодшанькага сыночка-саколіка нядаўна ў Аўганістане забілі. Афіцэрам быў.— Вочы старой заблішчэлі ад слёз, яна пачала выціраць іх хусцінкай.

— Вось як! — спагадліва адазваўся мастак. Слёзы старой узрушылі яго. Памаўчаўшы, ён спытаў: — А хто вам дапамагае гаспадарку весці, мо калгаснае начальства?

— Ой, галубок! Усё сама. Толькі дачка і ўнукі ўлетку прыязджаюць сена назапасіць. Кароўку зімою карміць трэба чымся,— старая прысела ля печы, паклала на калені вузлаватыя рукі, думаючы аб сваім.

Мастак пачаў уважліва разглядаць убранства хаткі. Ля акенца — стол з сасновых дошак. За печчу — жалезны ложак. На покуце вісяць іконы і фотаздымкі, відаць, сыны і муж Базэліхі. Над печчу сушацца ваўчкі, валошкі, дубовае лісце...

Мастак перавёў позірк на старую, лагодна перапытаў:

— Дык, гаворыце, ніхто з калгаса не дапамагае вам?

— Ніхто, галубок, ніхто.

— А старшыня, а парторг?

— Яны начальства вялікае, рэдка іх бачу. На машынах раз'язджаюць. Раней, калі працавала ў калгасе, то часцей бачыла іх.

— І доўга вы ў калгасе працавалі?

— Трыццаць гадоў. О! Раней цяжка было. Пасля вайны сеялак не было. Жалі сярпамі. Пасля ўжо камбайны і трактары прыслалі. Усялякае было ў жыцці. Дзяцей пагадавала, а вось цяпер якое гора і смутак,— старая на нейкі момант змоўкла, на вачах зноў паказаліся слёзы.

— Вы, бабуля, не смуткуйце вельмі. На долю беларусоў багата чаго выпала, не адна вы,— хацеў суцешыць мастак бабулю.

Некаторы час маўчалі. Затым мастак спытаў:

— А зімой печ чым паліце?

— З палівам таксама труднэча.

— Зразумеў.

Базэліха пачала гатаваць вячэру. Хутка на стале запахла свежымі гуркамі, хлебам, бульбай. Гаспадыня паставіла гліняны збан з малаком. Перакусіўшы, мастак шчыра падзякаваў, лёг адпачываць.

Раніцай ён ішоў вясковай вуліцай да праўлення калгаса. Старшыню застаў у крэсле. На чыстым пінжаку блішчалі ўзнагароды: ордэны, медалі.

— Малюй такім, як ёсць,— сказаў старшыня.

Мастак паставіў эцюднік, замацаваў палатно. Не зусім падабалася яму натура, але патрэбна было мірыцца з гэтым. На белым палатне пачаў з'яўляцца малюнак. Мастак скрыпеў вугольчыкам і разважаў. Думкі былі пра Базэліху. Зараз мастак выразна ўбачыў розніцу паміж старшынёй і старэнькай. Творчае натхненне кудысьці знікла, на змену яму з'явілася непрыхільнасць да натуры, а гэта для мастака — канец творчай задуме. Пачыркаўшы трохі яшчэ па палатне вугольчыкам, мастак сярдзіта сказаў:

— Усё! Астатняе дапішу ў майстэрні.

— Так хутка? — здзівіўся старшыня.— Пакажы, што ў цябе атрымалася?

Мастак зняў з эцюдніка палатно.
— Вось глядзіце, рысунак гатовы.
— А чаго не каляровы? І ўзнагароды не ўсе.
— Астатняе дапішу ў майстэрні.
— Ну, дык глядзі, персанальна ў майстэрню не паеду.

* * *

Мастак быў на сядзібе Базэліхі. Старая сядзела ў разоры з кошыкам, выбірала бульбу. Мастак паставіў эцюднік. Вось і чыстае палатно. Ён нейкі час глядзеў на старую, затым сказаў:
— Бабуля! Я ваш партрэт пісаць буду.
— Ой, што ты, унучак, такую непрыгожую, старую ды ў трантах!
— Нічога, бабуля, нічога!
— Тады я пайду, прыбяруся трохі, камізэльку і фартух чысты адзену.
— Не трэба, бабуля,— натхнёна прагаварыў мастак,— будзьце такою, якая ёсць зараз. Гэта вобраз!
Хутка на палатне з'явіліся каляровыя плямы алею. На фоне старой каржакаватай яблыні з залацістай лістотай і спелымі яблыкамі пачаў праяўляцца партрэт Базэліхі. Яна сядзела на зямлі, трымала кошык бульбы худымі, патрэсканымі рукамі ў той жа дзіравай вопратцы, у тых жа кірзавых ботах. Маршчыністы твар быў смутны, але адначасова добры, шчыры, спагадлівы.
Раптам мастак пачуў крокі, ён павярнуўся. Падышоў Пархута, насмешліва спытаў:
— Навошта ты гэтую старую мажаш?
— Не мажу, а пішу партрэт.
— Ёсць і лепшыя людзі ў калгасе.— Парторг пералічыў шэраг імёнаў.— А ты займаешся ерундыстыкай.
— Гэта вобраз, гэта прыгажосць! Ды і бабуля — заслужаны чалавек калгаса. Ветэран працы.
— Якая гэта прыгажосць? Старэча ў лахмоццях,— пырхнуў смехам Пархута.
— Прыгажосць бывае не толькі знешняя. Ёсць прыгажосць духоўная. Ці ж не прыгожыя гэтыя спрацаваныя рукі? Тут прыгажосць сціплая, някідкая, але ж прыгажосць,— натхнёна і ўсхвалявана прамовіў мастак.
Пархута маўчаў, але выраз твару змяніўся: знікла фанабэрыстасць. Ён пільна глядзеў на бабулю...

КРЫЎДА

У галаве бабкі Аўдоцці стаіць шум: крычаць унукі, звіняць вёдры, кубкі, шклянкі. Нявестка ўшчувае малодшага ўнука, крыкліва павучае яго. Хлопчык вырываецца з рук маці, імгненна заскоквае на печ, адтуль высоўвае галаву і паказвае язык.

У хату зайшоў Аляксей, сын бабкі Аўдоцці. Ён нядобрым позіркам зірнуў на маці, кінуў у куток вопратку, спытаў:
— Ну што, не зняла яшчэ са сцяны свае іконы і анучы? — Саматканыя ручнікі ён называў анучамі.
Думкі старой пачынаюць кружыцца, ногі слабеюць, становяцца кволыя, але яна працягвае мыць посуд.
— Чаго маўчыш? За сваё старое барахло трымаешся,— зычна працягвае Аляксей.— Патрэбна яно табе... толькі клопаты лішнія.
— Аляксейко, сынок,— на хвіліну старая супыняецца, ставіць міску на лаўку, разгублена глядзіць на сына, і яе светла-блакітныя вочы становяцца вільготныя.— Жыццё пражыла з гэтым... Дорага яно мне: і іконы, і ручнікі, і партрэт твайго бацькі.
— Хопіць! Наслухаўся тваіх баек,— голас Аляксея прагучаў са злосцю.— Нікчэмныя твае цацкі выкіну сам і пастаўлю новую мэблю.
Чаго не стрымае матчына сэрца. Старая працягвае глядзець на сына, і яе разгубленасць змяняецца жалем:
— Супакойся, Аляксейко, мабыць, ты стаміўся на працы, павячэрай і адпачывай.
Аляксей нібы ашалеў. Быццам і не прыкмячаў сівізны, працоўных мазалёў, спагады маці. Ён злосна крычаў:
— Сама знімеш, ці мо дапамагчы? Ліха іх бяры...
У бабкі Аўдоцці перахапіла дыханне. Старая цяжка ўздыхнула, у вільготных вачах была невымоўная журба. Яна стаяла ўся сцятая, нібы чакаючы ўдару. Ногі адзервянелі, не згіналіся ў каленях. Ёй здавалася, што яна не здолее вынесці памыі на вуліцу. На нейкі момант у хаце ўсталявалася нудная цішыня. Сабраўшыся з думкамі, бабка Аўдоцця яшчэ раз напомніла сыну пра бацьку. Ад гневу і абурэння Аляксей не хацеў разбірацца ў дробязях. Раз'юшаны, ён мацюкнуўся і пайшоў у другі пакой.
Маці некалькі хвілін стаяла на адным месцы, затым, цяжка стукаючы ботамі, учапілася вузлаватымі, касцістымі пальцамі за дужку вядра, таропка выйшла на вуліцу. Маці адчувала сябе кепска, крыўда апякла душу.

* * *

Ноччу бабка Аўдоцця доўга не магла заснуць, яе хвалявалі непрыемныя думкі. Глуха енчыў вецер за вокнамі, ён то сціхаў, то злосней стукаў у шыбы, палохаючы старую. Яна варочалася на тапчане, часта малілася. Шмат чаго перадумалася за гэтую ноч.
Толькі досвіткам да яе прыйшоў сон. У сне яна ўбачыла мужа-нябожчыка. Ён выплыў бы з туману, прыблізіўся і прамовіў:
— Аўдоццюшка, мая даражэнькая, не бядуй і смерці не прасі. Пажыві яшчэ трохі ды ўнукаў падгадуй, словам добрым сагрэй іх. Няхай ідуць яны па жыцці з мірам. А ад смерці яшчэ ніхто не адкупіўся. Усе народжаныя ўвойдуць у вароты смерці і адтуль ніколі не ўбачаць ласкавага сонейка, квітнеючых садоў, людзей...

На гэтым прачнулася.

Старая паднялася, памалілася, акуратна працерла партрэт мужа-нябожчыка, паправіла ручнікі. З фотакарткі на яе глядзеў муж тым жа хуткім позіркам, і ад гэтага на душы пасвятлела.

Аляксей моўчкі збіраўся на працу. Нявестка мітусілася на кухні. Пачынаўся новы дзень. Што ён прынясе? Гэтае пытанне ў апошнія дні трывожыла старую.

...Цэлы дзень бабка Аўдоцця клапатала ў агародзе, палола гуркі. Надвячоркам да яе падбег малодшы ўнук, сказаў:

— Бабуля! Тата прыгожую канапу купіў, шафу і яшчэ штосьці. Ідзі паглядзі.

— Прысядзь, унучак, тут, адпачні трохі, бо зноў ноччу крычаць будзеш і скардзіцца, што ножкі баляць.

Хлопчык паслухмяна прысеў ля бабулі.

— Ты, Васілёк, у які клас пойдзеш?

— У трэці, бабуля.

— А настаўніцу таксама не будзеш слухаць, як мамку?

— А мамка мяне ні за што б'е.

— Паслухмяным патрэбна быць. Вось тады не будуць крычаць, біць. Па-добраму трэба адносіцца да ўсіх — і да цябе па-добраму паступяць. Вось слухай казку.

«Расла маленькая сцяблінка. Ішоў злы чалавек і прыбіў ботам сцяблінку да зямлі. Пачала вянуць сцяблінка, пакрывацца пылам. Мабыць, быў бы ёй канец, але па той дарозе ішоў добры чалавек. Убачыў ён прыбітую сцяблінку і падняў яе. Зямлю прарыхліў і вадзіцай паліў. «Дзякуй табе, добры чалавек, век не забуду тваёй дабрыні»,— адазвалася сцяблінка.

Прайшлі гады. З маленькай сцяблінкі вырасла прыгожая яблыня. Увесну буйна квітнела, увосень румянымі яблыкамі людзей частавала. І вось на той зямлі пачаўся вялікі голад. Людзі паміраць пачалі. Ішоў зняможаны ад голаду той добры чалавек, які яблыні жыццё даў. Шчыра прыняла яблыня яго, пачаставала чалавека сваімі сакавітымі яблыкамі. Сіл і бадзёрасці ён набраўся. Паблізу ў пошуках яды валачыўся зняможаны і злы чалавек, які прытаптаў сцяблінку. Ён убачыў яблыню, падышоў да яе, хацеў сарваць яблык, але яблыня высока падняла свае галінкі, сказала: «Пазнала я цябе, злы чалавек. Ты загубіць мяне хацеў, а зараз я не ведаю, з чым прыйшоў. Адыдзі ад мяне». Так і загінуў ліхі чалавек».

Хлопчыку падабаліся казкі бабулі, ён хітравата глядзеў на яе:

— Раскажы яшчэ якую-небудзь казку!

— Ужо час, Васілёк, дамоў. Адпачываць трэба.

Хлопчык пабег.

Сонца хілілася да лесу. Мабыць, яно таксама хацела адпачыць пасля доўгага ліпеньскага дня. Бабка Аўдоцця паднялася, пайшла нетаропка дахаты. Была надзея, што Аляксей будзе лагаднейшы. Вось і дзверы. Старая зайшла ў сенцы. Пякучым агнём апаліла сэрца. Яе тапчан, выкінуты, стаяў у кутку. Яна не паверыла вачам, пільней прыгледзелася: побач валяліся ручнікі, ікона, партрэт мужа-нябожчыка. Бабка Аўдоцця схамянулася. У вымучанай душы ржавым жалезам засела крыўда, якая цяпер не пакідала яе. З хаты даносілася гаворка:

— Правільна, Аляксей. Канапу можна паставіць у гэты куток, шафу — у гэты.

— І то праўда, рухлядзі месца ў сенцах.

— Вось, вось! А старую і ў горад можна адправіць. Там вольна сыны жывуць. Кватэры гарадскія... па тэатрах да рэстаранах ходзяць, а маці глядзець не хочуць. Тут, у вёсцы, клопатаў па горла, ды яшчэ за старой глядзець трэба... Хоць разарвісь!

— Уга, суседка. Я таксама Аляксею кажу тое ж.

Адчуванне ў бабкі Аўдоцці было агіднае. Мабыць, так адчуваюць сябе абяздоленыя старцы без цяпла, без прытулку. Яна, цяжка ступаючы, выйшла на вуліцу. «Няма нічога святога ў душы сына,— самотна і балюча разважала яна.— Значыць, не прыняў добрых слоў маіх і парад не паслухаўся. Мусіць, без карысці жыву я на белым свеце, лепей памерці тады...»

Ішла яна, прыгнуўшыся, нізка схіліўшы галаву, быццам ішла на лютыя пакуты. У гэты час яна нічога не хацела: ні бачыць, ні чуць, ні адчуваць. Толькі ісці... ісці... ісці... Яна мінула свой агарод, агарод суседа Трафіма і раптам, на ростані, спынілася. Відавочна, старая ішла б і далей, але яе аклікнула Халівоніха, таксама вясковая старая жанчына:

— Аўдоцця! Куды ты? Ноч хутка.

Бабка Аўдоцця некаторы час стаяла, думаючы штосьці, затым падышла да Халівоніхі, прысела побач на лаўцы.

— Ноч хутка, сядзела б у хаце,— сказала Халівоніха.

— Няма ў мяне хаты.

— Як няма? Вось жа тутачкі!

Не мела звычкі бабка Аўдоцця бедаваць. А каб не маўчаць, яна сказала:

— Іду да ракі, гусей пагляджу.

— А Аляксей, а нявестка? Ды і ўнукаў поўная хата.

— Унукам трэба адпачываць, а нявестка і сын сваімі справамі заняты.

— Ой! І маладыя пайшлі цяперача... Адны здзекі над бацькамі. Раней было па-другому, грахом гэта лічылася.

— Але, галубка! Не той час цяпер, не той. Па-другому жывуць маладыя. Па-другому думаюць і справу вядуць па-другому. А мы, старыя,— абуза для іх.

— Не абуза каменьчык ворыву, а пень коласу. Пры сонейку цёпла, пры матцы добра.

— Не разумеюць зараз гэтага дзеці нашы.

— Бывала, бацькі ў хаце — закон! І традыцыі іх у пашане былі, і парад слухаліся.

— Не хочуць цяпер дзеці прымаць традыцый нашых.

— Мусіць, не навучылі іх бацькі?..

— Адзін паратунак — памерці, і ўсё на гэтым.

Трафім, пажылы вясковец, падышоў непрыкметна:

— Памерці — гэта не дзела,— умяшаўся ў гаворку ён.— Даўгалецце — вялікая божая ўзнагарода. Вось як, бабанькі!

— Бядовае і цяжкае жыццё старыкоўскае,— памерклым позіркам бабка Аўдоцця глядзела на дах сваёй хаты.

— Знаю твае беды, Аўдоцця,— падумаўшы, прамовіў Трафім.— Сын з хаты выганяе.

— Так, мабыць, выхаваны,— уставіла свае слова Халівоніха.

— Хлопец без бацькі рос.

— Гэта так, Трафімко. Але ж не ўсё добрае бяруць дзеці,— глыбакадумна прамовіла бабка Аўдоцця.— Я сваіх дзетак паслухмянасці і дабру вучыла. Вучыла карысць прыносіць людзям. А яны па-другому жывуць. Святога ў душы не ўзялі...

— Ды якая цяпер святасць? — ажывілася Халівоніха.— Настаўнікі ўсе бязбожнікі. Вось і чакай дабра ад дзяцей.

— Настаўнікі дрэннаму не вучаць,— сказаў Трафім.— А табе, Аўдоцця, раю. Едзь у горад да сыноў сваіх. Там кватэры гарадскія: цяпло, святло і ніякага клопату.

— Нікуды не хочу, Трафімко. Тут памерці думаю. Нарадзілася тут, дзяцей пагадавала, тут і пайсці ў зямліцу хочу.

— У кніжцы напісана, што дзе добра, там і радзіма,— заўважыў Трафім.— А ты, Аўдоцця, не смуткуй, як так? Аляксей — хлопец гарачы, пашалее ды супакоіцца. Можа, ужо твой тапчан у хаце з новай мэбляй стаіць. І абразы твае вісяць.

Размова трохі падбадзёрыла бабку Аўдоццю, з душы быццам камень зваліўся. Пачала знікаць трывога. Яна ўспомніла. Вось тры маленькія сыночкі сядзяць за печчу ў льняных кашулях. Яна падае збан сырадою меншанькаму Алёшку. Хлопчык бярэ сваімі ручкамі і прагна глытае. Шкадавала яна Аляксея, таму што быў меншы — часцей пакрыўджаны быў. Вось Аляксей сядзіць з нявесткай за вясельным сталом. А вось ён заходзіць у хату са сваім дзіцяткам.

Хутка гады праляцелі і прынеслі змены...

* * *

Чырвоныя промні сонца крануліся зямлі, адкінулі доўгія, дзівосныя цені дрэў, слупоў, хат. Пастухі прагналі па вуліцы статак, пакінуўшы пасля сябе клубы рыжага пылу.

Бабка Аўдоцця з добрай надзеяй вярталася дамоў. Вось і хата, ганак, парог, сенцы. Чырвона-вохрыстыя промні сонца прайшлі праз шчыліны дзвярэй і асвяцілі сцены з сасновых дошак і бярвенняў, стары куфар, цабэрак, тапчан. Побач на падлозе — ікону, ручнікі, партрэт мужа-нябожчыка.

ГОРКІ ХМЕЛЬ

Антон спяшаўся, ён часта пазіраў на гадзіннік, крочыў усё шпарчэй і шпарчэй. Ля магазіна ён быццам не прыкмеціў старую Жытлянчыху, штурхнуў яе. Тая войкнула і адхіснулася, але, учапіўшыся за паркан, з палёгкай уздыхнула:

— Ой, божачкі! Пранесла нячыстую.

— Нечага, Жытлянчыха, дарогу засланяць. Ішла б дамоў, лепей было б,— агрызнуўся Антон.

— Чаго на старую крычыш? — пачуўся жаночы голас з натоўпу.— Сам вінаваты, нясецца, як ашалелы. І свету не бачыць.

Антон бы і не пачуў нічога, ён ужо лацвей уладкоўваўся ў чарзе. А чарга была сёння на дзіва: густа ля дзвярэй таўкліся мужчыны, маладыя хлопцы. Жанчын было меней, яны шумна гаманілі. Бабка Жытлянчыха апынулася ў пачатку чаргі. Антон зычна крыкнуў:

— А ты чаго тут мосцішся? Пазней прыйшла і першай лезеш. Ну і Жытлянчыха, спакою ад цябе няма!

— Я займала месца раней, як цябе не відана тут было,— ціхім галасам прамовіла старая.

— Не бачылі мы цябе тута, старушэнцыя,— ажывіўся Міхась, вясковы стары халасцяк, выпівоха.— Табе, бабуся, нечага тут дзёргацца. Ляжала б на печы.

— Чаго крычыш, абармот? — заступілася за старую чырванатварая маладзіца.— Напэўна, за гарэлкай давішся, а бабцы мо хлеба патрэбна ўзяць.

Жытлянчыха ў знак згоды кіўнула галавой.

— І калі кончыцца гэты абедзенны перапынак?

— Хутка ўжо, хутка! Не турбуйся, Антон,— супакоіў сябра Міхась.

Да адкрыцця магазіна засталося некалькі хвілін. Мужчынская частка чаргі прыкметна заварушылася, пачала расці.

— Што за балаган уперадзе? — пачуўся звонкі жаночы голас.

— Правільна! Правільна,— падтрымалі другія жаночыя галасы.

Раптам дзверы адчыніліся, хваля мужчынскага натоўпу, ломячы другую створку дзвярэй, рынулася ў магазін. Пачуліся жаночыя крыкі. Бабку Жытлянчыху прыціснулі да вушака так, што яна не магла ні крыкнуць, ні дыхнуць. Старая на нейкі момант страціла прытомнасць. Гэтага ніхто не заўважыў, толькі калі чарга паслабела, Жытлянчыха звалілася на ганак магазіна. Жанчыны пачалі яе падымаць.

— Вы звар'яцелі, мужыкі. Чуць бабку не задушылі,— злосна сказала адна з жанчын.

— Сядзела б дома старушэнцыя, а то магла душу богу аддаць, — рассмяяўся Міхась.

— То гэта яшчэ нічога,— азвалася чырванатварая маладзіца.— У горадзе я сама бачыла, як адну кабету з чаргі «хуткая дапамога» забрала. А дзеду руку зламалі.

Антон узяў дзве бутэлькі гарэлкі, выйшаў на вуліцу. За ім выбег Міхась.

— Куды пойдзем? — спытаў ён.

— Куды ісці? Вось за магазінам і прымем па шклянцы.

Міхась задаволена кіўнуў галавой.

Шклянка вісела на плоце. Антон, трохі апаласнуўшы яе, наліў гарэлкі. Выпіў. Затым закурыў. Міхась таксама глынуў шклянку гарэлкі, спытаў:

— Чаго настрою няма?

— Адкуль настрой будзе? Жонка як аўчарка лаецца.

— Я таму і не жанюсь. Свабода па душы мне! А бабы гізунты выматаюць,— рассмяяўся Міхась.

— I я хачу, каб мая знікла куды-небудзь. Ехала б у сваю вёску, ці што...

Хмель хутка завалодаў імі. I яны ўжо ішлі па вясковай вуліцы, спявалі:

Я буду долго гнать велосипед,
В глухих лугах его остановлю,
Нарву цветов и подарю букет
Той девушке, которую люблю.

— А мо яшчэ дабавім? — спытаў Міхась у сябра.

— А дзе ты возьмеш? У магазіне, мусіць, як карова языком злізала.

— Самагонкі можна дастаць.

— Не так проста, Міхась, зараз. Прайшоў вясёлы час,— развёў рукамі Антон.— Пайду, мусіць, дамоў.

Антон звярнуў у двор сваёй сядзібы.

...Наташа, жонка Антона, карміла дзіцё. Убачыўшы мужа, яна турботна прамовіла:

— Зноў п'яны.

— Вячэра чаму не гатова? — выкрыкнуў Антон.

— Хіба не бачыш, што дзіцё кармлю?

— Заўсёды ў цябе так.

— А калі ты прыйдзеш, невядома. I ноччу прыходзіш. I пад раніцу з'яўляешся. Пара за розум брацца, сын расце, як на бацьку такога глядзець будзе? Ды ці выхаваеш ты яго?

— Хопіць! Затараторыла. Табе б языком толькі ляпаць.

— На сябе лепш паглядзі. За гарэлкай свету не бачыш. П'е, п'е. I калі ты здаволішся, колькі грошай ляціць! Дзіцяці цацку не можаш купіць, не гаворачы пра другое.

— А што? Хцівасць душыць. Грошы мае, што хачу з імі, то і раблю.

— Не шкада грошай, шкада твайго розуму.

— Не дурней за цябе,— Антон падышоў да буфета, дастаў рэшткі недапітай гарэлкі ў графінчыку, патрабавальна сказаў:

— Давай закусь, і жыва!

Наташа падбегла да Антона, пачала вырываць графінчык.

— Не дам болей! I так цёпленькі...

Антон рэзка штурхнуў яе. Наташа адляцела і ўпала на канапу. Жаласна заплакала дзіцё.

— Ну, усё! Цярпела, цярпела, ды цярпенне маё лопнула,— у роспачы прагаварыла Наташа.— Жыві сам у сваёй хаце, не трэба ні аліментаў тваіх, ні дапамогі тваёй, ні клопатаў! Усю душу ты мне выматаў, вочы ад слёз не прасыхаюць. Болей не ўбачыш мяне.

Антон трохі збянтэжыўся, твар яго наліўся чырванню. Ён пастаяў хвіліну, другую, затым прысеў ля стала, гледзячы на жонку, дэманстратыўна выпіў гарэлку. Закурыў.

* * *

Наступны дзень цягнуўся доўга і нудна. Антон ледзь-ледзь зрабіў апошні рэйс. Загнаўшы трактар на калгасны двор, ён хутка ішоў да свайго сябра Міхася.

Міхась прыняў Антона лагодна. Пасля чаркі, другой у галаве Антона пасвятлела, ён нават заспяваў.

— Вось і павесялеў,— заўважыў Міхась.

— Чаго да сэрца кожную дробязь браць?

— Гэтак,— пасля паўзы Міхась паведаміў:— Жытлянчыха старая памерла.

— Памерла?!— здзівіўся Антон. На некаторы час ён задумаўся, затым прамовіў:— Годы, мабыць. Нам бы да такіх гадоў дажыць. А можа, учарашняе падзейнічала?

— Дык жывая ўчора была.

— А хто яго ведае? Сэрца слабое было ў старой... Сумленне штосьці мучыць.

— Не дуры мне галавы. Хапяні лепш шклянку і — з сумленнем у парадку стане,— сказаў Міхась.

Яны чокнуліся. Выпілі. Прыкусіўшы, Антон глядзеў на шклянку і вачыма быццам прасіў наліць яшчэ. Затым, панура апусціўшы галаву, прамовіў:

— А падумаць, не толк гэта — штодзень піць. Старой — царства нябеснае. А што робіцца ў магазіне, калі прадаюць гарэлку? I самога як давянуць — канцы можна аддаць. Можа, і мы больш вінаваты бываем, а ўсё на другіх зварочваем. Не гадзіцца гэта!

— Антон, штосьці загаварыў ты не тое. Менш у галаву дуры бяры.

— А я штосьці сумнявацца пачаў. Жыць патрэбна па-другому! Мне сям'ю карміць, табе жаніцца патрэбна, а то і застанешся бабылём.

— Ты сёння, мабыць, не з тае нагі падняўся.

— Пайду, мусіць, Наташа чакае, ды і за сынам догляд патрэбен.

Антон выйшаў на вуліцу. На захадзе неба прыняло трывожны чырвона-шэры колер. Падышоўшы да сваёй хаты, Антон заўважыў, што ў вокнах святла няма.

Хата яго сустрэла няўтульнасцю і пустэчай. На падлозе валяліся цацкі сына. У шафе адзення Наташы не было. Ён доўга тупаў па пакоі з кутка ў куток. Потым сеў на канапу і ўсхвалявана глядзеў на сынавы цацкі. Хмель ужо не весяліў яго — ён быў горкі.

ЗАЙЗДРАСЦЬ

У вёсцы гаварылі, што Лятун чалавек неблагі, шчыры і лагодны, ды і гаспадар прыстойны. Двух сыноў выгадаваў, дапамог стаць ім на ногі і ў самастойным жыцці. Паважалі вяскоўцы яго, але калі Лятун хату новую пачаў будаваць — гэта многія не зразумелі.

Матрона, жонка яго, жанчына была хцівая, але сялянкі зайздросцілі яе гаспадарлівасці. Зараз яна латала кашулю мужа. З вуліцы пачуўся шум аўтамабіля. Матрона падсела да акна, угледзелася: з акна добра было бачна, як ля хаты суседа Балагура спыніўся грузавік, як з яго выйшаў Балагур і нейкі чалавек. Яны пачалі разгружаць цэглу. Матрону ахапіла непрыемнае пачуццё, ёй болей усяго хацелася быць багацейшай за суседа. І калі што ў Балагура лепш атрымлівалася ў гаспадарцы, то ў душы Матроны з'яўляўся едкі неспакой. Муж ёй не адзін раз гаварыў, што зайздрасць да дабра не прывядзе, што трэба жыць сваім жыццём, якое бог дае. Матрона не згаджалася, і часцей такія размовы канчаліся сваркамі.

Матрона латала кашулю і працягвала глядзець у акно. Тым часам Балагур разгрузіў цэглу, пачаў рамантаваць лодачны рухавік, а цераз паўгадзіны ён спяшаўся з касой і рухавіком да сваёй лодкі.

У сенцах нешта загрукатала, адчыніліся дзверы. У хату зайшоў Лятун. Ён моўчкі прайшоў у залу, прылёг на канапу. Матрона, унюхаўшы штосьці, абурылася:

— Што! Зноў дзесьці налізаўся?

— Дзе там налізаўся. Дошкі пілаваў для будынка. Вось з мужычкамі прыйшлося выпіць трохі,— апраўдваўся Лятун.

— Дошкі дошкамі, а без гэтага не можаш ты. Грошы толькі сееш па ветру. Вось Балагур і цэглы на гараж прывёз, і чысты як шкельца. Ды ўжо за возера папёр на сенажаць.

— Ну і што? Балагуру Балагурава, а ў нас сваё. Няхай возіць, няхай косіць, а я адпачну, вельмі стаміўся.

— У Балагура хутка будзе машына ў гаспадарцы, а ты хату ніяк дабудаваць не можаш,— не супакойвалася Матрона.

Выслухаўшы жонку, Лятун спахмурнеў.

— Ты, чортава баба, задумала гэта,— раздражнёна адазваўся ён.— Я б і ў старой хаціне дажыў свой век.

— Лайдак! Аб сынах падумаў бы. Прыедуць з нявесткамі, з унукамі, а ў цябе і прыняць няма куды!

— Знайшлі б месца. Вось пакой пустуе.

— Ох і пакараў мяне боженька з гэтым лайдаком! Без мяне ў лахманах валяўся б ля паркана.

— Адстань, чортава баба! — раззлаваўся Лятун.

— Як адстань, на сенажаць ідзі. Да вечара далёка яшчэ.

— Рэшткі засталіся, паспею. Трава не згарыць.

— Не падняць! Лёс мой горкі. Адны мукі!

— Ды мне з табою болей мучэння,— сярдзіта сказаў Лятун. Ён падышоў да акна, паглядзеў на вуліцу.— Хмары апускаюцца, магчыма, навальніца будзе.

— Балагуру і другім мужыкам хмаркі ніпачым. А ён, што б ляжаць, сто прычын знойдзе.

— Супакойся, чорт цябе бяры,— узрушана гаварыў Лятун, абуваючы боты.

— Касіць можна ў любое надвор'е, гэта не грэбці,— не сціхала Матрона.

— Можа, яшчэ і «Жыгулі» хутка захочаш? Бачу, як вочы заблішчэлі, на месцы ўсядзець не можаш. Ох ужо гэтыя бабы! — цяжка ўздыхнуў Лятун, затым узяў торбу з ядою. Не марудзячы, выйшаў у двор, узяў лодачны рухавік, касу на плячо.

Матрона выбегла ўслед.

— Даўно б так, а то мне ўсё штурхаць трэба. Сам павінен здагадацца, што рабіць. Дакосіш ды яшчэ займі сенажаць.

Лятун моўчкі крочыў да возера.

Матрона пачала гатаваць вячэру.

Нечакана малыя хмаркі, што гулялі па небе, пачалі прыкметна расці, яднацца ў вялікую цёмную хмару, якая нізка апусцілася над возерам, вёскай. Разарваўшы неба, бліснула маланка. Дзесьці побач улупіў пярун. Пайшоў праліўны дождж, ён шумеў доўга і нудна, і здавалася, што ўсе гукі прапалі кудысьці. Толькі бліскалі маланкі, білі перуны.

Твар Матроны быў злы. Яна не адчувала сваёй віны перад мужам. У душы яе з'явілася незадаволенасць: «Трэба было быць гэтай навальніцы. Працаваць няма як!»

Дождж ліў доўга.

Цёмная ноч зглынула хаты, дрэвы, возера. Дождж прыціх. Наступіла цішыня. Прыціхлі і вясковыя сабакі, напужаныя грымотамі.

Матрона чакала мужа, але ён не з'явіўся ні ноччу, ні раніцай, ні на наступны дзень.

* * *

Вясковыя мужчыны знайшлі лодку ў чароце на возеры. Яе пазналі — лодка была Летуна. Яго шукалі, але не знайшлі. Па вёсцы папаўзлі чуткі: адны гаварылі, што Лятун утапіўся, другія — што ўцёк ад Матроны да другой жанчыны ў горад ці ў другую вёску. Лодку штурхнуў у возера, яе хвалямі і прыбіла ў чарот.

Возера — нямы сведка. Часам яно ціхае, часам шуміць, але і да гэтага часу хавае свае таямніцы.

Мал. **П. Багданава**

Алесь Камароўскі

◆

Губляюцца фарбы, адценні
У словах,
у звычаях,
людзях...
Шкада, што яны —
у адзенні...
А можа, не мы гэта —
Цені,
Якія сябе і не будзяць?
Сціраюцца тонкія грані —
Няўжо мы не бачым, не чуем? —
У дружбе,
сяброўстве,
каханні...
Пакрыўдзіў,
абразіў,
параніў...
Ці толькі ў нас чэрствасць начуе?
І рыцарства збегла ў паданні,
Прапалі герояў манеры...
Ці проста, як здані, памерлі...
Якое ж у нас апраўданне?
Характар,
натруджанасць,
нервы...
Халодныя к нечаму болю,
Даём не руку, а пароду...
А мы ці гатовы з табою
Да смелага, жорсткага бою
За сябра,
за слова,
за праўду?
Нам потым лічыць недароды,
Бо сеялі часта на вецер...
Ідзе размыванне пароды...
Вось так паміраюць народы:
У нас,
А пасля — і у дзецях.

Губляем,
сціраем
і рушым,
Хоць моцна крычым:
«Не сказіце!»
Народам народжана —
тушым...—
Губляем сябе мы і душы,
А ў што пераходзім?
Скажыце!

◆

Імёны... Імёны...
Славутых, выдатных...
Архівам балюча
Іх доўга лічыць.
Трыццатых распятых
Здранцвелыя даты...
І не адагрэць іх,
І не адлячыць.

Чаму ж не крычалі,
Чаму не паўсталі?
Ці вера туманам
Ахутала зрок?
Каршуністым вокам
Бязлітасны Сталін
Над цэлай краінай
Узводзіў курок.

Гісторыі цяжкай
Ліхія папрокі
Агорваць і нам,
Як балючы дакор...
Ды толькі няхай жа
Такія урокі
Сабе не шукаюць
У людзях паўтор.

Тады расстраляны,
Ці быў ты апошнім?
Нячутна крычыш...
Ці з надзеяй маўчыш...
На берыеўскім полі,
На сталінскай пожні
Грымотна дрыжыць
Прыуздымлены крыж.

У ЛЕСЕ НА ІСЛАЧЫ

Такі ж ён лес, як і тады!
Пярэрвы ў два гады не меў:
Як паўвярсты да барады,
Сасонак выраслі рады...
Ды, лес, чаго ж ты анямеў?
Чаканне ў навісі галін,
Ядловец выяршыў асцё...
Ды не распальваюць гілі
На снезе ўзвіхраны касцёр.
«Які пранёсся ураган,—
Трывогу будзяць леснікі,—
Па гэтых ціхіх берагах,
Па дзікіх крылах і рагах?»
Не скажа лес — нямы арган,
Маўчаць усе галаснікі.
У ціхай скрусе і жальбе
Галінку кволую крану...
Як быццам стукнулі цябе
І ў сэрцы вырвалі струну...
А дзяцел стомлена дзяўбе
Для птушак новую труну.

ЖАЛЕЗНЫ ВЕК

Ствараў машыны, адшліфоўваў час,
Прагрэс іх гнаў за вынікам за лепшым...
Мы гэтак жа ад іх цяпер залежым,
Як і яны залежалі ад нас.

Гадуе лічбы бег матораў, шын...
Мы — іх рабы, палоннікі, прыслуга...
Каб нас сейсмограф вартасці праслухаў —
У нашых душах нешта ад машын.

Вялікай тэхнікі задышша і засіл...
Куды вядзе яна: у скон ці ў вечнасць?
Ці не губляецца у гэтым чалавечнасць,
Ці не расце дыктат жалезных сіл?

...Халоднай волі сцяўшы абцугі,
Кую характар, спрамлены, жалезны,
І заўважаю: стаў зусім другі —
Нервовы, злосны, к гору не балесны.

Электраасцылограф закрывіў —
Якое ліха у душу улезла?
Хоць лекі з лесу — толькі у крыві
Не меншае халоднага жалеза.

Не той жалезны век, калі з руды
Метал паліўся вогненным замесам,
А той, калі ў людзей у час круты
Чарсцвеюць сэрцы горай за жалеза.

Ніякіх скідак на імклівы век!
Душа не знойдзе аніякіх лекаў,
Калі ў жалезным веку чалавек
Не будзе заставацца Чалавекам.

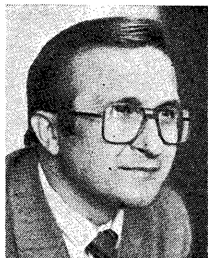

Змітрок Марозаў

Родина и государство —
не одно и то ж.
Владимир Корнилов

Цень матулі, згорблены, балесны,
У траве згубіўся сухадольнай...
Мне ў дзяржаве холадна і цесна,
На радзіме ж светла і прывольна.

З каласком, з былінкай безназоўнай
Адчуваю повязь я жывую...
Мне ў дзяржаве глуха і бязмоўна,
На радзіме ж я пяю і чую.

Зведаў страты, бачыў пот крывавы,
Ды калі губляў я часам сілы,
Паўтараў імя тваё, дзяржава,
Хоць радзіма мне душу гаіла.

Не баюся я дачаснай смерці,
Ды, калі яна мяне падкосіць,—
За дзяржаву я гатоў памерці,
Каб радзіме сто вякоў жылося.

З той даўняй-даўняй даўніны
Ляжаць за вёскай валуны,
Наўкол расце трава густая.

Крык выкапнёвага каня
І гучны рогат варання
Сну камянёў не парушае.
За годам год.
За векам век
Сюды прыходзіць чалавек
З насеннем жытнім...
Ды міжволі,
Пачуўшы рогат груганоў,
Бяжыць ён прэч ад валуноў...
І камянее сам паволі.

Непаўторна, па-летняму звонка
Жніўны будзень згасае ў палях,
Супачыў матылёк-аднадзёнка
На маіх спрацаваных руках.

Я дыханнем яго саграваю,
Я прашу яго ціха: «Жыві!..»
Як і ён, я цяпер адчуваю
Халадок невядомы ў крыві.

Хутка, хутка знямелыя крылцы
Зорным саванам ноч ахіне,
Да нябёс адплыве таямніца...
Разам з ёй і часцінка мяне.

СПОВЕДЗЬ ЗНАЁМАГА

Тупік, вагоны табуняцца.
Іржавых рэек мёртвы сон.
Мне больш няма куды вяртацца.
Я сам як спісаны вагон.

Не спадзяваўся я на бога,
Сябе кудысьці гнаў і гнаў...
Калі пранеслася эпоха,
Я не заўважыў і — адстаў.

Адстаў, калі мы даганялі,
Касцьмі ўсцілаючы свой шлях...
Адстаў, калі пераганялі
З крывавай пенай на губах.

Адстаў, калі каціў калёсы
Перад эпохі цягніком...
Згубіў я мудры дзедаў посах
І шлях канчаю тупіком.

Ад этапа да этапа —
Праз віхурны, золкі час...
Ні Хрыстос, ні рымскі папа
Не памоляцца за нас.

Нашы храмы як пагосты —
Зрокся іх відушчы бог,
Бо касцямі ўсланы вёрсты
Паэтапных перамог.

Па віхлястых сцежках і дарогах пыльных
Вымятаўся з вёсак вырай малады...
Ля хацін самотных і крыжоў магільных
Зараслі травою нашыя сляды.
На якіх сцяжынах страцілі мы веру?
Мо растрэслі памяць на дарогах тых?..
Не стае нам ладу, шчасця і даверу...
Як чужыя, крочым да магіл сваіх.

Меланхалічныя бярозы...
Рачулкі — мёртвая вада...
Шкада мне пчолак безгалосых,
І кветак хворых мне шкада.
Але душу ізноў хвалюе
Надзея, поўная святла:
«Відаць, не менш цяпер шкадуе
Мяне разумная пчала».

Сярод рамонкавай дзяржавы,
У царстве пчол і матылёў,
Жыцця складанага праявы
Заўсёды бачацца без слоў.

Рамонак сонейку ўсміхнецца.
Слязінку высвеціць раса...
І нейкай лішняю здаецца
Тады жыгучая каса.

Я прад людзьмі ні ў чым не вінаваты,
Але сядзіць у сэрцы і ў касцях
Мільён разоў пракляты-распракляты,
Мой самы люты ў свеце вораг — страх.

Ён ува мне, як спадчынная доля,—
Ад продкаў,
ад язычніцкіх багоў...
Ірвецца страх з нутра майго на волю,
Ды толькі я не выпушчу яго.

Яшчэ мяне пацягне ён на плаху,
Магчыма, ён душу маю распне...
І можа, я памру...
Памру ад страху...
Хай толькі страх закончыцца на мне!

Віктар Карамазаў

РЫЖ НА ЗЯМЛІ І ПОЎНЯ Ў НЕБЕ

**Эскізы, эцюды і споведзь Духу,
альбо —
Аповесць-эсэ
жыцця жывапісца і паляўнічага
Бялыніцкага-Бірулі**

МЕСА ГРЫГА

*Зося была маім першым каханнем. Яна была незямной прыгажосці.
Я адчуваў у ёй далёкі загадкавы свет
На яе партрэце, які я пачаў*

Незямная прыгажосць патрабавала незямных колераў. Але дзе фарбы, якія б далі святло і колеры далёкага загадкавага свету? У куфэрку і на палітры ляжалі звычайныя, зямныя.

Шукаць незямное святло было пакутай, як і кахаць. Салодкай і разам з тым невыноснай.

Побыт яе патрыярхальнай сям'і скоўваў нашы памкненні застацца на адзіноце, і толькі ў нядзельныя дні, прыехаўшы ў касцёл да імшы, сярод старых трупехлых магіл нам удавалася пабыць без бабулек і цётак

Буяла вясна. Па вечарах, як пачынала сутонець, цяжкія хрушчы, прашываючы сваімі бурклівымі палётамі тэрасу, галоўкамі біліся аб шкло вокан і сцены дома, а крыху далей, над агромністым возерам Няшчэрда, уздоўж зарослых трыснягом берагоў, у бок чырвонай, як цёмны крап-лак, зары, ад краёў аздобленай залацістай охрай, неслася пагоня слонак, пагоня зусім не лютая — на крылах таго самага вясновага кахання і вечаровай песні, якія ўсё не даваліся на кончык пэндзля.

Бачу Зосю ў светлай, з карункамі, сукенцы, якая вельмі пасавала да яе зграбнай паставы
Яна была сімвалам мая
Яна была тым духмяным майскім ветрыкам, пад якім ажываюць кветкі

Ён днямі шукаў на палатне патрэбны тон, ловячы сваё натхненне на ўзыходзе сонца, калі першая хваля святла пачынала саграваць лясныя ваколіцы, лугавую раскошу траў, абуджаючы ад начной спячкі кожную кветку, званочкі і парасончыкі, зрывала з азёрнага люстра начную белую коўдру, падсіненую ультрамарынавым золакам, разводзіла па бяскрайнім люстры бірузовую паводку, на якой пачынаў разгарацца дзень. Але ранішняе абуджэнне зямлі і вады не нараджала душы азарэння. Ён шукаў яго пазней, калі наліваўся на сонцы дзень, святло якога здавалася спакайнейшым за святло раніцы, без той ранішняй кволасці, нервовасці, няпэўнасці — спакойнае ў велічы дня. Але і дзень мінаў, пралятаў дні за днямі, блізіўся час ад'езду з Краснаполля, райскага куточка на Віцебшчыне, дзе жылі бацькі, а фарбы на палатне не загараліся полымем, якое паліла сэрца.
І вось аднойчы...

Я злавіў гукі аргана

Была ноч, і ўсё пачалося ў сне, калі ўбачыў рыжую бараду ксяндза Каятана. Вочы ксяндза былі зашторапы цяжкімі векамі, быццам ён спаў, але прыгожы круглы твар то азараўся жаўтлява-ружовым святлом, то шэрх, тануў у змроку. Гэта адбывалася пад музыку, падобную на раскаты грому, на гнеў нетраў, які з зямнога палону рваўся да неба, у нябёсы, а тут, на зямлі, разліваў незямное святло, што змывала твар Каятана, на месцы якога адразу ўзнікалі рукі, вялізныя хударлявыя рукі — яны нервова і моцна, нібы спляценні каранёў, білі па белых і чорных клавішах. Дык няўжо то рукі ксяндза? Можа, рукі арганіста Зэліка? Звычайна ў касцёле іграў Зэлік, ён жа флейціст у аркестры на гулянках і бадзяга, але гэтакія рукі былі адно ў ксяндза — вялізныя, моцныя сілаю каранёў, нервова-чуйныя да кожнага гуку тут, на зямлі, і там, у небе,— які таксама неаднойчы садзіўся за арган. Вось яны ўзляцелі высока, на імгненне застылі ў паветры, але адтуль, з вышыні, рынуліся ўніз, у паводку загадкава-фасфарычнага святла, і тая паводка шуганула ўгару, у вышыню нябёсаў, а там, у нябёсах, расплылася па ўсім высокім абшары. Ужо і сябе адчуў на вышыні, на той паводцы, якая выпраменьвала фасфарычнае святло, адчуў, што некуды ляціць, лёгка і свабодна, як можа ляцець дух, ляцеў увесь, з усім сваім целам і духам, і там, на вышыні, пазнаў музыку. То была знаёмая меса, якая часта гучала ў касцёле над возерам, ад якой заўсёды замірала сэрца, а ў маці, што ў час службы стаяла побач, на твары пачыналі блішчаць слёзы.

Я пачуў месу Грыга

Расплюшчыў вочы і толькі тады зразумеў, што ляжыць на ложку ў пакойчыку бацькоўскага дома на беразе Няшчэрды. Пахла язмінам і воскам яшчэ цёплых свечак у кубачках прыгожага меднага кандэлябра на круглым століку, дзе ляжаў эцюднік. На кандэлябры ззяла тое самае загадкава-фасфарычнае святло. Усхапіўся, стаў на мяккую коўдру, якая спаўзла ўначы,— усе апошнія ночы спаў неспакойна, і коўдра ляжала на падлозе кожнае раніцы. Акно было прачынена, і гэта адтуль, у прачыненае акно, з саду, у пакой плылі вострый водар язміну і святло ночы. Падышоў да акна, расхінуў шырэй і ў начной піжаме скочыў у сад. Сад залівала тое самае святло, што ляжала на кандэлябры ў спальні, што бачыў у сне, якое змывала твар і рукі ксяндза Каятана і нараджала музыку аргана. Але тут яно лілося на зямлю з неба, праз створ яловай алеі, між кронаў старых высозных яблынь. Калі гэта святло месяца, то дзе месяц? Фасфарысцыравала само неба, ахопленае загадкавым белым агнём. Чулася музыка — меса Грыга.
Ён кінуўся ад дома ў бок алеі, над якой блішчэла неба і чулася музыка. Здалося, што музыка гучыць у касцёле. Яна, аказваецца, была адной стыхіяй з гэтым дзіўным святлом, якога ніколі не бачыў раней. Можа, святло абудзіла касцёльны арган? Не рукі Каятана і не рукі Зэліка, а гэтае незямное святло — нябеснае ззянне?
Мінуўшы алею, выскачыўшы на зялёны газон, спыніўся. Так — гучаў арган, гучала любімая маміна меса. Але не як у касцёле. Тут арганам была сама прырода, небам касцёла — само неба, арганнымі трубамі — патокі незвычайнага, у белым бляску, святла, якое лілося з неба.
Зноў убачыў перад сабою Зосю...

Мне здалося, што на партрэце, які я пачаў, яна павінна з'явіцца на фоне начных нябёс, жамчужна-фасфарычных

Кінуўся ў пакой — да палітры. Спяшаўся, баючыся, каб не пагасла фасфарычная гама ночы, яе ззянне, якое якраз і было доўгачаканым святлом, каб не замоўкла меса. Калі здавалася, што неба гасне, свят-

ло, падоранае небам, чэзне, дагарае меса, ім абуджаная, таропка кідаў позірк на вялізны куст язміну, які стаяў за акном у квецені, упэўнены, што святло неба адразу не гасне на пялёстках, што гэта той самы тон, што кветкі язміну злавілі яго і што яны захаваюць белае фасфарычнае святло нават тады, калі неба зусім пагасне. Але ці надоўга?

Гэтае святло было не толькі фонам, але і дыханнем яе незямнога твару. Ён схапіў яго і быў упэўнены, што цяпер ужо не згубіць. І калі неба пачало заплываць змрочнай сінізною, а сад ахутала начная шэрань, калі ўжо цяжка было даверыцца святлу язмінавага куста, ён адставіў эцюднік ад акна і запаліў свечкі на кандэлябры.

Не, трэба было дачакацца раніцы, каб у яе натуральным святле зразумець, што знайшоў гэтай ноччу і чаго вартыя нечаканае святло ночы і яе музыка. І ўрэшце — яго каханне да Зосі Лапарэвіч, стрыечнай сястры.

Раніца яшчэ была далёка, і ён, седзячы ля акна, паклаўшы галаву на падаконнік, заснуў. Саснілася Друць пад Бялынічамі, у Крынках, першым на памяці бацькавым маёнтку, узгорак над рэчкаю, драўляны дом на ўзгорку, кусты шыпшыны пад вокнамі, лес за Друццю. Лес быў зусім блізка, хоць рака пад гарою, на якой стаяў дом, жывапісна выгіналася, выраблял тры пятлі перад самым домам, адсунуўшы меднастволы бор за трэцюю галоўку. У гэтым доме ён нарадзіўся, ля яго ўбачыў першыя малюнкі прыроды, якая акружала з усіх бакоў, людское жыццё, якое тады, у маленстве, найбольш хвалюючым здавалася на рацэ, на плытах, што гналі пад вокнамі плытагоны. Загадка жыцця была ў рацэ: адкуль цякла і куды? Потым сасніўся малюнак, калі яму было гадкоў пяць і сям'я жыла ў Арле, дзе бацька служыў на папяровай фабрыцы Шарамецьева, прадаўшы маёнтак у Крынках. Па ўсім горадзе ззялі ілюмінацыі, гірлянды, у скрынках і галёшах гарэў тлушч, на вуліцах і плошчах ігралі ваенныя духавыя аркестры — краіна святкавала перамогу над туркамі. Ён гуляў па горадзе разам з няняй і, узбуджаны незвычайным відовішчам, дадому ісці не хацеў. І вось пазней, калі ў доме сабралася ўся сям'я, яму сказалі, што за неслухмянства на вуліцы ён заўтра будзе сядзець дома. Страшэнна пакрыўджаны, ён заявіў, што паедзе на вайну. Яго не супакойвалі і не адгаворвалі — на вайну дык на вайну. Пачалі збіраць. Збіралі ўсе, у тым ліку дзядзька Іосіф, весялун і выдумляка, якога маці называла Іосіфам-прыўкрасным, і дзядзька Уладзіслаў, які добра ведаў, што такое вайна, бо ўдзельнічаў у польскім паўстанні, быў асуджаны на смяротную кару, пасля замененую катаргай у Сібір,— ён шмат расказваў пра Манюшку, Касцюшку, Стэфана Баторыя і ўсім чытаў сваіх любімых паэтаў — Міцкевіча, Пушкіна, Ажэшку, Канапніцкую. Дзядзька Уладзіслаў загадаў прынесці дзіцячую стрэльбачку і шаблю. Ранец напакавалі піражкамі і цукеркамі. Яшчэ дзядзька Іосіф спахапіўся, што не ўзялі начны гаршчочак, без якога, як ён сказаў, на вайне не абысціся. Гаршчочак загарнулі ў прыгожую паперу. З'явіўся фурман. Ён з парога спытаў, хто збіраецца на вайну, сказаў, што трэба спяшацца, бо ўжо ваенны цягнік дае гудкі адпраўлення. Праводзіць выйшлі ўсе. І вось ён, пяцігадовы Віталік, сядзіць у пралётцы. З ім усе развітваюцца, даюць апошнія парады, як весці сябе на вайне, і даводзяць праводзінамі да таго, што ён пачынае горка плакаць. Маці бярэ на рукі і яшчэ мацней плача сама.

Прачнуўшыся, адарваўшы галаву ад падаконніка, убачыў, што ўжо добра світае. Нехта гамоніць у садзе. А свечкі гараць, да самых кандэлябраў аплыўшы за ноч. Ён хутчэй гасіць агарачкі свечак, падыходзіць да эцюдніка, і тут ахоплівае пачуццё ці то сораму, ці то жаху. З палатна глядзіць прывабны авал дзявочага твару, але гэта ж авал святой з іконы, у якім няма жыцця, хоць ёсць незразумелая чысціня і свячэнне загадкавай душы.

Зосіна душа?..

Гукі старога аргана магутна плылі ў лясныя далячыні возера Нячэрда, будзілі ваколіцы

— Хутка імша скончыцца. Ты чуеш? Ужо спяваюць «Анёл панскі». Пойдзем? — шаптала Зося, трывожна пазіраючы на мяне. Мы ішлі, а гукі аргана разам з белымі воблакамі плылі ў высокім небе

Зрабілася страшна. За яе і за сябе. Спачатку — за яе. У святле нябёс, можа, ззяла душа, але гасла жыццё, з чым ён не мог змірыцца.

І раптам...

Бляклы колер прымусіў мяне паверыць трывожным чуткам, якія хадзілі пра яе здароўе

Я зноў пачуў гукі аргана — месу Грыга

Вось яны — улада колераў і ўлада святла. У колерах і святле — таямніца жыцця, свету? Зразумеўшы іх, ці можна спасцігнуць душу чалавека, яго лёс і драму?

Здзівіла, што ўсё гэта не хвалявала раней. Ужо не першы год трымаў у руцэ палітру, яшчэ гімназістам прайшоўшы ў Кіеве выдатную школу мастака Мурашкі, год вучыўся ў Маскве ў славутым вучылішчы жывапісу на Мясніцкай, у класах Паленава, Касаткіна, Пранішнікава, Каровіна, Сцяпанава, але толькі тут, на радзіме, адчуў уладу святла і колераў над жыццём. Быў і здзіўлены, і акрылены.

Акрылены?.. Так! Але адно ў самыя першыя хвіліны адкрыцця. Наступным пачуццём, якое прыйшло вельмі хутка, была разгубленасць ад бездапаможнасці перад вобразам Зосі. Знайшоў, здаецца, галоўнае — колер, праз яго спасціг душу, хваробу каханай, але на палатне не было жыцця, нават бляску ў вачах пад доўгімі вейкамі, якім употай ад строгай цёткі Анэлі яна сустракала яго кожны раз, калі з'яўляўся ў маёнтку.

Яе драма нараджала ягоную драму, і гэта ўжо была драма мастака.

Партрэт Зосі схаваў. Ад каго? Перш за ўсё — ад сябе.

А лета кацілася.

Хлеб быў зжаты. Вецер распранаў дрэвы. Лес зрабіўся задумлівы,

сумны. Галкі, шчоўкаючы, зляталіся ў вырaі. На палетках капалі бульбу, палілі вогнішчы. Далячыні возера Няшчэрда зрабіліся сінія, халодныя. Па вадзе беглі белыя баранчыкі. Сэрца засумавала. Блізілася развітанне з Зосяй

Разлука з ёю трывожыла

Але пазбегнуць яе было немагчыма.

Грукаючы коламі, да ганка пад'ехала брычка. На ёй сядзеў Апанас у белай свіце, падпяразаны зялёным поясам. У роце — пiпка, ад яе — знаёмы пах густога дыму махоркі. На ганак выйшла маці, сёстры, браты, бацька. Нянька Анета перахрысціла, маці заплакала, Апанас чмокнуў губамі, смаргануў лейцамі — брычка пакацілa міма парку і млына па дарозе да станцыі, да дзвюх бліскучастых сталёвых стужак, якія злучалі мяне з Масквой

Па дарозе на станцыю стаяў маёнтак Лапарэвічаў.

Зося выйшла на ганак

Як цяпер, бачу мілую постаць на фоне дзікага зачырванелага вінаграду. Стаіць, абняўшы белую калону. На доўгіх вейках — слёзы

Ці ўсё гінула, ці ўсё толькі пачыналася? То былі канцы чагосьці дарагога ці чагосьці пачаткі?

У шэрых нябёсах пратрубілі жуpавы

Страта Зосі абвастралася адчуваннем, што яе партрэт не напіша ніколі. З'явілася адчуванне страты самога сябе.

Следам за жураваміі па небе плылі шэрыя восеньскія хмары. Яны плакалі і смяяліся. Нібыта плылі не хмары, а фарбы, яму не падуладныя.

Ён быў яшчэ малады і не мог падумаць пра тое, што жыццё ў мастацтве для яго толькі пачынаецца, што яно не бывае і не будзе суцэльным святам і абавязкова павінна прынесці драму. Пэўна, адчуваў адно тое, што, не напісаўшы партрэт Зосі, ніколі ніводнага мазка не пакладзе ў авал яшчэ чыйго-небудзь твару. Гэта быў таемны зарок, і ён ужо ведаў — зарок свой будзе аберагаць як памяць пра Зосю, як святы крык на яе заўчаснай магіле.

РОДНАЕ

Я — беларус. Нарадзіўся ў маёнтку Крынкі каля Бялыніч, на Магілёўшчыне. Там прайшлі мае дзіцячыя гады. Бацька служыў арандатарам, пасля ў Дняпроўскім параходстве. Выпраўляючыся ў рэйсы па Дняпры, Прыпяці, Сажы, часта браў мяне ў свае службовыя паездкі. Гэта было найвялікшым шчасцем і радасцю, бо якраз тады, у тых паездках, я адкрыў для сябе ні з чым не параўнаную прыроду маёй роднай Беларусі

Вялікія рэкі бягуць з малых крыніц. Людзі, на страту самім сабе, пра гэта часта забываюць у захапленні то пачварнай гігантаманіяй, то бясплённым нігілізмам, то проста ад пустой ганарлівасці перад усім сваім.

Вітольд Каятанавіч крыніц не забываў. Пражытае, блізкіх людзей, родныя куточкі ўспамінаў часта, асабліва ў апошнія гады. Успаміны — у лістах, занатоўках на аркушах паперы і ў сшытках, нават у аўтабіяграфіях, напісаных скупой на слова, як патрабуе «жанр», мовaю. Гэта ў яго арганічнае. Ад душы, ладу мыслення, выхаванасці.

І Крынкі на беразе Друці, і ўсе іншыя сядзібы, дзе жыла сям'я пасля Крынак, прырода, якая іх акружала, у памяці. А куткоў гэтых шмат, бо сям'я наша часта пераязджала з месца на месца

Усё, што з маленства бачыў і чуў, пасталеўшы, уяўляў сабе не як нейкія кадры, вырваныя з жыццёвай панарамы, не як эпізоды ці старонкі, а ў сувязі з жыццём усіх людзей, якіх ведаў, у дачыненні да свету, які бачыў, асэнсоўваў у каардынатах сусвету, як звёны лагічных і гарманічных канструкцый, без якіх, нават самых нібыта нязначных, свет-сусвет нетрывалы. У гэтым роздуме жыў не толькі як мастак, але яшчэ як філосаф. Тут адно ў адным: філосаф у мастаку, мастак у філосафу, хоць мастак — жывапісец — заўсёды бярэ верх. Ад цямна да цямна працуючы на прыродзе, шукаючы лад і гармонію свету ў вобразах, фарбах, контурах, перспектыве, знаходзіў час, каб пачытваць Канта і Гегеля, Біблію і Леніна. З іх дапамогай шукаў найвышэйшы сэнс жыцця і навакольнага свету, усё да каліва, таксама і метад пошукаў, правяраючы і вывяраючы прыродай, яе розумам і прыгажосцю. А ў выніку? Мудрасць Бібліі давала карцінам свой таемны сэнс і дух, з чаго паўставала спаконвечная ісціна, якую можна было прымаць ці не прымаць, але нельга было не бачыць; пейзажы Волгі пад Ульянаўскам і Горак Ленінскіх выяўлялі вытокі новых, пад знакам рэвалюцыі, ідэй бунтоўнага чалавечага розуму. А яшчэ ўбачыў, што прырода — над усім і ўсімі геніямі і рэвалюцыямі, што найвышэйшай мудрасці вучыць яна, што геній чалавека і чалавецтва вызначаецца мераю разумення і адчування прыроды. На гэтай вышыні ўсе свае ісціны знаходзіў Леў Талстой. А вялікія перадзвіжнікі? Сурыкаў і Рэпін? З гэтай вышыні, урэшце, Кант вывеў формулу вечнага міру. А як з Леніным? Ці шмат прызнання найвышэйшай ісціны за прыродай у яго рэвалюцыйных пераўтварэннях? Пакажа час? А час, які прайшоў, што паказаў? Тут, безумоўна, былі складанасці, перад якімі Вітольд Каятанавіч з яго даверам да натуральнага мастацкага вобраза мог разгубіцца. Як і аднойчы над Волгаю ва Ульянаўску, калі для музея трэба было напісаць Вя-

нец — высозны бераг горада. Які ён, Вянец, павінен быць на карціне — новы ці стары? Лагічна было б пісаць новы, які стаў за гады Савецкай улады. І ўсё ж напісаў стары Вянец. У старым была праўда стагоддзяў і прыроды, у новым — праўда гадоў і рэвалюцыйных змен. Стары Вянец уздымаўся да неба двума дзесяткамі залатагаловых сабораў, новы — руінамі тых сабораў.

Прырода вызначала ўсё.

Я з маленства ў прыродзе. У ёй і з ёй для мяне заўсёды быў сэнс жыцця. Я вырас у вёсцы, у народзе

І калі першай такой вёскай былі Крынкі, то другой — Быстрэя.

Быстрэя — родавы маёнтак бацькоў маёй маці Чарноцкіх на высокім беразе Заходняй Дзвіны каля Бешанковіч. Памятаю Быстрэю вельмі прыгожай. Наш бераг быў круты, з пясчанымі плывунамі, зараслямі ажын, маліны, шыпшыны, а процілеглы — адхоны. Дом стаяў вялізны, аднапавярховы, перад ім раслі векавыя ліпы. Супроць дома — сад, каменныя слупы брамы. На слупах заўсёды жылі буслы. Вакол дома — сажалкі, у якіх вадзілася шмат рыбы і ракаў

Як сёння, бачу пакой бабулі з нізкай столлю, з кандэлябрам на сцяне, у якім аплытыя, з нагарам, васковыя свечкі. Стары стол з карэльскай бярозы, застаўлены разеткамі фіялетавага шкла для варэння. Попельніца завалена недакуркамі, нагарам з трубкі дзядзькі Уладзіслава, бабулінага любімчыка. У вокнах каляровага шкла маленькія форткі, за вокнамі — зблытаныя галіны старых ліп. Клавесін, на якім іграла бабуля і ўсе тры дачкі, з падсвечнікамі фіялетавага шкла і абгарэлымі свечкамі. У пакоі былі цудоўныя шторы са старога зялёнага штофу, вышываныя бісерам, і старыя кнігі

Было шмат птушак, асабліва качак
Буслоў і ўдодаў тут усе любілі

Пясчаныя плывуны, круча Дзвіны, зараслі ажын і шыпшыны, удоды і буслы, каляровыя шыбкі ў вокнах, старыя ліпы, бабулін клавесін, нібы акампанемент гоману ліп і звону каляровых шыбак, дзядзькава попельніца — ці гэта такі ўжо вялікі і неабходны свет? Як зразумець настальгічныя ўспаміны Вітольда Каэтанавіча? Як мілыя сэрцу куточкі, рэчы, дэталі побыту, прыроды? Мілыя — яму, а ўвогуле — звычайныя? Ці як значныя з'явы і падзеі на галоўнай дарозе, што на яе, галоўную, якраз і выводзілі?

Дарэчы: калі наш герой убачыў свет Быстрэі?

Мая бабуля Чарноцкая вельмі любіла маю маму, сваю малодшую дачку, і была шчаслівая, калі яна прыязджала са мною да яе ў маёнтак Быстрэя. Мне ў гэты час было прыблізна гадкоў пяць

Дзе бераг Дзвіны пакідаюць ажыны, маліннік, шыпшына, пясок

стромы трымаюць купіны мурагу, і з-пад кожнае купіны, з-пад кожнай травіны ў раку бяжыць крынічка. Ручаінка ля ручаінкі, адна ля адной, адна адной перабягаюць сцежку, зліваюцца, шырэюць, празрыста-сонечныя, і ўжо ўнізе, пад берагам-кручаю, падземнай ракою імчаць у Дзвіну. Тут не трэба вялікай фантазіі, каб, крыху прыўзняўшы бераг, нахіліўшы яго, нібы конаўку, над ракою, убачыць вадаспад, падобны на Ніягару, хай у мініяцюры, хоць па даўжыні — уся Дзвіна, і куды да яго Ніягары! Вадаспад — з-пад зямлі: з якіх сховаў? Уражанне — на любы ўзрост. А на пяцігадовы? Зноў — цэлы свет? І яшчэ большыя, як з тымі шкельцамі, таямніцы.

Можа, меншае хваляванне — цётчын клавесін ці дзядзькаў пісьмовы стол? Але... хіба дзядзькаў стол — гэта ўсяго толькі стол? Гэта ж сам дзядзька Уладзіслаў. Добры, блізкі, у арэоле пакутніка і героя.

Дзядзька Уладзіслаў быў актыўны ўдзельнік польскага паўстання. Яго асудзілі да смяротнай кары, але замянілі яе сібірскай катаргай, і пра гэта ніхто ў сям'і не ведаў. Якой нечаканай радасцю было яго вяртанне! Хіба можна забыць маршчыністы твар і блакітныя вочы дзядзькі Уладзіслава, калі ён з захапленнем успамінаў часы Манюшкі, Касцюшкі, Стэфана Баторыя ці калі на памяць чытаў любімага Пушкіна, чытаў і плакаў:

> *Дар напрасный, дар случайный,*
> *Жизнь, зачем ты мне дана?*
> *Иль зачем судьбою тайной*
> *Ты на казнь осуждена?*

Змучаны доўгай сібірскай катаргай і песнямі Пушкіна, дзядзька Уладзіслаў адварочваўся да акна, каб ніхто не бачыў ягоных слёз, але пяцігадовы хлопчык бачыў, і ці не тады, ці не ў тыя хвіліны жыцця ў Быстрэі, пачаў разумець, што мужнасць і слёзы могуць жыць у адным чалавеку, што яны не варагуюць, што мужны чалавек, як дзядзька Уладзіслаў, можа таксама плакаць, і ганьбы ў гэтым няма. І што паэзія ў адным радку з мужнасцю. І што паэзія можа навучыць мужнасці.

Значна пазней Вітольд Каэтанавіч напіша дачцэ Любашы ліст, пазначаны 27 чэрвеня 1936 года,— з Пушкінскіх Гор:

Тут усё — паэзія. Божа мой! Я ў салодкім палоне пушкінскай восені. Я адчуваю, што ў гэтым палоне жыў заўсёды

І ці не абудзіліся там, у Пушкінскіх Гарах, ужо ў ім, Вітольдзе Каэтанавічу, хваляванні дзядзькі Уладзіслава? Ці не тымі хваляваннямі, з якімі дзядзька Уладзіслаў у Быстрэі адварочваўся да акна, хаваючы слёзы, у трыццаць шостым напіша зажураную, у светлым зімовым вэлюме хатку няні Арыны Радзіёнаўны з дубочкам пад вокнамі на варце, знойдзе лёгкую, як дыханне залатагаловага дзіцяці, яснасць сонечнага паветра для «Бярозы ля ракі Сораць у Трыгорску»? І ці не мужнымі слязьмі дзядзькі Уладзіслава будзе пісаць вечную журбу Ра-

сіі — магілу Пушкіна пад жалобна чорнымі, голымі, без лістоты, нямогла пахіленымі стваламі дрэў і холадна ссінелымі макаўкамі Святагорскага манастыра? Усё гэта мы пасля ўбачым і зразумеем, што яно прыйшло на палатно не адразу, не ў пушкінскую восень Вітольда Каятанавіча, а здалёк, ад томіка ў Быстрэі, ад хваляванняў дзядзькі Уладзіслава.

Вось што такое стол дзядзькі Уладзіслава, на якім, дарэчы, побач з томікамі Пушкіна, Міцкевіча, Ажэшкі і Канапніцкай ляжалі старыя шомпальныя пісталеты часоў нашэсця французаў.

А бабулін клавесін?

Бабуля і яе дочкі — старэйшая Стэфанія, прыгажуня Элеанора і малодшая, маці Вітольда Каятанавіча, Антаніна Раманаўна — ігралі на клавесіне любімых Шапэна, Грыга, Чайкоўскага, і ўсе іх кампазітары стануць яго любімымі. Пад месу Грыга ён знойдзе і згубіць Зосю Лапарэвіч, а разам з ёю, сваім першым каханнем, знойдзе срабрыстую, жамчужна-перламутравую гаму колераў, якая зробіць яго лепшыя палотны непаўторнымі ва ўсім нацыянальным жывапісе, прынясе аўтару славу мастака надзвычай тонкага настрою, майстра паветра і некранутай цішыні. Шапэн на ўсё жыццё паселіцца ў ягоных пакоях і майстэрнях, а Чайкоўскі... О, гэта — старонка асаблівая!..

Свет Быстрэі Вітольд Каятанавіч будзе адчуваць заўсёды, як і аднойчы, ужо акадэмікам, даючы наказ маладым жывапісцам:

Любіце і ведайце музыку
Любіце і ведайце родную паэзію
Любіце прыроду, працуйце на прыродзе, вывучайце яе ва ўсе поры года, кожны дзень і кожную хвіліну

Гэтую навуку сам ён зразумеў рана. Адкуль? Ды ўсё адтуль: з маленства, з маладосці, з акружэння бацькоў, радні, на сваёй зямлі, асабліва, калі, скончыўшы вучылішча жывапісу, вярнуўся з Масквы і на колькі гадоў звязаў жыццё з лясамі, балотамі, азёрамі, рэкамі Прыдняпроўя, Палесся, Віцебшчыны. Школа мастакоў-перадзвіжнікаў, вялікіх рэалістаў, умацавала ў ім разуменне пейзажу як таямніцы жывой натуры, якую трэба шукаць і вывучаць не толькі розумам, сэрцам, але і нагамі, у доўгай дарозе. Гэтая навука шчасліва паразумелася з душэўнай прагнасцю да жыцця ў прыродзе. Адразу, з'явіўшыся ў бацькоўскім доме ўжо не як госць, не на студэнцкія вакацыі, а жыць, жыць аднымі буднямі з сям'ёй, ён не заседжваецца ў доме нават перад мальбертам, знікае надоўга, вандруючы па лясах, балотах, лугах. Сталічная вопратка — у шафах, на плячах — лясная паляўнічая куртка, на галаве — старая шапка, на нагах — высокія, для бадзянняў па лясах ды балотах, боты. Стрэльба — на адным плячы, на другім — эцюднік і куфэрак з фарбамі.

Блукаючы са стрэльбай і фарбамі па палетках, далінах і пералесках Беларусі, сустракаючы і праводзячы зоры ля вогнішчаў, начуючы ў лесе, прыслухоўваючыся да галасоў прыроды, я глыбей адчуў яе прыгажосць, навучыўся яе разумець

Бывала, позні́м вечарам, у восеньскую непагадзь ці зімовую сцюжу, пасля доўгіх блуканняў па Палессі, страшэнна стомлены, ушчэнт прамоклы, вяртаешся з палявання. І — божа мой! — з якой радасцю ўбачыш свой дом, агеньчык у акне, а потым — заплаканыя вочы маці: «Я так чакала цябе! Што толькі не перадумала! Можа, ты трапіў у дрыгву, з якой не выбрацца? Хіба мала паляўнічых загінула ў нас на Палессі?» Яе рукі цягнуцца да майго ягдташа, у якім заўсёды верны спадарожнік — альбом з накідамі алоўкам пейзажаў Палесся

Шчаслівы, хто памятае пяшчоту і любоў маці

Жывапіс і паляванне. Адно і другое — жыццё ў прыродзе. Яно поўнасцю адпавядае жаданням, думкам, мэтам. Два самыя моцныя захапленні шчасліва яднаюцца ў адну жыццёвую сцяжыну. Знайсці яе, вядома, дапамагла абстаноўка ў сям'і з яе кнігамі, клавесінам, мамінай і цётчынай музыкай, сабакамі, птушкамі, стрэльбамі, з дзядзькам Уладзіславам, паляўнічым і паэтам у душы.

Выйдзеш на золаку — чуеш берасцяны ражок: «Аксюта-а! Ідзі сюды, я тута-а!..» Рэхам пакоціцца па далінах — рэхам адгукнецца ў лесе

А то, бывала, пачуеш трубны паляўнічы рог Гаўрылы са Стараселля — збірае гончых сабак

Стараселле там, дзе Краснаполле і возера Няшчэрда. Ад Краснаполля, дзе нейкі час жылі бацькі Вітольда Каятанавіча,— дзве вярсты. На беразе Дрысы, невялічкай утульнай рачулкі, стаяў дом, далей па Дрысе, у суседнім Стараселлі, над самай вадою, хата Гаўрылы. Вёскі ўжо няма. Усе тыя старасельцы — на могілках. Там і паляўнічы. Ад вёскі застаўся высокі бераг, з якога трубіў у рог Гаўрыла, збіраючы ганчакоў.

На беразе — вялізны куст белага бэзу. Бэз не пакідае свайго, пад вокнамі былой хаты, гародчыка, даўно разгароджанага, белы вецер змятае з яго пялёсткі ў рэчку, гоніць іх у Няшчэрду. Гэтае возера — адно з самых паэтычных успамінаў Вітольда Каятанавіча. І не толькі праз Зосю.

Мама і ўся наша сям'я жылі ў Краснаполлі шумна. Шмат прыязджала гасцей, суседзяў з павета. Заўсёды бывалі Лапарэвічы. Ксёндз Каятан, забыўшы на свой сан, першы пускаўся ў мазур. Імкліва, з вялікай экспрэсіяй, насіўся ён па рыплівай падлозе, ліхасцю не ўступаючы гусарам. Яго чорная раса, адлятаючы, блішчэла бэзавай шаўковай падбіўкаю. Ад яго пахла ружовай памадай і духамі «Пачулі». Гэта палохала цётку Арэлю Лапарэвіч, і яна, скрывіўшы губы, знікала ў суседнім пакоі. Цётка баялася кепскага ўплыву нашага дома, хоць у нас была нават хатняя капліца, дзе духоўнікі служылі імшу, маленькі алтар

і неабходныя рэчы — плоскі камень, кубак і іншае, а бацька фанатычна верыў у бога і ўсе мы, члены сям'і, трымаліся ў вялікай строгасці

Жывучы з бацькамі ў Краснаполлі, я шмат часу праводзіў на берагах возера Няшчэрда, у бліжэйшых ад яго лясах, шмат паляваў і пісаў

Была зіма, нешта пасля каляд. Моцныя завеі накрылі ў лесе ўсё, што можна было накрыць. Вялізныя гузы снегу ляжалі і віселі на кожнай галінцы. Вітольд Каятанавіч ехаў са старасельскім Гаўрылам на кані да незнаёмага мужыка, які нібыта, як сказаў егер, ведаў бярлогу.

Час надышоў вячэрні, шэры, і яны збіліся з ляжнёўкі. Пятляючы лясной глухаманню, заехалі ў дзялянку, дзе з восені быў лесапавал, і так зашыліся, што ні ўзад ні ўперад. Кругом пні, кінуты вальшчыкамі вяршыннік, маладыя дрэвы, абыдзеныя піламі, пазгіналіся да зямлі пад цяжарам снегу і лёду, папрырасталі вяршынямі да белай зямлі. Калі пачалі разварочвацца назад, конь шархануўся ўбок, закалаціўся, захроп — павалок сані праз пні-калоды.

— Стой, Віталій,— сказаў Гаўрыла.— Тут ці не бярлога і ёсць.

Сабакі брахалі як на мядзведзя ці чалавека, пацвярджаючы спаконвечныя размовы, што мядзведзь чалавеку радня. Накрыж ляжалі заваленыя снегам дрэвы, елка-вываранень, гара каранёў з зямной шапкаю, накрытая снегам. Усё выдавала бярлогу, але подступу не было і не было нават знаку на ўваход у бярлогу. Гаўрыла дастаў з-за дзягі сякеру, высек жэрдку, пачаў ёю пароць пад вываранень, абіваць снег. Дзірку ў бярлогу знайшлі, але ніякі мядзведзь не азываўся. Гаўрыла стрэліў у адтуліну — уваход у бярлогу. Ціха. Зноў з'явіліся ганчакі, пачалі абрэхваць вываранень, але брахалі нібыта на старую пустую лёжку. Вітольд Каятанавіч падышоў да адтуліны ў бярлогу, узяўся раскідаць уваход, упэўнены, што там нікога няма. І раптам у святле ад сонца ўбачыў, як перад ім пачала вырастаць вялізная чорная капа — на дыбы падымалася мядзведзіца. У гэтую хвіліну, знайшоўшы знізу адтуліну, у бярлогу прабраўся ганчак, учапіўся ў спіну зверыны. Яна рохнула і, нібы снарад з гарматы, выскачыла з бярлогі. Вітольд Каятанавіч стаяў ушчыльную да галля і стрэльбу, свой лёгенькі «вінчэсцер», ускінуць не паспеў, не дало галлё, але паспеў адхіліцца ад уваходу ў бярлогу — адкінула прэлым ветрам, густым мядзведжым духам. Гаўрыла стрэліў, але, як часта бывала з ім, у неба. Сабакі пагналі мядзведзіцу, ды спыніць ці завярнуць не маглі — брэх аддаляўся.

Лес цямнеў, блізка была ноч, і яны без сабак, але з гадавалым мядзведзікам вярнуліся ў вёску. Як аказалася, мядзведзік у бярлозе і быў прычынаю, чаму глуха сядзела мядзведзіца, што ні ганчакі, ні стрэл Гаўрылы ў бярлогу, ні шум-гам не мог яе падняць.

Толькі раніцой вярнуліся сабакі.

У маўклівых сузіраннях таго вечара і той сустрэчы з мядзведзіцай я кожны раз чую зімовую цішыню і тахканне сэрца. Я не маю сілы забыць, не маю сілы ды і ахвоты спалохаць думы, пачуцці і прадчуванні, якія мяне перапайнялі ў тое імгненне

ГАЎРЫЛАЎ, ПЕТРАКОЎ, АПАНАСАЎ Я ЛЮБІЎ...

Па вечарах, калі ў нашым доме былі госці, мы з братам, зачыніўшыся ў сваім пакойчыку, самотна глядзелі ў акно. Каціўся май, неба ружавела, была самая цяга слонак

Гэтакімі вечарамі мне рабілася сумна без Гаўрылы са Стараселля

Я з хваляваннем чакаў

— А чаму ты, Гаўрыла, нешчаслівы?

— Тры дні, як прынёс з Няшчэрды дзвюх качак і чырка. Учора быў не галодны, сёння не галодны. Якое яшчэ мужыку трэба шчасце?

— Ды я не пра гэта. Хоць ты і прынёс з Няшчэрды чырка і качак, а за слонкай не пасяваеш — у неба лепіш.

— А можа, я, Віталік, не хачу песню зрэзаць?

— Хітруеш, Гаўрыла. Каб я цябе не ведаў. Каб мы з табою не бралі ў бярлозе мядзведзя. Помніш?

Гаўрыла разяўляе рот, моўчкі глядзіць у неба, робячы выгляд, што слухае неба, чакаючы жаданую ім абодвум слончыну песню, не чуе, што яму кажа малады Біруля.

Усіх Гаўрылаў, Петракоў, Апанасаў я любіў, да іх прывязваўся. Блукаючы з імі па лесе, палетках, сустракаючы і праводзячы зоры, начуючы ля вогнішчаў у лесе, я пачаў разумець прыгажосць прыроды, навучыўся яе чытаць

Яны вучылі мяне

— Цыц, хлопча! Ляціць!..

Неба над альшанікам быццам прарвалася, у тым месцы, дзе гасла апошняя плямка вячэрняй зары, яго сарамлівая чырвань, і адтуль, з нечаканага разрыву, на лясную прасеку да паляўнічых скацілася кругленькае і звонкае «цык» і яшчэ — «цык». Замерлі падгалыя Гаўрылавы ганчакі, узнялі ў неба вострыя насы. Шырока расставіўшы доўгія, як аглоблі, ногі, Гаўрыла ўзняў цяжкую пішчаль у неба, прыклаўся вухам, але не варушыўся, быццам страляць не думаў, проста выглядам сваім наводзіў жах на неба і слонку.

— Цык... хор-р...

Вялізны сноп агню вырваўся з пішчалі, грымнула моцна, аж плячо адкінула назад. Гаўрыла ледзь устаяў, а слонка, што камень, рынулася з неба да яго ног. Усё адбылося ў адно імгненне: і радасць Гаўрылы, і разгубленасць абодвух, калі птушка, са свістам разрэзаўшы паветра перад вачыма паляўнічых і сабак, узмыла ў неба на сваю шлюбную трасу.

Вітольд толькі тады, у апошняе імгненне, ускінуў «вінчэсцер». Затвор клацнуў мякка, хлёстка, і слонка, кульнуўшыся на фоне сшэрхлага памутнелага неба, вінтом пайшла на алешнік. Сабакі з ціхім візгатам кінуліся ў кусты.

Гаўрыла не глядзеў ні на Вітольда, ні ў той бок, дзе сабакі шукалі слонку, ні на неба, хоць яшчэ была самая цяга. Трымаючы перад сабою пішчаль, доўгую і цяжкую, як сам, засоўваў указальны палец у ствол, круціў у ім пальцам, вымаў са ствала, падносіў да носа, нюхаў, разглядаў на пальцы парахавы нагар і глыбакадумна казаў:

— Гм-м, так!.. Порах адмяк.

Уся бяда Гаўрылы была ў тым, што ён кепска страляў і заўсёды тлумачыў сваю прамашку нейкай прычынай

Сабакі прынеслі слонку, паклалі да ног гаспадара. Але ён не заўважаў ні сабак, ні слонку.

Цяга была ў самым разгары. Слонкі праносіліся над прасекай адна за адной, але Гаўрыла, расхваляваны няўдалым стрэлам, ужо не чуў іх песень. Усё нюхаў палец і гразіўся:

— Ну, другі раз трапяць яны мне на мушку, дам дык дам, адчуюць стрэл Гаўрылы. Будзе і тут,— паказваў на шчаку і плячо,— будзе і там,— ківаў на неба.

Цямнее. Слонкі яшчэ крычаць, не супакойваюцца, але тут, над прасекаю, не ляцяць, як напужаныя стрэлам Гаўрылавай пішчалі. Чуваць іншая музыка — скрыпка. Яна нібыта заблудзіла ў лесе, недзе зусім блізка, і плача.

— Табе, Гаўрыла, больш шанцуе на качак,— углядаючыся ў свайго старэйшага сябра, нібы дастаючы з яго душу, з посмехам кажа Вітольд.— Вось пабыў на Няшчэрдзе — прынёс тры качкі.

Гаўрыла падымае галаву, выпінае наперад рыжую казліную бародку, падазрона глядзіць у вочы Вітольду:

— Не верыш? Дзве качкі і чырка.

— Чаму — не веру? — мякка ўсміхаецца Вітольд.— Я табе заўсёды веру, Гаўрыла. Нам з табой трэба схадзіць на Няшчэрду.

— Як з'ем тых качак. Ці мне іх выкідаць?

— А я зараз пайду. Адсюль, з цягі.

— На ноч?

— А хіба не ты мне казаў, што ноччу ў вясновым лесе самая работа? Пакуль дайду да Няшчэрды, наслухаюся, якая ў начным лесе работа. А там, можа, пад якім дубам і храпану. Мне абы золак не праспаць.

— Раніцу чакай пагодлівую. Зара доўга трымалася, чырвань густая. Золак будзе ясны. Толькі куфар з фарбамі ў цябе цяжкаваты. І стрэльба, і гэты, як яго?.. Эцюднік?.. Ходзіш па лесе — ні мастак, ні паляўнічы.

— Няпраўда, Гаўрыла. І паляўнічы, і мастак. Кругом паляўнічы. З аднаго ствала — па птушцы, з другога — па колерах!

Плач скрыпкі мацнее, як вырваўшыся з няволі на прастору, і ўжо з ёю — флейта і барабан.

— Глядзі ты на гэтых цыганоў, Віталій!..

З-за лесу на дарогу выкочваецца высокая балагольская буда, крытая шэрым дзіравым брызентам. І буда знаёмая, і сівы конь знаёмы.

— Ды гэта ж Зэлікава каманда! Гэй, Зэ-лі-ік! Стой!..

Музыка замаўкае. Конь спыняецца. З буды выглядаюць чорнагаловыя бадзягі-музыкі, а вышэй за ўсіх — густы чуб над будаю — Лейба Краль, які вечна гнуўся, баючыся зачапіцца за што-небудзь галавою. Яны яшчэ пяць дзён назад, на Вялікдзень, прыехалі ў Краснаполле па запрашэнню Біруляў, бацькі і маці Вітольда, яшчэ ўчора ксёндз Каятан здзіўляў выхілястымі скокамі пад іх музыку, а сёння, адпачыўшы, ехалі далей, да новага прыстанішча, дзе іх таксама чакалі.

Вітольд падбягае да буды, прыціскаючы да сябе левай рукою шкатулку з фарбамі і эцюднік, якія вісяць на левым плячы, праваю — стрэльбу.

— Куды едзеце, Зэлік?

Прысадзісты кучаравы музыка, размахваючы ў паветры флейтаю, саскоквае на дарогу і, нібы яшчэ адна лясная птушка, разносіць па лесе пераліўістыя гукі флейты:

— На фэст, да Лапарэвічаў.

Яны — у маёнтак Зосі Лапарэвіч? Там — фэст? Значыць, там будуць бацька і маці? І ён таксама павінен быць там? Яго, можа, будуць шукаць дома? Ён сказаў, што ідзе паляваць на Няшчэрду, але не сказаў, на колькі дзён. Хіба гэта бяда? Ён будзе там, на Няшчэрдзе, раней за ўсіх.

— Ну, Гаўрыла!.. Хутчэй еш сваіх качак!..

Ён ужо сядзіць у балагольскай будзе Зэліка, ужо кляча, якую Зэлік корміць адно пугаю, кранае буду, яна коціцца ціха па лясавой дарозе, Гаўрыла застаецца пры дарозе, абапёршыся на доўгую пішчаль, трымаючы ў руцэ слонку. Нарэшце ўспомніўшы, што ў яго ў руцэ, бяжыць за будай, размахваючы слонкаю, крычыць нешта паспешліва, незразумелае. Зэлік раскручвае над будаю пугу — сівая кляча раптам даказвае, што можа бегчы даволі шыбка. Гаўрыла пачынае адставаць ад буды, і тады, раптам, у буду да ног музыкаў ляціць яшчэ цёплая слонка. Янкель Сахір падхоплівае птушку на калені і птушынымі лапамі выбівае на цымбалах польку. Музыкі весела рагочуць. Зноў заліваецца плачам скрыпка Робе Саламона, у яе мелодыю ўплятаецца срабрыстая нітачка флейты Зэліка, кантрабас Лейбы-Сімана Краля пачынае адбіваць такт, і ўжо не балагольская буда едзе ў ноч па лесе, а дружны, вясёлы вандроўны аркестр, вакол якога лес замірае.

І замірае ад нечаканай радасці сэрца ў Вітольда.

Я заўсёды з вялікай цеплынёй думаў пра гэтых сціплых бадзяг-музыкаў, рамяство якіх давала небагаты хлеб. Таленавітыя людзі, яны маглі б куды лепей жыць, але ні гэтых дарог у балагольскай будзе, ні інструментаў яны не пакідалі. Сваё жыццё любілі і на багаты кавалак памяняць яго не маглі

Не беразе Няшчэрды Вітольд пакінуў буду.

Была ноч, але над возерам яшчэ на ўсю моц свайго хору спявалі

жабоцькі. Вітольд запаліў вогнішча, настрыг аеру, паслаў ля агню начную пасцель. Спаць не хацелася.

Ноч была зорная, ціхая, вада паўз бераг маўчала. Недзе блізка ў чароце спалі качкі. Чарот жаўтлява блішчэў пад поўняй і зорамі. Масляна-срабрыстае возера абяцала ціхую раніцу.

Воддаль на высокім беразе тым самым масляна-срабрыстым святлом адлівалі кірхі касцёла.

У гэтую хвіліну чуйнае адзіноты да яго прыйшла думка пра блізкую раніцу: з чаго пачне — з фарбаў ці з палявання? Падкажа раніца?

Зноў загледзеўшыся на касцёльныя кірхі, думаў пра Зосю. Дзе яна цяпер? За мяжою? Лечыцца? Навошта яму той фэст, калі там не будзе Зосі?

А Гаўрыла? Кінуў слонку ў буду — пакрыўдзіўся, можа, на яго, Вітольда, што кпіў з яго паляўнічага шчасця?

Жабоцькі сціхлі адразу, дружна.

Успомніў Зэліка, яго вясёлую каманду — адчуў, што сам нечым на іх падобны. Вандроўкамі? Яны — ад маёнтка да маёнтка, з дарогі на дарогу, а ён — ад зары да зары, ад вогнішча да вогнішча. Яны — вечна са сваёй музыкай, ён — са сваёй. Хіба ў іхняй музыцы няма таго святла, тых колераў, якія шукае ён? І хіба ў яго колерах і святле, якія шукае і знаходзіць, няма музыкі? Навошта колеры, фарбы, святло, калі ў іх няма музыкі?

Блізка, адразу за вогнішчам, у прыбярэжным чароце, кракнуў стары качар.

ЯНЫ ВУЧЫЛІ ЖЫЦЬ

(ліст да сябра Лабанава)

Дарагі мой Віктар Міхайлавіч!

Ты нагадаў мілую сэрцу маладосць, разварушыў тое, што захавала і мая памяць — вучылішча жывапісу, скульптуры і дойлідства,— які быў у нас двор, якія былі пабудовы, дзе жылі мастакі, нашы прафесары. Такой нерэальнай мараю здавалася жаданне трапіць у школу жывапісу, дзе яны, перадзвіжнікі, якіх мы ведалі раней па фотаздымках ды карцінах

Ці магу я забыць

Вітольд Каятанавіч любіў пісаць лісты блізкім людзям. Пісаў шмат і лёгка, як піша шчыры чалавек. Але гэты ліст пісаўся цяжка. Адну старонку перапісваў тры, пяць, сем разоў. Першы радок — той самы: ДАРАГІ МОЙ... Далей — кожны раз іначай. Быццам ствараў запаветную карціну, зноў і зноў здымаючы адны фарбы і кладучы другія. Шукаў тое, што і ўсё жыццё,— дакладныя контуры, дэталі, святло.

Яшчэ нядаўна роўны прыгожы почырк цяпер сам не пазнаваў: літары здрабнелі, пахіснуліся, скакалі кожная пад сваю музыку, не пры-

знаючы ўлады аўтара. Радкі, адзін за адным, каціліся, як падбітыя паязды, пад адхон.

Інсульт і частковы параліч пускалі туды, пад адхон, разам з радкамі на паперы, усё самае дарагое.

Але ён і ў гэтым стане заставаўся мастаком. Без малюнкаў — які ліст? Тым больш — да сябра? Аслабелая рука выводзіць дваровыя будынкі, майстэрні, акно, за якім жыў любімы Макоўскі.

Як перадаць хваляванні, калі я і Жукоўскі стаялі ў вестыбюлі, не зводзячы вачэй з вялізнага гадзінніка, чакалі, калі ён байкне дванаццаць. Жукоўскі быў у мундзірчыку вучня гродзенскага рэальнага вучылішча, я — у форме кіеўскага кадэта. І вось гадзіннік байкнуў. Швейцар Афанасій шырока адчыніў дзверы фігурнага класа

Не прамінем, заўважым: па імёнах Вітольд Каятанавіч ведаў швейцараў, сталяроў, егераў, фурманаў, афіцыянтаў, леснікоў, пастухоў, цесляроў, садоўнікаў, з якімі хоць аднойчы сустрэўся на паляванні, ля вогнішча, праехаў на возе, абедаў, працаваў у садзе, якія яму ставілі дом, капалі калодзеж, рабілі падрамнікі да карцін ці хоць аднойчы далі разумную параду. А тым больш — Афанасій на Мясніцкай, які адчыняў высокія дзверы ў храм мастацтваў! Яго памятаў усё жыццё.

Але ў той раз швейцар адчыняў дзверы не перад ім з Жукоўскім.

Паважліва нахіліўшы галаву, ён вітаў высокага, поўнага, з густой сівізной чалавека, на галаве ў якога была чорная аксамітавая ярмолка. Калі мы з Жукоўскім спыталі: «Хто гэта?», швейцар Афанасій адказаў шэптам: «Гэта самы галоўны ва ўсёй нашай школе рысавальшчык, самі-с Яўграф Сямёнавіч Сарокін. Да іх у натурны клас ніхто, божа барані, не можа зайсці, толькі тыя, хто вучыцца». А калі выйшаў Уладзімір Ягоравіч Макоўскі, Афанасій сказаў: «Гэта яны-с усіх пішуць у сваіх карцінах. Майго памочніка Кузьму напісалі ў царкве з дзіцем на руках. Напішуць як жывога ды яшчэ і грошы табе заплоцяць»

Усіх нашых выкладчыкаў мы глыбока любілі. Мы бачылі, як самі яны пісалі. Мы даражылі кожным днём, кожнай гадзінай, пражытымі побач з імі

Шчаслівы той, хто вучыўся пад іх крылом

Лічыў сябе шчаслівым? Тады, перад дзвярыма, адчыненымі Афанасіем,— безумоўна. А пазней? Ці пра гэта не думаў?

Пра шчасце, якое яно, з кім яно, што такое шчасце, Вітольд Каятанавіч зноў і зноў заводзіў размову ці час ад часу думаў усё жыццё.

Як разумеў шчасце?

Быць вучнем Макоўскага, Пранішнікава, Каровіна, Сарокіна, Касаткіна, Левітана — шчасце.

А вучыцца ў Паленава?

А бачыць у сваёй кватэры ўсіх перадзвіжнікаў, саміх Сурыкава і Рэпіна?

А быць запрошаным у свае майстэрні Сурыкавым і Левітанам?

А ці не шчасце — доўгія гады адчуваць, як за тваімі работамі сочыць сам Ілья Яфімавіч Рэпін, і нарэшце атрымаць ад яго ліст блаславення, нібыта цiснуты залатымі літарамі:

«Я так прывык асвяжацца душою перад Вашымі жывымі павевамі праўды, прастаты і свабоды!»

Ці мог падумаць, што шчасце — нешта большае?

Аднойчы дачцэ Любашы прызнаецца:

Я працую радасна, шмат. Гэта — шчасце

А радасна і шмат працаваць усё жыццё?

У апошнія гады, калі аслабелая рука выводзіла радкі ліста да Лабанава, лавіла контуры будынкаў вучылішча, ён, цяжка хворы, напіша яшчэ і свой першы верш, які назаве — «Шчасце».

Шчасце здрадзіла? Але калі здрадзіла, значыць, было з ім? Здрадзіла ў канцы жыцця — дык было з ім амаль усё жыццё? Гэта — не шчасце?

Густым зрабіўся змрок у акне пустым.
Я свечы запаліў, адзін каб на адзін
З пейзажам гаварыць — стаяў ён на мальберце.
Але ў квадраце чорным ночы
Гарэла зорка ў адзіноце.
Я — не адзін?..
Са мною шчасце —
У квадраце чорным ночы

Гэта — там, дзе апошняя рыса. Да яе — некалькі крокаў. А раней? Калі швейцар Афанасій адчыняў высокія дзверы на Мясніцкай?

Ты, Віктар, просіш успомніць і апісаць двор, пабудовы на ім, кажаш, што не памятаеш, якія яны былі, адно памятаеш, што былі, бо сэрцам голас чуеш: «Не гавары з самотай — іх няма, кажы з удзячнасцю — былі!» А я ўсё яшчэ адчуваю сябе вучнем вучылішча

Памятаю, як Ігумнава спрачалася са Слабодчыкавым. Ён — ёй: «Ты маўчыш, а што любіш у Талстога?» А яна: «Люблю яго — гэта не азначае, што я з ім ва ўсім згодная. Яму не трэба араць зямлю. Хай піша кнігі!»

А хто не памятае вас, кіяўлян, якія ў асноўным і складалі групу талстоўцаў вучылішча? З Суляржыцкім я жыў у цыгуначных нумарах на Каланчоўцы. Там у нас збіраліся ўсе кіяўляне. Аднойчы прыехаў Мікалай Ге, прывёз вялікую карціну «У чым ісціна?» (Хрыстос перад Пілатам). Ён быў у вучылішчы, бачыўся з перадзвіжнікамі, ад іх даведаўся пра нашу групу і з карцінай заявіўся ў пакой. Быў вечар. Падыходзячы да дома, яшчэ з вуліцы ўбачыў наша акно, асветленае лямпамі «маланка», у акне — гіпсавыя галовы і хлопцаў у чырвоных кашулях. Назаўтра мы ўсе пайшлі з ім на Вялікую Далгарукаўскую вуліцу ў майстэрню мастака Мамантава, дзе Ге скінуў са сваёй карціны посцілку: глядзіце — два светы, сутыкненне

Формы ў нас не было, апраналіся абы-як, у кожнага за спіной на рамяні шкатулка з фарбамі, у руцэ скрутак папер з эцюдамі ці малюнкамі. Аднойчы выйшлі пасля вячэрніх заняткаў з фігурнага класа — князь Львоў насустрач. А потым ён заявіў, што мы выгляду не маем знешняга ды яшчэ ва ўсе глоткі спяваем. Увагу да сябе прыцягваем на вуліцы. Нам тады загадалі, каб выходзілі з класаў праз чорны ход на двор, ішлі Юшкавым завулкам. Але мы ўсё роўна спявалі. У Сулера быў выдатны голас, ён запяваў: «Стаіць гара высокая, а під гарою гай»,— падхоплівалі хорам. А мастацкія выкладчыкі любілі нашы песні, заўсёды слухалі: Архіпаў, Касаткін, Каровін, Корын, Сарокін, Макоўскі. На Мясніцкай не паспеем замоўкнуць, як перад намі — гарадавы і дворнік

Сулера ты не можаш не памятаць. Ён ездзіў у Канаду з духаборамі. Гэта — па заданню Талстога. Сядзеў у Бутырскай турме, а мы насілі яму перадачы. Талстой за яго ваяваў, каб выпусцілі. Талстой любіў яго ўжо тады, як мы вучыліся. Пасля Суляржыцкі пайшоў у тэатр

А Юля Ігумнава стала сакратаром у Талстога. Я бачыў яе ў Яснай Паляне. Мяне ў Ясенкі пасылала Соф'я Андрэеўна. Льва Мікалаевіча ўжо не было. Пасылаючы, помню, казала: «У Ясенках вас сустрэне Юлечка Ігумнава, ваша маладое каханне. Яна чакае»

Гэтак усё і было, і я абавязкова павінен табе расказаць, як у Ясенках мяне сустрэла Юлечка. Ты спытаеш: як я апынуўся ў Яснай Паляне, чаму Соф'я Андрэеўна захацела, каб туды ехаў я, адкуль мяне ведала? А ўспомні Таццяну, дачку Льва Мікалаевіча і Соф'і Андрэеўны. Яна ж з намі вучылася. У нашай групе тады былі Суляржыцкі, Іпаліт Бакал, Панчанка, Таццяна Талстая — гэта быў вышэйшы натурны клас. Я быў з імі. Юля Ігумнава, Аляксандрава, якая потым выйшла замуж за Пятрова-Водкіна. Нас аб'яднаў Суляржыцкі. Гэта была дружная сям'я яснапалянскіх сяброў. Дык вось Таццяна і Сулер расказалі пра мяне Соф'і Андрэеўне і Льву Мікалаевічу. Яны пра мяне ведалі

І тут, Віктар, я павінен успомніць

Радок абрываецца пасярэдзіне старонкі, ніжэй — аркуш белы, дакладней — жоўты ад часу.

Пачаты сказ насцярожвае. Не зместам, не абяцаннем чагосьці недагаворанага, а сустрэчнай думкаю: тут — канец усяго, усяму? Няўжо старонка — сведка апошніх сіл? Калі яна, дык і яшчэ нешта і нехта? Апошнія гады Біруля, цяжка хворы, правёў на беразе Удомлі, за чатырыста кіламетраў ад Масквы, у добраахвотна выбранай адзіноце і ляснoй глушы, з агеньчыкам у каміне...

Але вось — яшчэ аркуш. Верш? Яшчэ адзін? Тым самым няўпэўненым почыркам, якім напісаны ўвесь ліст да Лабанава:

Гэтай ноччу
Сон пакінуў мяне. І тады
У нетрах цемені, цвілі, жуды
Нечы голас паклікаў прарочы.
За акном стагнаў вецер магіл,
Беглі слёзы па шыбах —
Дождж ішоў ледзяны.
Але там, дзе і холад, і дождж,
І той голас з зямлі ці з нябёс,
Я ўбачыў — пралескі цвілі,
Адчуў подых вясны

Усё гэта — ліст да сябра Лабанава? Пад вершам дата: студзень, 1952. Год цяжкі, але не апошні.

Значыць, змаганне? Вясна пралесак змагаецца з ледзяным даждждом зімы?

Вясна — любімая пара года. Тая, якую называў блакітнай вясною, калі яшчэ ляжаў снег, але рэкі былі ўжо голыя ад лёду і ўсё навокал — зямлю, ваду і неба — сагравала першае вясновае сонейка. І яшчэ тая, якую называў днямі юнага мая. І яшчэ — вясна лотаці, вясна вялікай вады, вясна першай навальніцы. Шмат вёсен пераклыў, у кожнай бачыў свой твар. І што ж яшчэ, як не подых лотаці ці пралесак магло вёснамі напоўненую душу старога паляўнічага і жывапісца ўратаваць ад *нетраў цемені, цвілі, жуды, ад ветру магіл?*

Яшчэ старонка з ліста — таксама сведка ўпартага змагання ў зімовай ночы:

Я павінен табе расказаць, як аднойчы, у шчаслівую пару свайго жыцця, лёг спаць мала каму вядомым вучнем вучылішча, а прачнуўся вядомым жывапісцам, багатым і найшчаслівейшым

Гэта быў другі год вучобы, калі нам дазволілі ўдзельнічаць у вучнёўскай выстаўцы. Першая спроба — адразу поспех: сам Павел Міхайлавіч Траццякоў набывае маю карціну — «Ваколіцы Пяцігорска». Я пісаў яе, гасцюючы ў Пяцігорску ў брата Аляксандра, з якім тады жыў і мой бацька. Шчасцю не было мяжы

Калі выстаўка закрылася, я зняў карціну са сцяны і павёз у Траццякоўскую галерэю. Зайшоў у кантору. Паўла Міхайлавіча не было. Але мяне чакаў канверт. На ім стаяла маё прозвішча

Не, я чакаў не канверт. Мне хацелася ўбачыць самога Траццякова. Я вяртаўся паўз канал сумны, і думкі мае былі аб тым, павесіць Павел Міхайлавіч маю карціну ў галерэі ці не? У галерэі — побач з карцінамі славутых мастакоў? Разлічваць на гэта было нахабствам. Але сэрца шчымела: раптам? Прыйшоўшы дадому, я раскрыў канверт і страшэнна здзівіўся. У ім ляжала не сто рублёў, якія карціна каштавала, а дзве зусім новенькія сторублёўкі. Непаразуменне? Памылка? Як я мог узяць гэтакі канверт? Быў вечар, і я ледзь дачакаўся раніцы. Уляцеўшы ў кантору галерэі, спытаў Паўла Міхайлавіча. Мне адказалі: зараз ён да

вас выйдзе. І вось ён выйшаў да мяне: высокі, хударлявы, з пачырванелымі ад стомы вачыма. Ціха спытаў: «Што вы хацелі?» «Я вучань Біруля. Учора я вам прынёс карціну, якую вы купілі, і ў канверце вы пакінулі мне грошы. Але там не адна сторублёўка, а цэлыя дзве. Тут непаразуменне?» Павел Міхайлавіч цёпла мне ўсміхнуўся і сказаў: «Непаразумення няма. Я вам заплаціў за карціну і даў задатак на будучае». Добра памятаю, як мне зрабілася горача. Задыхаючыся, спяшаючыся, я раптам спытаў: «Вы... карціну купілі... для сябе?» Ён адказаў: «Так, вядома, карціна з учарашняга дня ў галерэі. Зайдзіце паглядзіце»

Праз імгненне я быў у вялікай зале. Мая карціна вісела побач з палотнамі самога Левітана. Я страціў галаву. Не памятаю, як доўга стаяў перад сваёй карцінай, пэўна, вельмі доўга, бо пакідаў залу пад званок швейцара, які абвяшчаў апошнім наведнікам, што галерэя зачыняецца

Так я быў прызнаны самім Траццяковым. Што гэта — ты, Віктар, ведаеш. Імя Траццякова было для нас святым

Літары зноў бягуць пад адхон, ужо нават не збіраючыся ў словы, быццам кожная — слова і думка. Чытаць немагчыма, адно можна здагадацца, што яшчэ хацеў сказаць Вітольд Каятанавіч. Пра Ігумнаву, як яна сустракала яго ў Яснай Паляне? Колькі разоў выходзіць на гэтае таемнае жаданне — расказаць — і заўсёды збіваецца на што іншае, ці радок збягае пад той самы адхон.

Але працяг ёсць.

Я ўспамінаю нашых настаўнікаў — Макоўскага, Каровіна, Пранішнікава, Касаткіна, Левітана, Сарокіна, Сцяпанава. Як мы ім верылі! Яны былі з намі бязмежна адкрытыя. Яны аддавалі нам усё, што мелі і ведалі. Вялікія настаўнікі і вялікія мастакі. Кожны — карыфей, асоба!

Тут Вітольд Каятанавіч выходзіць на адну з самых хвалюючых для сябе размоў. Дарэчы яшчэ раз успомніць, з якім захапленнем ён з Жукоўскім глядзеў на Макоўскага і Сарокіна, перад якімі швейцар Афанасій адчыняў дзверы ў вучылішчы жывапісу. Тады ён паступаў у вучылішча, першы раз бачыў славутых мастакоў-перадзвіжнікаў. Але пройдуць гады, ужо сам будзе ў сям'і перадзвіжнікаў, прызнаным жывапісцам, у Мюнхене і Барселоне на вельмі аўтарытэтных выстаўках атрымае залатыя медалі, будзе ўвенчаны лаўрамі акадэміка, а маладое захапленне сваімі настаўнікамі застанецца ранейшым.

Ну а Паленаў! Які тэмперамент, дыяпазон мастака і прафесара! Ён быў нашай паходняй, пуцяводнай зоркай. Як мы яго любілі! І як ён любіў нас! Кожны яго вучань станавіўся асобаю: Галавін, Аладжалаў, Чыркоў, Жукоўскі, Сокалаў. Не магу забыць, як сустрэў Васілія Дзмітрыевіча на Нікіцкім бульвары. Ён ішоў ад Чыркова. Спыніўся і кажа мне: «Ну вось, хутка пятае снежня, у нас будзе свята, вялікая падзея — выстаўка. Чыркоў закончыў карціну «Марозная раніца». Та-

кога пейзажа я яшчэ не бачыў!» Яго твар ззяў ад шчасця, захаплення сваім вучнем. І Паленаў не памыліўся. На конкурсе Чыркоў атрымаў першую Боткінскую прэмію. Карціна ўсіх узрушыла. Потым прэмію Боткіна атрымаў Сокалаў, потым — Жукоўскі. Усе — вучні Паленава

Следам за сябрам Жукоўскім пачэсную прэмію Боткіна атрымаў Біруля. Ён таксама быў вучнем Паленава, хоць адносіны да свайго настаўніка ў яго склаліся не такія блізкія, як у Жукоўскага. Сябра быў у групе Паленава, браў ад яго ўсё, што мог узяць,— Паленаў захапляў каларытам, тэмпераментам, багаццем і яркасцю колераў. Ім абодвум здавалася, што да Паленава яны фарбаў як след не ведалі. Але палітра ў Бірулі была больш стрыманага настрою. Гэта не перашкаджала захапляцца Паленавым. Ды і Паленаў яго заўважаў. Сваю карціну «Вясна ідзе» Біруля выставіў па просьбе Паленава і не прамахнуўся — за яе і атрымаў прэмію Боткіна. Як гэтаму радаваўся Паленаў!

Пасля Бірулі неаднойчы раскажа сябрам, як ён, пакутліва чакаючы вынікаў конкурсу, з'явіцца ў зале выстаўкі і першым сустрэне Паленава. Той будзе ісці яму насустрач, спускацца з лесвіцы, радасна ўсміхаючыся. За Паленавым — Сцяпанаў з паднятым угару пальцам. Яны абодва ішлі да свайго вучня — палец Сцяпанава азначаў першую прэмію. І першы павіншаваў з прэміяй Паленаў.

Адносіны з некаторымі настаўнікамі пераходзілі ў сяброўства. Гэтак яшчэ ў вучнёўскія гады атрымалася ў Бірулі з Касаткіным, які пазней прывядзе свайго вучня ў Хамоўнікі ў дом Талстога, выведзе на яснапалянскія пейзажы, падкажа нямала і тэм, і вобразаў, і тэхнічныя рашэнні многіх карцін.

Але ў самае блізкае сяброўства перарастуць адносіны Бірулі з настаўнікам, выдатным мастаком-анімалістам Сцяпанавым. Гэтыя адносіны відаць хоць бы з лістоў Сцяпанава да жонкі, якія ён піша ў Маскву з Цвярской губерні, з вёскі Гарусава, дзе жыве разам з Бірулем:

«...Бярэ сум, і мой сум мімаволі перадаецца Бірульку (гэтак па-сяброўску ласкава ён называе Вітольда Каятанавіча.— В. К.). Мы жывем з ім душа ў душу, вадой не разальеш. Разам праводзім дні — пішам, палюем».

Праўда, гэта ліст пазнейшага часу. Але адносіны паміж імі, вучнем і настаўнікам, былым вучнем і былым настаўнікам, засталіся ранейшыя на ўсё жыццё.

Сам Вітольд Каятанавіч пазней будзе ўспамінаць:

За гады вучобы ў вучылішчы мы са Сцяпанавым аб'ездзілі і выхадзілі Наўгародскую, Цвярскую, Валагодскую губерні. Ад яго, выдатнага паляўнічага і жывапісца, я шмат чаму навучыўся ў блуканнях па лясах і балотах з эцюднікам, стрэльбай і фарбамі

Скончана мастацкае вучылішча. А паляванні з Аляксеем Сцяпанавічам? Няўжо — і яны скончацца?

Апошні раз як настаўнік і вучань выехалі на паляванне да Петрака Булыгі, казённага лесніка ў Белазёрскім лесе на Наўгародчыне. Сцежка на леснікову дачу была тораная неаднойчы. Пятрок высочваў мядзведзяў, але сам не паляваў, баяўся, зарабляў тым, што прадаваў высачаныя мядзведжыя бярлогі, сляды, і Сцяпанаў з Бірулем ужо колькі разоў куплялі ў яго бярлогі, плацілі па дваццаць пяць рублёў, якія каштавала футра мядзведзя. Той апошні раз Біруля прыехаў з Масквы раней, Сцяпанаў праз дзень павінен быў з'явіцца з Ноўгарада.

Было прадвесне. Снег яшчэ ляжаў шараном у лесе, але мядзведзь, не дачакаўшыся паляўнічых, выйшаў з бярлогі. Вёска паспрабавала выганяць кароў, яшчэ не на пашу, на сонца, каб худоба хоць косці з зімы пагрэла, і мядзведзь, галодны таксама, задраў карову. Мужыкі паставілі на яго пастку, але мядзведзь у яе не ішоў, хоць да вёскі зноў і зноў падыходзіў. Пятрок адчуваў сябе няёмка перад мастакамі, бо грошы атрымаў, не ведаючы, што мядзведзь пакінуў бярлогу, вяртаў іх назад, ды Біруля не браў. Тады Пятрок прапанаваў упільнаваць падлюгу на лабазе, засідцы ў дрэве, і як прапанаваў, дык тут жа лабаз згарадзіў за гумнамі на хваіне, з-за якой мядзведзь і прыходзіў у вёску. Без Сцяпанава ісці на мядзведзя Біруля не хацеў, гэта было б непаважліва, і з вечара, чакаючы свайго старэйшага сябра толькі раніцай на другі дзень, падаўся на глушца. Ледзь выйшаў за вёску, як амаль адразу пачуў глушцоў на пералётах у лесе. Выбраў ціхае месцейка, распаліў вогнішча, паставіў на агонь чайнік, правёў з гарачым чаем ля агеньчыку цудоўную ноч, і калі на ўсходзе забарвовеў пасак ранішняй зары, па моцным шарпаку пачаў асцярожна падбірацца да песні бліжэйшага глушца. Не дайшоў, можа, сотню крокаў да тока, як глушэц замоўк. Спыніўся і ён. Глушэц маўчаў. Няўжо пачуў крокі? Здаецца, ішоў асцярожна, спыняўся і заміраў загадзя, адчуваючы, што зараз птушка перапыніць песню. Але замоўклі і глушцы, якія такавалі далей. Прычына — іншая? Пачуўся незразумелы шум. Чалавек? Што ж гэта за дурань ідзе лесам, што ўвесь лес заціхае і толькі ён адзін на ўвесь лес робіць шуму-трэску? Надта ж шмат таго трэску? Ці не звер які ломіцца? Цяжкі — лось? Данёсся бразгат жалеза, усё роўна як грымеў ланцуг. Заціхла, ды глушцы ўжо не такавалі. І зноў затрашчаў сушняк, забразгацела жалеззе. Шум, грукат, трэск, звон пачалі аддаляцца. І тады Вітольд Каятанавіч зразумеў, што гэта ішоў мядзведзь з той самай пасткай на лапе, якую на яго ставілі мужыкі,— ушчаміў, бедалага,— а пачуўшы паляўнічага, звярнуў ад бяды падалей. Біруля кінуўся напярэймы. Мядзведзь — у поле. Бегчы па цупкім шарпаку было лёгка, і Біруля пачаў наганяць звера. Той зразумеў, што не ўцячэ з цяжэнным жалезінай на задняй лапе, увесь час чапляючыся ёю за пні-калоды,— спыніўся. Біруля ледзь паспеў пераэарадзіць «вінчэсцер», закласці ў ствалы замест шроту кулі, як мядзведзь зароў і ўскінуўся на дыбы. Аграмадны, шыракалобы, цёмна-буры, ён, узняўшыся на задніх лапах, трымаў перад сабою вялізныя пярэднія лапы, і кіпці, большыя за мужчынскія пальцы, былі ўсяго за пяць крокаў, гатовыя згрэбці чалавека ў смяротных абдымках. Адступаць — куды? Ускінуў стрэльбу і ледзь не дастаў ствaламі гарачае месца пад левай лапаткай. Гахнуў дуплетам.

Мядзведзь раўнуў на ўсё горла апошні раз і аб'ехаў на зямлю, ля самых ног Бірулі сунуўся круглай галавою ў леташні мох. Толькі цяпер Біруля разгледзеў, што на цёмна-бурай галаве срабрыстым халадком адлівала не ранішняе сонца, а налёт старэчай сівізны, якая асабліва густа высыпала паміж круглых невялічкіх вушэй.

Сцяпанаў прыехаў надвечар, і яны выйшлі на цягу слонак. Цягнулі слонкі кепска. Вецер у другой палове дня перакруціўся, падзьмуў з паўночнага захаду, пахаладала, і слонка не пайшла. У вёску, аднак, не вярнуліся. Знайшлі падказанае лесніком такавішча цецерукоў, паставілі пад ялінаю буданок і ля вогнішча, маючы хваёвую страху, заначавалі, чакаючы раніцы і цецеруковага току.

Настрой у Сцяпанава быў не лепшы. Ён увесь вечар прасіў расказаць пра сустрэчу з мядзведзем, Біруля расказваў, але Сцяпанаў праз нейкі час зноў прасіў расказаць пра мядзведзя, і гэта паўтаралася да самае ночы. Калі леглі ў буданчыку спаць, Сцяпанаў зноў папрасіў расказаць пра мядзведзя. І тады Бірулю здалося, што Сцяпанаў з яго здзекуецца, не даруючы, што адзін забіў мядзведзя. Гэта было не падобна на заўсёды вялікадушнага Сцяпанава, але калі не гэта, то што яшчэ за прычына? Сцяпанаў незадаволены расказам пра сустрэчу з мядзведзем, не знаходзіць у ім новае, нейкую нечаканую дэталь, мастацкую іскрынку? І тады расказаў настаўніку пра вялікую круглую галаву мядзведзя, якая ляжала ля яго ног і якім халадком на галаве між вушэй дыхала срабрыстая старэчая сівізна. Сцяпанаў доўга маўчаў, не варушачыся.

— Вось, Бірулька! Вось што — сівізна паміж вушэй у мядзведзя! Старэчая шапачка! А ты забіў. Старога!.. Га, Бірулька?.. Як жа гэта ты?..

— Я не бачыў, што ён сівы. Гэта пасля ўбачыў, калі галава ляжала ля маіх ног.

— Як жа ты не бачыў, Бірулька? Як ты мог не бачыць?

Вітольд Каятанавіч разгубіўся. Значыць, Сцяпанаў быў ім усё ж незадаволены? Не тым, што пайшоў адзін на мядзведзя, а тым, што, перш чым стрэліць, не разгледзеў сівога? І тады, нібы ратуючыся, ускрыкнуў:

— Але ж гэта — мядзведзь!..

Дружа Віктар! Наша самае большае шчасце, можа, не столькі ў тым, што мы ў вялікіх мастакоў вучыліся жывапісу, колькі ў тым, што ў іх, вялікіх, мы вучыліся, як трэба жыць, каб стаць сапраўднымі жывапісцамі

Яны вучылі нас жыць

Раніцай, калі за лесам узыходзіла яшчэ нябачнае сонейка, а тут, у лесе, ледзь-ледзь світала і пачынала світаць у будане, калі, яшчэ недзе далекавата, спрабавалі будзіць цішыню золака цецерукі, Біруля, варухнуўшыся на мулкім хвойніку, прачнуўся і адразу ў самае вуха пачуў шэпт Сцяпанава:

— А я табе, Бірулька, удзячны, што ты расказаў мне пра мядзведзя з сівой шапачкай на галаве. Я сівога мядзведзя яшчэ не бачыў.

Ён, мабыць, даўно ўжо не спаў, ляжаў і думаў пра таго старога, з сівой галавой, бачыў яго на сваёй будучай, можа, самай лепшай карціне, і крыўды на маладога сябра і вучня, вядома, ужо не было, бо ён, Сцяпанаў, быў не толькі выдатным мастаком, але і выдатным паляўнічым і ведаў, што правілы сяброўства і жывапісу не заўсёды ўдаецца ўзгадніць з абставінамі, якія выпадаюць пры паляванні на звера.

УЛАДА І ЗАГАДКА КУМІРА

Класы на Мясніцкай засталіся для наступнай хвалі будучых геніяў, ужо яны, будучыя, акружалі любімых настаўнікаў, а яму — надышоў час самастойнай, без падказак з-за пляча, работы. Вітольд Каятанавіч ажаніўся з сяброўкай па вучылішчы — сумесная вучоба звяла пад агульны дах уласнага дома ў цэнтры Масквы, дзе помнік Пушкіну, у завулку Варатнікоўскім. Вольга Іванаўна была маладая, мільянерша, у свеце яе прымалі як абаяльную, выхаваную, адукаваную барыню. Вітольда Каятанавіча заўважалі таксама здалёк. Яшчэ малады жывапісец, ён ужо быў пастаянным удзельнікам усіх выставак Маскоўскага таварыства мастакоў і Таварыства аматараў мастацтваў, на выстаўках прыцягваў да сябе ўвагу славутых перадзвіжнікаў і прэсы, яго карціны паяўляліся ў лепшых музеях і салонах мецэнатаў, за ім сачылі Траццякоў і Мамантаў. Надышоў, здавалася, час творчай раскаванасці, упэўненасці. Да таго ж і працаваў шмат, за эцюднікам і мальбертам прастойваў па дзесяць, пятнаццаць гадзін, пісаў дзень за днём.

Але — што адбывалася? Чым далей адыходзіў ад класаў і майстэрняў вучылішча, ад настаўнікаў, тым мацней адчуваў іх уладу над сабою. Няма нічога ў гэтым кепскага? Вунь сябра Станіслаў Жукоўскі, адчуваючы на сабе моцную ўладу Паленава, адкрыта ганарыўся, што быў адным з любімых яго вучняў, што ўсё, чым быў моцны, узяў ад Паленава: каларыт, колер, адчуванне гуку, мелодыі, паветра. І прэмію Боткіна, і Вялікі сярэбраны медаль за вучылішча атрымаў дзякуючы ўплыву Паленава. Але ж яго Паленаў не скоўваў — акрыляў? А Біруля — адчуваў штосьці зусім іншае.

Яго творчай пакутаю і кумірам быў Ісак Ільіч Левітан.

Імя Левітана я вымаўляў шэптам

Зноў жа: хіба кумір можа абяззбройваць? Ён, мабыць, павінен натхняць? Так, ён натхняў. Але... і абяззбройваў.

Можа, прычына была не ў куміру, а ў вучню?

Жукоўскі не кідаўся ў роспач, калі ў яго штосьці не атрымлівалася. Яму ўсё было ясна. Усё ясна было на карцінах Паленава. Самі фарбы, каляровая гама настаўніка гучалі як гімн жыццю, нараджалі пачуццё светлай радасці. Таямніца была і ў Паленава. Яе Вітольд Каятанавіч

адчуваў заўсёды, нават перад маленькім эцюдам «Вёска Тургенеўка». Што там? Сонечны дзень лета, хлявы, укленчаныя пад калматымі саламянымі стрэхамі, урослыя ў зямлю. Збіліся ў гурт, нібы авечкі. Нават не авечкі — дзяды сагнутыя, глядзяць у зямлю, слухаюць, як іх жыццё адплывае. Тут таксама свая патаемнасць — маляўнічая, сонечная.

Ясны і Левітан? Але ў яго заўсёды шчымлівая рана. Яго таямніца выпраменьвае боль. Калі не боль — адчуванне разладу, страты.

Боль Левітана схаваны, няўлоўны, яго адчуваеш адразу, але цяжка зразумець да канца. Часам таямніца настаўніка раздражняла, але часцей перад ёю губляўся і тады, як атручаны, не мог працаваць. Карціны Левітана былі поўныя настрою, пачуцця ранімай душы, яны хвалявалі Вітольда Каятанавіча, адпавядалі таму, як ён сам разумеў жывапіс. Але як працаваць, да канца не зразумеўшы душу левітанаўскага пейзажа? Часам, калі задача разгадкі таямніцы куміра здавалася нерэальнай, хацелася знайсці ад яго паратунак. Чаму — Левітан? Чаму ён, толькі ён на дарозе? І наогул, ці любіў Левітан свайго вучня Бірулю? Успамінаў заняткі ў вучылішчы. Як педагог, Левітан быў ні на кога не падобны. Калі іншыя настаўнікі, такія, як Паленаў, Каровін, Сцяпанаў, працавалі разам са сваімі вучнямі на натуры, у прыродзе, разам шукалі сюжэты, вобразы, форму, каларыт, Левітан трымаў вучняў у майстэрні, ставіў перад імі букет кветак, дрэўца, галінку, зацярушваў іх ватаю, імітуючы снег, уключаў святло — гэта пісалі. Са Сцяпанавым можна было, як з сябрам, блукаць па палях і лясах, начаваць у стагах і ля вогнішчаў, пісаць і страляць, бачыць і слухаць прыроду, вучыцца яе жывапіснаму і цэласнаму разуменню. Паленаў тое, што пісаў, прыносіў на суд вучням, як аднойчы прынёс цэлую серыю летніх пейзажаў гарэлага лесу, такіх бліскучых па каларыту. А Левітан? Вучняў не падпускаў да сваіх работ. Аднаму Пятровічаву шанцавала пісаць разам з ім. Аднаму — з усіх: ці не занадта скупы кумір? Аднойчы Біруля з хваляваннем рыхтаваўся да вучнёўскай выстаўкі, пісаў пейзаж. Падышоў Левітан. Зняў шапку, павесіў на кіёк і сеў перад пейзажам. Доўга глядзеў, маўчаў. Перагледзеў эцюды. І раптам узлаваў: «Дзе ваш слых? Вось на эцюдах — тое, што я прывык у вас бачыць. А на карціне слых знік. Гэтак нельга. Ваш удзел у конкурсе трэба адкласці да наступнага года і сур'ёзна працаваць». Лёс карціны быў вырашаны. Жукоўскі не толькі выставіў карціну на конкурсе, але атрымаў прэмію Боткіна, яго карціну купіў Траццякоў, а ён, Біруля? Лёгка было перажыць удар? Праўда, на наступнай выстаўцы атрымаў першую прэмію, тую самую — Боткіна, але тады... Той боль пёк доўга.

І ўсё ж — Левітан панаваў. Не толькі на ўсіх выстаўках. Ён панаваў у душы ў Бірулі.

Можа, Левітан быў з жывапісцаў, якіх можна спасцігаць пакрысе, паступова, а не адразу, як хацелася?

Аднойчы мы стаялі з Жукоўскім на перадзвіжной выстаўцы. Да нас падышоў Левітан

— Ну, што вам тут спадабалася?

Мы з захапленнем загаварылі пра яго работы

— А вось гэта? Што скажаце?

Ён паказаў на работы Дубоўскага, Кісялёва, Волкава і Бягрова. Жукоўскі закусіў губу. Ён гэтак заўсёды рабіў, калі быў незадаволены. Я сказаў, што пейзажы мне не падабаюцца

— У Дубоўскага мора някепскае,— адказаў Левітан.— Астатняе, сады і неба, дамскае рукадзелле. А ў Волкава фарба крычыць. Тон можа гучаць, а не фарба. У прыродзе ёсць тон, але не фарба

Гэта — на ўсё жыццё: «Тон павінен быць, тон, а не фарба»

Адна з таямніц Левітана? Але ж сказаў як нешта звычайнае, вядомае, не павучаючы, не патрабуючы ўвагі да сваіх думак і слоў. Усё роўна як мімаходзь кінуў мазок на карціну — і пайшоў. Як восень кідае тую лісціну з галіны — у твар, пад ногі. Можна заўважыць, можна не заўважыць. А трэба — і заўважыць, і пачуць. Кожнае слова-лісціну, кожную інтанацыю — ці не тады толькі Левітан адкрыецца?

Ён паглядзеў на нашы эцюды, мае і Жукоўскага, і ціха сказаў:

— Ніколі не ганяйцеся за памерамі эцюдаў. У вялікім эцюдзе шмат няпраўды, а ў маленькім яе зусім мала

Падумалася: «Эцюд Левітана «Уладзімірка» вельмі маленькі, але, пераходзячы ад яго на вялікі памер, карціну, Левітан стварыў шэдэўр

Не, ён любіў не аднаго Пятровічава. Да гэтай высновы Вітольд Каятанавіч прыходзіць усё ж часцей, як да процілеглай.

Яго любоў і ўвага да нас, маладых, была кранальнай. Ён заўсёды стараўся, як толькі мог, натхніць нас, дапамагчы нам

У мяне і ў Жукоўскага была мара пабыць у яго ў майстэрні

І вось на Чыстых Сажалках Біруля і Жукоўскі нечакана сустрэліся з Левітанам. Яны гулялі, ён ішоў імкліва, высока ўскідваючы перад сабою кіёк. Прайсці міма незаўважанымі было немагчыма. Ды і самім вельмі хацелася, каб заўважыў. Спыніліся. Левітан падышоў, і Жукоўскі, больш рашучы, звярнуўся:

— Ісак Ільіч! Мы ведаем, што вы рыхтуецеся да перадзвіжной выстаўкі, напісалі цікавыя карціны.

Левітан насцярожыўся. Яго мяккія пушыстыя вочы пасвятлелі:

— Вы адкуль ведаеце?

Тут і Жукоўскі быў разгубіўся, але ўнутраная прыродная ўпартасць не давала права ні замоўкнуць, ні паказаць, што ён губляецца.

— Мы, Ісак Ільіч, таксама марым выстаўляцца. Але... Памажыце набрацца смеласці, вашага духу, якія нам вельмі патрэбны, каб адважыцца. Пакажыце свае новыя работы?..

Мы падышлі да Трохсвяціцельскага завулка, дзе ў доме Марозава

знаходзілася кватэра Левітана. І вось ужо сядзім у майстэрні нашага куміра, незвычайна ўражаныя яго новымі работамі. Раптам Ісак Ільіч падышоў да аднаго з цудоўных пейзажаў і пачаў жорстка церці шкляной паперай неба. Мы былі збянтэжаны. Жукоўскі саўгануў мяне плячом, я нічога не мог зразумець. Левітан заўважыў нашу рэакцыю і, працягваючы церці паперай пейзаж, прытым упарта, утрапёна, загаварыў:

— Трэба забываць пра напісанае, каб пасля яшчэ раз паглядзець свежымі вачыма, па-новаму. Тады ўбачыш, як шмат яшчэ не зроблена, як шмат яшчэ трэба працаваць над карцінай. Я вось здымаю тое, што прымушае карціну крычаць, лішняе

Ніхто з сяброў доўга не мог паверыць: няўжо Левітан адкрыў перад імі, вучнямі, сваю майстэрню? Паказаў карціны, над якімі працаваў? Гэта здавалася неверагодным.

Але гэта было так.

І калі Вітольд Каятанавіч раўніва думаў пра Пятровічава, пра шчасце працаваць побач з Левітанам, калі адольвала разгубленасць перад карцінамі настаўніка і ён адчуваў, нібыта кумір аддаляецца ад яго са сваёй неразгаданай душою, спяшаўся ўспомніць тую сустрэчу на Чыстых Сажалках, майстэрню, пушыстыя цёмныя вочы, падобныя на чорны аксаміт і недасягальную таямніцу, якімі Левітан пазіраў на яго, свайго вучня, рашуча сціраючы шкляной паперай неба на карціне, і тады вярталася адчуванне, што яго, Бірулю, настаўнік таксама любіў, што тымі цёплымі вачыма глядзеў на яго часцей, як на Жукоўскага, і ў вачах была любоў. А любоў — значыць, вера, спадзяванні. Няўжо ён, Левітан, верыў, што і яго, Бірулева, поўня ўзыдзе на небасхіле айчыннага жывапісу?

А калі на абодвух глядзеў, на яго і Жукоўскага? Усё роўна — хіба з яго, Бірулі, гэтага мала?

І зноў да Вітольда Каятанавіча вярталася адчуванне, што Левітан побач, што ён сочыць за ім са сваёй загадкавай мроі. Проста яму, вучню, трэба знайсці падступы да настаўнікавых загадак. Можа, яны — у загадках жыцця, лёсу?

Ён перабіраў у памяці лепшыя работы Левітана. Што хавалася за імі? Якія пакуты, страсці? Лепшымі былі «Над вечным спакоем», «Сакавік», «Залатая восень», «Ля віра», «Вясна — вялікая вада» — напісаныя ў адну пару, у апошнія гады, калі ў ім, безнадзейна хворым, усё роўна як абудзілася другое дыханне, другая маладосць. Болдзінская восень? Але дзе яна да яго прыйшла? Дзе знаходзіцца яго Болдзіна?

Біруля як прачынаецца ад доўгага сну: дык гэта ж усё напісана ў Цвярской губерні, на азёрах Удомля, Пясько, Астравенскім, Кезадра! Там, усё — там! Што за азёры? Што за край?

Зноў і зноў ідзе ў Траццякоўку, дзе гэтыя цудоўныя карціны. Гадзінамі прастойвае перад імі. Узіраецца не столькі ў золата восені, бяздонную глыбіню неба, ваду, незвычайна прыпаяную да берагоў, уманціраваную ў яе не як вада ў зямлю, а як расплаўленая магма ў планету, у малую цэркаўку над вечным спакоем углядаецца не як у цэркаўку, на якой крыж — гэта крыж, і ўсяго толькі.

Я сядзеў перад карцінамі Левітана
Я адчуваў прыроду, чытаў вершы Цютчава, чуў музыку Чайкоўскага

Ва ўсім, што на карціне, Вітольд Каятанавіч шукае душу мастака. Снег сакавіка — хіба снег? І конь у санях. Святло, цені. Сіні сакавік? Ці гэтая сіняя гама — боль душы? Але тады — адкуль боль, пакуты? Няўжо толькі ад хваробы? Ды і хіба хворы чалавек можа з гэтакім натхненнем жыць у сваёй болдзінскай восені? Ці падумалі пра гэта крытыкі мастака? Што кажуць іншыя мастакі?

Усе былі ў захапленні. Некаторыя маўчалі, шапталіся. Былі раўніўцы. Але... Аладжалаў?

Аладжалаў — добры мастак, паэт вясны, як сказаў Жукоўскі. Як жа ён падняў голас супраць Левітана, публічна заявіўшы, што Левітан узяў у яго, Аладжалава, матыў карціны «Вячэрні звон»? Якая мана! А прэтэнзіі Канстанціна Каровіна? Зноў — нібыта ён, Левітан, бярэ ў яго, Каровіна, матывы для сваіх карцін. Адкуль гэта? Ад зайздрасці да гучнай славы Левітана?

Безумоўна, раўнадушных у левітанаўскай зале не было. Але ў чым яго сіла? Няўжо ў пакутах? Хоць Левітан нікому пра сябе не расказваў, мастакі ведалі яго пакутлівае жыццё, лёс сіраты і ізгоя, які ўжо на парозе да славы стаяў галодным, бяздомным геніем. І вось — на карцінах пакуты чалавека ці мастака? Калі гэта пакуты чалавека, то якія: пакуты беспрытульнага, галоднага сіраты ці пакуты пазнейшыя — свядомай душы і памяці? У той жа час — ці ёсць паміж усім гэтым мяжа?

Пытанняў шмат, у іх можна было патануць, але ў нейкі момант яны трацяць уладу над Вітольдам Каятанавічам, іх стоўпішча сядае на дно калодзежа пачуццяў, на чыстай паверхні якога застаецца галоўная думка — адно жаданне:

Я загарэўся ехаць туды, дзе жыў і працаваў у апошнія гады Левітан. Мне трэба было пабачыць тыя мясціны

Пабачыць зямлю, ваду і неба, якія паланілі душу Левітана і якія сталі яго апошнімі зямлёю, вадою і небам.

І ВОСЬ АДНОЙЧЫ

Аднойчы пагодлівай красавіцкай раніцай 1901 года, у самым пачатку XX загадкавага веку, на станцыі Троіца Балагова-Рыбінскай чыгункі з вагона маскоўскага цягніка на правінцыйна зарослы леташнім рудым быллём перон весела выскачыў прыгожы кафейна-белы лягаш. За

ім, трымаючы ў руцэ напяты пáвадок, сышла маладая жанчына, апранутая вельмі прыстойна, пад чорным футравым капялюшыкам, і за ёю — рухавы, такіх самых маладых гадоў, сярэдняга росту, бялявы мужчына, на плячы ў якога ў скураным футарале вісела стрэльба. У руках ён трымаў эцюднік, скрынку, у якой, як падказваў эцюднік, пэўна ж ляжалі цюбікі з фарбамі і пэндзлі, складное крэсла і альпійскі спальны мех. Выцвілыя пад дажджом і сонцам у вандроўках куртка і кепка-лесавушка, боты на нагах, стрэльба і чыстакроўны лягаш выдавалі паляўнічага. Прыгожую маладую дамачку далікатнага выгляду можна было прызнаць за мастачку ці выпадковую спадарожніцу. Агледзеўшыся ў яшчэ засмужанай, хоць ужо з першым выбліскам сонца з-за лесу раніцы, яны заўважылі непадалёк ад сябе мужыкоў з падводамі і тарантасамі — падаліся да іх. Сабака падбег першы, мужыкі абмяняліся з ім узаемнай увагаю, і калі падышлі пасажыры, гаспадары лягаша, тыя адразу пачалі хваліць мясцовыя лясы і азёры, поўныя птушак і звера.

— Ну, а хто з вас ведае Вараніху на возеры Кезадра? Памешчыка Калакольцава? — спытаў, выслухаўшы мясцовых людзей, прыезджы.

Да яго падышоў спакойны барадаты селянін у доўгім, зграбным на шырокіх плячах армяку, падпяразаны чырвоным поясам:

— Калакольцава як не ведаць. Яго і Вараніха, і Кезадра. Сам ён цяпер яшчэ ў горадзе, а барыня, маці, у пакоях на Кезадры.

— Возера багатае?

— Качак сёлета поўна, трэба страляць. Летась Мішка Клепікаў, пацан, качара на возеры голымі рукамі ўзяў. Барын паклікаў Мішку да сябе і не пакараў, адно сказаў, каб паляваць з ім хадзіў.

— Самога Калакольцава, значыць, няма? Ну, усё роўна. Адвезяце ў дом барскі?

— Гэта — мігам. Тарантас у мяне новы, коні — маладыя.

Раніца была на дзіва ціхая, свежая. Яшчэ ў падлеску трымаліся лапікі шэрага снегу, але палі былі чыстыя, азімыя густа блішчэлі пад ласкавым ранішнім сонцам, над імі ў небе спявалі жаваранкі. Дарога бегла мяккая, без калдоб, прасохлая ад вясновага бездарожжа, тамсям зелянелі купіны вербніку. Тарантас ехаў весела, хоць коней фурман не гнаў, не грымеў, не рыпеў, усё ў ім было падагнана па-гаспадарску, змазана, ніштo, акрамя жаваранкаў ды мяккага шлёпання конскіх капытоў па дарозе, не парушала ранішняй цішыні, і госці Калакольцава, першы раз трапіўшы ў гэтыя мясціны, маўчалі, захопленыя краявідамі. Дарога то кацілася ў лагчыну, то падымалася, мясціны вакол ляжалі ўзгоркавыя, хоць не было ні крутых спускаў, ні крутых пад'ёмаў, блізка да дарогі падбягалі не альшанікі, дык бярэзнічкі, малымі купінамі падбягалі і адбягалі, зноў даючы прастор палям, па якіх то злева, то справа адкрываліся дзіўныя, падобныя на срабрыста-перламутравыя ракавіны, азёры.

— У нас прыгожа,— азваўся фурман, адчуўшы захапленне, з якім прыезджыя разглядалі ўлонне.— А рабоў, глушцоў, цецерукоў — да ліха. Даруйце, што не магу назваць па імені ды па бацюшку, не ведаючы. Але, паколькі едзеце да Калакольцава, то будзем суседзямі. Чым магу — буду служыць. А зваць мяне Фёдар Віхроў.

— А мы... Супруга Вольга Іванаўна, я — Вітольд Каятанавіч. Бірулі.

— Палякі? — Віхроў зноў азірнуўся, чэпка ўглядаючыся ў твар Вітольда Каятанавіча.

— А чаму вы гэтак падумалі?

— Ды... завецеся па-польску?

— Бацькі каталікі. Але беларусы. І я беларус. З Магілёўскай губерні.

— Гэта што ж — беларус? Рускі, мабыць? Толькі белы? Не чуў пра такіх. А губерню ведаю. З Магілёўскай праз Вараніху хадакі ішлі, зямлю пыталіся, хацелі купіць. А якая ў нас зямля? Самім мала.

— Ну дык ёсць такі народ — беларусы. Славяне, як рускія. І жывуць блізка. Побач з Расіяй. А ты, Фёдар, не паляўнічы? Вока ў цябе хвацкае.

— Я не паляўнічы. Паляўнічыя жывуць у Камянцы, вёсцы ля Вараніхі. Гаўрыла ды кум Якаў. А ў вёсцы Панамарова стрэльбу мае Цімох.

Ральф весела бег то справа ад тарантаса, то злева, ад мачажыны да мачажыны, абнюхваючы то купіну, то яміну. Чуючы птушку на сідцы, раптам рабіў стойку, але тарантас не спыняўся, і ён, доўга не вытрымаўшы стойку, кідаўся на птушыную купіну, падымаючы то дупеля, то бакаса.

Фурман азіраўся на сваіх пасажыраў вострымі чорнымі вачыма, і Вітольд Каятанавіч заўважыў, што цяпер ён часцей пазірае на Вольгу Іванаўну. Спытаў, як секанyў:

— А што вы, Фёдар, усё на маю жонку пазіраеце?

Спытаў з ледзь прыкметным гумарком, разлічваючы на сустрэчны гумар. Але Віхроў адказаў сур'ёзна:

— Ды... з адной думкаю, барын. Думка мая не злая, не хітрая, а сказаць яе не асмелюся.

— Гавары. Мы не пакрыўдзімся. Ты мяне хоць і называеш барынам, але, як давядзецца бліжэй сысціся, убачыш, што мужык, як усе мужыкі.

— Дык вось... думаю: навошта чалавек вашага саслоўя бярэ на паляванне прыгожанькую барыню? Не вы адзін. Я нагледзеўся.

Вольга Іванаўна сядзела насцярожаная, адчуваючы, што гэты гаваркі і дападны Віхроў здольны выкінуць якую-небудзь прыкрасць, але цяпер, пачуўшы бяскрыўднае разважанне, засмяялася:

— Чаму ж вы лічыце, што барыні нельга на паляванне?

— Ды... Ваша ножка, можа, і бота не нюхала. А без ботаў у лес ды балота не сунешся. А яшчэ — пот, бруд, кроў. Для гэтакай работы вы надта чысценькая, далікатная. Прабачайце... Не ў сваё лезу. Але я без зла, без хітрасці.

Ехаць стала весялей.

— Дык мы, Фёдар, з Вольгай Іванаўнай мастакі. Палюем не толькі са стрэльбай.

— Ды... гэта я заўважыў. Што да чаго — ведаю. Куфэрак з фарбамі, станочак. Мой дзед, угоднік боскі Церах, царствія яму нябеснае,

прыслужваў Венецыянаву. Вазіў яго на эцюды ў фурманцы, рабіў рамачкі, палотніну нацягваў. Ён з Кастоўскага прыходу, Венецыянаў, адкуль і я. Там магілка. Ад Варанїхі дванаццаць вёрст.

— Венецыянаў?! Магілка?..

Вітольд Каятанавіч быў здзіўлены. Нават не тым, што нечакана, сам таго не ведаючы, ехаў да магілы Венецыянава, на яго зямельку, а тым, што гэта ўсё роўна як разбурала патаемную думку — знайсці тут мясціны, звязаныя з Левітанам, ягонае Болдзіна. Ягонае — значыць, нічыё больш? Такое было адчуванне. І пра гэта нікому не казаў.

Нават жонка думала, што гэтая іх дарога сюды выпадковая. А пачыналася з таго, што аднойчы летась гэтакай, як цяпер, парою, у красавіку, выбраліся з Масквы на Волгу, на эцюды, і ля вёскі Кімры сустрэлі памешчыка Калакольцава, які, пасля кароткага знаёмства, запрасіў да сябе ў Вараніху. Вось — уся як быццам нагода. Вольга Іванаўна бачыла адно гэтую знешнюю логіку, а што была яшчэ і логіка ўнутраная, якую ведаў Вітольд Каятанавіч, яна не здагадвалася. Ды якраз у згодзе з гэтай унутранай логікай за дзень да ад'езду бачыў сон — ваду, якой няма канца-краю, як і небу над вадою, быццам едзе ён з жонкай на цягніку, а вакол бяжыць і бяжыць вада, і бяжыць неба, і бачыць далей, як тырчыць з вады вялізны магільны крыж, але не зусім з вады — пад ім маленечкая лапінка зямлі, і нехта кажа, што гэта ўся зямля, якая засталася ад патопу, лапінка з крыжам. І калі прачнуўся, доўга думаў, што б усё гэта значыла: вада, неба, лапінка зямлі з крыжам? Ні да чаго не дадумаўся, толькі адчуў, што трэба ехаць туды, куды душа гоніць,— цяпер ужо гнаў і сон. Ці не саснілася ягоная вада, ягонае неба, ягоны крыж? Раптам гэта — будучая карціна? Але ці можа быць карціна, каб ваду і неба яднаў адно крыж? Без зямлі? І наогул ці здолее ён напісаць іх пасля таго, як гэтае сумежжа напісаў Левітан? Хто асмеліцца падумаць, што можна напісаць неба больш глыбокае і неабсяжнае, як у Левітана, што гэтак касмічна, з біблейскай магутнасцю можна ахапіць мастацкім рашэннем зямлю і неба, зямное і нябеснае? Левітан знайшоў і рэалізаваў ідэю ці не на мяжы магчымага і немагчымага, і як цяпер, пасля яго, пісаць зямлю, ваду і неба, не адчуваючы сябе ў яго ў палоне? Як цяпер быць яму, Біpулю, маладому жывапісцу, што пакутуе тымі самымі зямлёю, небам, вадою і духам іх гарманічнага адзінства?

На ўспамін прыйшоў Паленаў, яго захапленне біблейскай вышынёю Іванава — карцінай «З'яўленне Хрыста народу». Бязмежна шчыры перад сваімі вучнямі, Паленаў прызнаваўся, што Хрыстос Іванава — яго, Паленава, пакута. Ці не тое адбываецца з ім? Дні за днямі ў роздуме, пэндзаль падаў з рук. Заходзіў у майстэрню і праз паўгадзіны выходзіў. Ішоў на натуру, ставіў эцюднік і абыходзіў, не мог пісаць. Гэтак жыў, пакуль аднойчы не адчуў, што ніводная карціна, які б геній яе ні стварыў, не можа спасцігнуць, не толькі вычарпаць, усёй глыбіні сусвету, усю яго гармонію, бо пошукі мастацкага вобразу, найвышэйшай мастацкай ідэі — вечныя. І вечнымі будуць адкрыцці? Ці не гэтак думаў Паленаў, калі казаў, што карціна Іванага то абсякае крылы, то акрыляе? У ім таксама змагаліся два пачуцці: адно абяззбройвала, другое — натхняла? І калі б не Іванаў, не яго Хрыстос, ці паехаў бы Паленаў у Сірыю, Егіпет, Палесціну? А ў той жа час — хіба з падрэзанымі крыламі мог адважыцца на гэтакае падарожжа?

І вось — Венецыянаў. Такое шчасце — апынуцца на яго зямлі! Нібы казачны асілак, ён перавярнуў і паставіў на ногі рускі жывапіс, прымусіў мастакоў убачыць селяніна ў вёсцы, у сваёй працы, на сваёй любай і горкай зямлі. Каб не ён, хіба з'явіліся б перадзвіжнікі? Ад яго — увесь новы жывапіс: Саўрасаў, Сурыкаў, Паленаў, Макоўскі, Пранішнікаў, Рэпін... Але калі тут — мужыкі і бабы Венецыянава, іх і яго вёскі, хаты, палі, то дзе ж тады неба, зямля і вада Левітана?..

— Стой, Фёдар! — закрычаў Біруля, ускочыўшы з сядзення і трымаючыся за плячо Вольгі Іванаўны.— Сто-ой!..

Віхроў азірнуўся:

— Навошта, барын? Вось — дом памешчыка Калакольцава.

Толькі цяпер Вітольд Каятанавіч заўважыў, што тарантас коціць па шырокай цяністай алеі старых бухматых елак, за якой сонечным святлом блішчэла люстра возера, а над вадою, на высокім беразе, блакіт і сонца ад азёрнай вады адбіваліся ў вокнах вялікага аднапавярховага дома.

Дом адразу падаўся светлым, цёплым, гасцінным.

ЦВІЛА ЛОТАЦЬ

Гэтакім, як здаўся з першага погляду, ён і быў: светлым, цёплым, гасцінным.

Паколькі сам Калакольцаў у маёнтак яшчэ не прыехаў, а яго маці, гаспадыня, жыла ў флігелі, дом стаяў пусты. Сонца лілося праз вялікія вокны, святло выпраменьвалі сцены і столь — высокія і чыстыя, усе восем пакояў, з густам абстаўленыя старой мэбляю з чырвонага дрэва, карэльскай бярозы і ясеню, упрыгожаныя карцінамі, пераважна палянічымі пейзажамі, камінамі і высокімі кафельнымі грубкамі, прываблівалі, запрашалі ў сваю строгую ўтульнасць. Асабліва госці абрадаваліся раялю, таксама з чырвонага дрэва. Вольга Іванаўна была цудоўнай піяністкай, спявала, а Вітольду Каятанавічу пасля бадзяння з эцюднікам і стрэльбаю для адпачынку часта не хапала любімай музыкі. Здавалася, тут музыка жыла ва ўсім — у водары яблыневага саду, што пад самымі вокнамі ўжо наліваўся сокамі квецені, у водары сасновага бору, які стаяў адразу за садам і называўся Красаўкай, у парку і возеры, у цішыні і спакоі, якія атульвалі ўсё жывое. Можа, быў гэтакі дзень прыезду, можа, была гэтакая пара года, можа, у прыродзе адбывалася штосьці незвычайнае, але ў доме, у кожным яго пакоі, у садзе, у парку, у бары і на беразе возера панаваў той настрой велічнай цішыні, у якой ясна думалася і адразу з'яўлялася жаданне пісаць карціны.

Захапленню не было межаў, асабліва калі Вітольд Каятанавіч дазнаўся ад старэнькай Калакольцавай, што адсюль, ад Вараніхі, усяго пятнаццаць вёрст да Астравенскага возера, на беразе якога маёнтак памешчыка Ушакова, што ў доме Ушакова доўгі час жыў і пісаў свае цудоўныя эцюды і карціны Ісак Ільіч Левітан, што на другім беразе возера, насупраць дома Ушакова, у маёнтку Горка, жыла Турчанінава, і Ісак Ільіч, закаханы ў Ганну Мікалаеўну, а пасля і ў яе слаўных дачок, асабліва ў малодшую Юлю, якую называў ласкава — Люлю, перасяліўся да Турчанінавых, і там, у Горцы, у апошнія гады жыцця пражыў сваю другую, ды і, безумоўна, самую светлую і плённую ў рабоце маладосць. А Венецыянаў? Яго маёнтак Каставіцкае быў зусім у іншым баку, хоць таксама блізка, за дванаццаць вёрст ад Вараніхі, і там была яго магіла.

У той жа першы дзень Вітольд Каятанавіч спяшаецца напісаць лісты сябрам. Ён з захапленнем распісвае маляўнічую ўтульнасць Вараніхі і запрашае да сябе на лета — пісаць карціны і паляваць.

Ён любіў адзіноту і ад яе пакутаваў. Як жывапісец і паляўнічы, ведаў, што на адзіноце з прыродай, у прыродзе, калі яе не парушае нічыя выпадковая прысутнасць, у цішыні нараджаюцца самыя мудрыя, глыбокія, прыгожыя думкі, пачуцці, словы, гукі, колеры, нарэшце — лепшыя карціны. Але ў ім самім, як ва ўсім жывым, былі супярэчнасці. Адна з іх — у любові, разам з імкненнем у цішыню і адзіноту, да вясёлай сям'і, да жыцця сярод добрых людзей, у імкненні і дзіўным умені збіраць вакол сябе шумную вясёлую сябрыну. Гэта ішло, мабыць, ад маці, ад роднага, у доме бацькоў, быту, яшчэ тых няпісаных сямейных правіл жыцця.

Праз некалькі дзён, калі Вітольд Каятанавіч і Вольга Іванаўна паспелі хіба толькі ўладкавацца ў пакоях і пазнаёміцца з ваколіцамі, абысці Кезадру і Красаўку, але яшчэ не паклалі ніводнай фарбачкі на палітру, да іх у Вараніху прыязджае Сцяпаша, як любоўна называлі Сцяпанава Аляксея Сцяпанавіча, свайго настаўніка, навучэнцы вучылішча жывапісу. Ён з захапленнем пісаў звяроў, назіраў за імі, проста любіў іх, і гэта часта перамагала ў ім паляўнічага.

Следам за Сцяпанавым прыехаў самы блізкі сябра Вітольда Каятанавіча Станіслаў Жукоўскі. Сярод мастакоў іх, двух беларусаў, называлі апантанымі паляўнічымі. Абодва былі фанатыкамі палявання, але гарачы тэмперамент Жукоўскага часта прыносіў абодвум непрыемнасці. Калі Жукоўскі, што здаралася, праўда, рэдка, страляў міма, гэта было пачаткам разладу. Пасля няўдалага стрэлу ён, неверагодна хвалюючыся, спяшаючыся, зноў і зноў ляпіў міма, і тады ці сам адыходзіў ад Вітольда Каятанавіча, ці гнаў яго ад сябе.

У Вараніху ён прыехаў з жонкаю, і Бірулі ўступілі ім два лепшыя пакоі.

Як раўнавага Жукоўскаму — быў спакойны Мараваў. Нібыта дзеля гэтае раўнавагі і спакою ў Варанісе ён з'явіўся адразу за Жукоўскім. Мараваў хоць і хадзіў за кампанію з сябрамі на паляванні, але стрэльбу часта забываў у пакоі на сцяне, а яго сабака быў вельмі падобны

характарам на гаспадара і бегаў па лесе і азёрах дзеля свае сабачае асалоды. У іх у вачах была не лянота, а проста думка, далёкая ад палявання. Спакойны, разважлівы, чарнявы Мараваў больш, як паляванне, любіў музыку, песні. Але якое спяванне магло быць без Багданава-Бельскага? На гэты раз Багдаша, як яго звалі сябры, прыехаў следам за Марававым.

Пасяліўся Багданаў-Бельскі за чатыры вярсты ад Вараніхі ў Пажынках, маёнтку мастака Галкіна, каб не перапаўняць дом Калакольцава галасамі і шумам. Чалавек ён быў таварыскі, і гэтыя чатыры вярсты фактычна не разлучалі з сябрамі. Асабліва весела было па вечарах, калі вярталіся з палявання. Прыгатаваная жанчынамі дзічына ўпрыгожвала вялікі стол, вячэралі ўсе разам і да поўначы спрачаліся, спявалі. Вольга Іванаўна сядала за раяль, вялікую светлую гасціную напаўнялі мелодыі Шапэна, Чайкоўскага, Бетховена, спявалі рамансы, гаварылі пра жывапіс, музыку, літаратуру. Вольга Іванаўна і Аляксандр Віктаравіч Мараваў былі выдатныя знаўцы гісторыі мастацтваў, але неўзабаве ўсіх зачароўвалі народныя песні. Мараваў і Багданаў-Бельскі садзіліся побач на канапу, бралі ў рукі балалайкі, якія вазілі з сабою, і пачыналі любімую песню:

Івушка зялёная
Усю ноч прашумела...

Днём працавалі.

Вітольд Каятанавіч пісаў вёску Галадзяіху, суседнюю з Вараніхай, дзе на ўсе двары была адна кабылка, але наймацней яго прывязала да сябе возера Кезадра. Ціхае ў ахове сасновых бароў, нават санлівае, яно пастаянна мяняла сваё каляровае аблічча, рэагуючы на самыя нязначныя рухі воблакаў, ветру, сонца, месяца. Усё гэта адбывалася непрыкметна, і непрыкметна мянялася каляровая гама азёрных берагоў, лесу, рэагуючы на настрой азёрнага люстра. Назіраць за гэтым было цікава, і Вітольд Каятанавіч, калі нават не пісаў гэтых да цнатлівасці чуйных пейзажаў, любіў падоўгу ўглядацца ў іх, у спакойную гульню мяккіх колераў і святла, пры якой заўсёды, у любое надвор'е, панавала нейкая пэўная танальнасць. Левітан сто разоў меў рацыю: не фарбы, а тон, толькі тон валодае душою пейзажа. Кезадра пра гэта нагадвала кожны раз, калі Біруля прыходзіў на бераг і заставаўся тут адзін. У цішыні вока было вастрэйшае. Ён даўно пачаў заўважаць, што ў кожнага возера свая гама, свой тон, не аднолькавыя, не пастаянныя, заўсёды свае. Кезадра чаравала перламутравымі танамі, падсвечанымі то светлай шэранню раніцы, то барвянцам вечара, то блакітам, ледзьледзь, нібы на ўсю прастору возера з нябёсаў зляцела ўсяго адна-адзіная кропелька ультрамарыну. Часам у вочы кідалася нечаканае, нідзе не бачанае срэбра, акрэсленае цёмным шнурочкам ночы, і яна, гэтая амаль не ўбачаная, амаль угаданая ноч, дзе панавала звонкае, як саборны гук, срэбра, наганяла сум. Вітольд Каятанавіч успамінаў возера Няшчэрда, бацькаў краснапольскі дом, беленькую каплічку і ля яе, ці ў ёй, ці на яе фоне — Зосю. Гэта быў цяжкі ўспамін. Адвярнуўшыся ад

возера, каб яго не бачыць, спяшаўся ў лес ці дом. Але возера лёгка не адпускала. Спыняўся, азіраўся, зноў спяшаўся адсюль, нібы за штосьці быў вінаваты ці то перад возерам Кезадра, ці то перад Зосяй.

Самота, думкі пра Зосю вярталі да Левітана, і тады зноў адчуваў у душы разгубленасць, якая падказвала, што трэба ехаць на Астравенскае возера — у Горку і Астраўно.

Сябры пісалі больш засяроджана, і ён не ведаў, як ехаць — з імі ці без іх?

Жукоўскі знайшоў тое, што заўсёды марыў знайсці,— багаты дом пры ранішнім і пры вячэрнім, ад сонца і месяца, асвятленні, парк з возерам, светлыя інтэр'еры, тэрасы. Ціхія маёнткі яго захаплялі, а тут было не проста ціха, а ўтульна, тут усё грэла душу.

Яшчэ больш работы, здавалася, было ў Маравава і Багданава-Бельскага. Яны сябравалі з вясковымі дзецьмі. Любоў была ўзаемная. Мараваў і Багданаў-Бельскі любілі вёску, яе быт, сялян, усё гэта пісалі. Багданаў накідваў адзін за адным эцюды з дзецьмі, а Мараваў пісаў возера, лодкі, рэчку Варонку. Дзеці прыходзілі ў чыстых новых кашульках, і калі мастакі пыталіся, чаму апранутыя як на свята, яны казалі:

— А можа, вы нас у старым пісаць не захочаце? Мы заўсёды для вас рады стаяць, як вы скажаце.

— Мне мамка пашыла новую кашульку.

— А ў мяне новы сарафан.

— А мне мамка казала, каб кашульку я не вымазваў, каб быў чысты, а то Мікалай Пятровіч будзе з мяне бруднае спісваць.

У кішэнях рабочай курткі Багданава-Бельскага для сялянскіх дзяцей заўсёды ляжалі арэхі і ледзянцы. Затое і першыя ў вёсцы ягады былі ў яго. Іх яму неслі дзеці.

Прыехаў у Варaніху па запрашэнню Вітольда Каятанавіча яшчэ адзін яго сябра па вучылішчы жывапісу — мастак Анатоль Іванавіч Мухін. Вучань Пастарнака і Сярова, ён быў выдатным рысавальшчыкам, асабліва ў жанрах партрэта і сюжэтных карцін. І вось тут, у Варaніхе, яму не пашанцавала ў каханні. Ён закахаўся ў дачку мясцовага дзяка, вельмі прыгожанькую, пачаў пісаць яе партрэт, але ў гэты час тут знаходзіўся пецярбургскі тэатр «Крывое люстра», артыст якога Ягораў таксама захапіўся дзяўчынай. Хтосьці павінен быў уступіць. Але — хто? Кожны дзень Мухін прыходзіў у дом дзяка, пісаў партрэт дзяўчыны, і гэта канчаткова раз'ятрыла Ягорава. Аднойчы, калі сцямнела і Мухін вяртаўся ад дзяўчыны з куфэркам, у якім ляжалі фарбы і пэндзлі, з лесу выйшаў Ягораў. Яго нельга было пазнаць, бо ён быў апрануты пад незразумелага страшэннага звера. Мухін спалохаўся, уцякаў, не азіраючыся, і ў гэты час, калі бег, куфэрак з фарбамі раскрыўся і з яго высыпаліся фарбы і пэндзлі. СхавацЬ гэта ад сяброў было немагчыма. Уся вёска смяялася з няўдалага кавалера. Ён вельмі перажываў.

Дні каціліся. Адшумела вясна, а з ёю і паляўнічыя стрэлы над возерам, шумныя, з-пад стрэлаў, пералёты качак, шлюбныя бакасіныя песні і цяга слонак. Стрэльбы былі пахаваны, сабакі прыціхлі. Затаіліся са сваімі эцюднікамі па берагах Кезадры мастакі. Багданаў-Бельскі па

некалькі дзён не заглядаў у Варaніху, хаваючыся ў Пажынках; Мараваў кожную раніцу на ўвесь дзень пакідаў дом, знікаючы на берагах возера; Жукоўскі нікуды далёка не ішоў, пісаў заўсёды ў пакоях, на тэрасе ці ў парку, але пацішэў і ён, аддаўшыся рабоце, зрэдку падаючы голас, перасвістваючыся дзе-небудзь у парку з птушкамі; Мухін жыў зусім ціха, усё роўна як глыбока перажываючы свае няўдачы з жанчынамі, але працаваў шмат, пісаў партрэты; Сцяпанаў адзін за адным пісаў эцюды гуашшу. Вольга Іванаўна, паддаўшыся агульнаму творчаму настрою, таксама ўзялася пісаць эцюды — у вучылішчы жывапісу, дзе яна вучылася разам з Вітольдам Каятанавічам, Марававым, Жукоўскім, Багданавым-Бельскім, яе работы высока ацэньвалі, і калі выйшла замуж і пакінула натурны клас, настаўнікі вельмі шкадавалі.

Працаваў і Вітольд Каятанавіч. Акрамя вёскі Галадзяіхі ён пісаў карціны «На возеры Кезадра» і «Дом у Пажынках». Але час ад часу думкі адрываліся ад карцін і эцюдаў, фарбы і пэндзлі сохлі, настрой мяняўся. Ужо каласілася лета, пачыналася пара сенакосу, а ніяк не мог пакінуць Варaніху, сяброў — усё не ехаў у Астраўно і Горку. Думкі пра Левітана пачыналі хваляваць зноў, незадаволенасць сабою абвастрылася. І аднойчы ён пасылае хлапчукоў да Фёдара Віхрова, каб той прыехаў з тарантасам.

У Астраўно выехаў для ўсіх нечакана, узяўшы з сабою адну толькі Вольгу Іванаўну.

АПОШНІЯ КВЕТКІ ЛЕВІТАНА

У занатоўках, якія Вітольд Каятанавіч рабіў у апошнія гады жыцця, ёсць радкі:

Пра Левітана трэба пісаць кнігу. Яна павінна называцца «Апошнія кветкі Левітана»

Гэтую кнігу я пачаў пісаць

Кнігу пра настаўніка і любімага мастака, які, мабыць, як ніхто іншы, паўплываў на творчасць Вітольда Каятанавіча, з якім яго яднаў сам Бог, сам Дух, сам Боль, ён не паспеў напісаць. Але пакінуў некалькі старонак пра той самы дзень, калі сеў з Вольгай Іванаўнай у тарантас Фёдара Віхрова і мяккай прасёлкавай дарогай пакаціў у Астраўно да памешчыка Ушакова.

Будзем, дарагі чытач, лічыць, што нам пашанцавала. Дзень, які ў многім вызначыць далейшае жыццё нашага героя, паслухаем з вуснаў самога Вітольда Каятанавіча.

Маёнтак Ушаковых называўся Астраўно і размяшчаўся на беразе Астравенскага возера. Стары дом быў у стылі ампір з зялёна-блакітнымі ад даўніны шыбкамі ў вокнах і шырокай лесвіцай, якая маршамі і

пляцоўкамі спускалася з балкона ў сад, зарослы шыкоўнымі кустамі бэзу. Лесвіца была адных гадоў са старым домам

Мікалай Уладзіміравіч Ушакоў жыў у асобным флігелі, які, жартуючы, называў шале безнадзейнага халасцяка, а сёстры, Соф'я і Варвара, жылі ў доме. Гэта быў мужчына шмат старэйшы за сярэднія гады, шатэн, незвычайна прыемны, з цудоўнымі рысамі твару і прыгожымі блакітнымі вачыма, амаль сівой галавой і прыкметна пасівелымі бравымі вусамі. Старэйшая з сясцёр Соф'я ўражвала сваім падабенствам са знешнасцю Екацярыны II, а малодшая Варвара яшчэ захавала інстытуцкую звычку закочваць вочы і ахаць. На мае пытанні пра Левітана і яго тут работу яна адказвала з какецтвам старой дзевы: «Што вы, што вы! Якія карціны? Хіба магла я бачыць іх, калі ўвесь час хацелася глядзець у цудоўныя вочы Ісака Ільіча?»

Нас з жонкаю правялі ў пакоі, якія некалі займаў Ісак Ільіч з вучаніцай Соф'яй Куўшыннікавай. Пакоі былі вельмі светлыя, белыя, без шпалераў. Вокны аднаго з іх выходзілі на захад, адкуль Левітан бачыў, як садзіцца сонца. Другі пакой — з балконам і цудоўным відам на возера. У гэтым другім пакоі стаяў даўніх часоў клавесін. Адсюль, з балкона, і вяла маршамі лесвіца ў прыгожы, нібы казка, бэзавы сад. Паказваючы сад, Варвара Уладзіміраўна звярнула нашу ўвагу на абшыўку дома пад акном, дзе было шмат фарбы, знятай з палітры мастэхінам, і сказала: «Сябе ў працы не шкадаваў, але і фарбаў не шкадаваў»

Гаспадары гасцінна прапанавалі нам з Вольгай Іванаўнай заняць два левітанаўскія пакоі і яшчэ далі для карыстання некалькі пакояў, разам з вялікай залай з харамі для работы. Мы размясціліся ў іх з радасцю, прадчуваючы асалоду жыць у паэтычнай, дарагой і любімай для Левітана прыродзе

Усё, рашуча ўсё гаварыла мне тут пра Ісака Ільіча

Праз колькі дзён у Астраўно прыехаў мой сябра Аляксандр Віктаравіч Маравау

Аднойчы ў нядзелю мы сядзелі за круглым сталом у старэйшай сястры Зосі Уладзіміраўны, пілі ранішні чай, калі бадзёрымі крокамі да нас зайшоў Мікалай Уладзіміравіч. Ён быў у светлай сарочцы, цёмна-сіняй, з тоўстага сукна, паддзёўцы, усім аблічам нагадваючы тыповага рускага дваранiна

— Са святам. Сёння нядзеля,— сказаў ён і падышоў да стала.— Учора Піліп Пятроў прывёз Юлію Іванаўну Турчанінаву ў Горку. Наш край азарыла сваёй усмешкай Люлю.— Паглядзеўшы на Аляксандра Віктаравіча, заўважыў: — Вам, маладому прыгажуну, трэба старанна пагаліцца. Вось Вітольду Каятанавічу гэта не абавязкова, ён бландзін, ды і мне без патрэбы, у мяне ўся прыгажосць у вусах

Я заўважыў:

— Вы памыляецеся, Мікалай Уладзіміравіч. Ваша прывабнасць у вашых вачах, і я ўпэўнены, што калі б вы жадалі, то не былі б халасцяком ды яшчэ безнадзейным

— Быль молайцу не папрок,— засмяяўся Ушакоў

Неўзабаве мы, трое мужчын, выйшлі з дома і накіраваліся пеша ў Горку. Стаяў цудоўны дзень лета, на лузе ляжала скошаная трава, разліваючы ў паветры пах мёду. Мікалай Уладзіміравіч, узяўшы жменю, сказаў:

— Сена сухое, трэба звозіць

Ля павароткі ў маёнтак, звяртаючыся да Аляксандра Віктаравіча, заўважыў:

— Будзем шчырыя, небяспека вялікая. Не столькі для Вітольда Каятанавіча, ён мае сям'ю, як для вас, Аляксандр Віктаравіч

Маравау адкашляўся і адказаў:

— Мы думаем цяпер пра работу, а не пра радасці, тым больш мімалётныя

Якраз агіналі бор, які падыходзіў да дома, і Ушакоў паказаў нам на ледзь прыкметную дарожку:

— Вось Юлія Іванаўна скажа, чым ёй гэтая дарожка памятная. Тут я неаднойчы дапамагаў ёй сесці ў сядло. Яна чамусьці любіла садзіцца з гэтага пянюшка

Калі мы падышлі да чорнага ганка дома, сэрца скаланулася ад нечаканага малюнка

— Стойце! Стойце! — прагаварыў я.— Мне знаёмае гэтае месца. Праўда, усё тут было ў зімовым уборы, а бочка ляжала на санях з канём. Той сакавік у мяне перад вачыма

Вітольд Каятанавіч успамінае карціну Левітана «Сакавік»: ганак дома, ля яго — конь, запрэжаны ў сані, у санях — бочка, абапал — лес і снег — вяснова- і вечарова-сіні, як сіні ў апошні раз, падточаны вясновай і вечаровай чырванню, дакладней — ружовасцю. Сінізна і ружовасць: чагосьці канец, чагосьці пачатак, канец зімы і, можа, не толькі зімы, пачатак вясны і, можа, не толькі вясны? Самота і лёгкая надзея.

Абышоўшы дом, мы трапілі ў кветкі, ружовыя і белыя ружы і флоксы, якімі сад быў літаральна ўсыпаны. Насустрач выйшла пакаёўка Глаша. На пытанне Мікалая Уладзіміравіча, ці дома гаспадыня, адказала, што Юлія Іванаўна дома. Ушакоў папрасіў далажыць, што прыйшоў з гасцямі, маскоўскімі мастакамі

І вось дзверы балкона расчыніліся, і Глаша запрасіла нас у сталовую. Мікалай Уладзіміравіч прапанаваў нам сесці, адчуваючы сябе як дома

Пакой быў напоўнены водарам суніц, якія ляжалі ў блюдах на стале. У акно весела глядзела сагрэтае сонцам неба, было шмат святла, і лёгкая святочнасць жыла ў доме. Дзверы адчыніліся, і з яснай маладой усмешкаю да нас выйшла Юлія Іванаўна. Мікалай Дзмітрыевіч паважліва падышоў і павіншаваў яе з прыездам у Горку. Паглядзеўшы ў наш бок, сказаў:

— Гэта маладое мастакоўства з Масквы

— Надоўга? — пацікавілася яна

За нас адказаў Мікалай Уладзіміравіч:

— Яны народ вольны, нічым не звязаны. Магчыма, і зіму прыхопяць

— А я вымушана адсюль паехаць,— сумна заўважыла яна.— Самае галоўнае, што з Горкай я развітваюся назаўсёды. Абставіны прымушаюць прадаць яе. Нас, дочак, у мамы шмат, і шмат патрэб. З Горкай у мяне звязана ўсё самае цудоўнае, што ніколі ўжо не паўторыцца

Пасля чаю, які мы пілі з суніцамі, Юлія Іванаўна прапанавала паказаць нам месцы, дзе працаваў Ісак Ільіч. Калі мы ўвайшлі ў сад, я зноў быў уражаны разлівам флоксаў, якія дружна цвілі, і не ўтрымаўся, каб не спытаць:

— Юлія Іванаўна, скажыце, чаму ў вас гэтак шмат флоксаў? Можна падумаць, што іх развялі на продаж?

Усміхнуўшыся, Юлія Іванаўна сказала, што Ісак Ільіч вельмі любіў кветкі, асабліва флоксы, і што мама яе, Ганна Мікалаеўна Турчанінава, саграваючы клопатам і любоўю Ісака Ільіча, пасадзіла ўсё гэта для яго

Мы абагнулі берагам возера Горку, прайшлі па бярозавай алеі, зноў жа знаёмай — напісанай Левітанам у месячную ноч з ценямі на дарожцы. Некалі мы з Жукоўскім бачылі яе, завітаўшы ў майстэрню да мастака, калі сустрэліся з ім на Чыстых Сажалках. Тады ён апантана цёр неба над алеяй шкляной паперай, адчуўшы, што яно крычыць

Бліжэй да берага, на высокім узгорку, ляжалі рэшткі згарэлай будовы

— Тут стаяла майстэрня Ісака Ільіча з высокім акном на поўнач,— сказала Юлія Іванаўна.— Мама бачыла, што яму трэба пісаць вялікія карціны, а пакоі ў нашым доме невялікія, і яна пабудавала яму гэтую майстэрню

Абагнуўшы возера, мы апынуліся ў бары, раскінутым па ўзгорках. Ці не адсюль назва — Горка? З гары вачам адкрывалася глыбокая лагчына з блакітна-зялёным мохам, па якім раслі танклявыя бярозкі. Усё гэта выглядала незвычайна маляўніча на фоне лесу. Прыгадалася карціна Левітана: залатыя бярозы на фоне аліўкавай зеляніны бору, а ўнізе — карункі папараці

Мы выйшлі з бору. Перад намі былі рэчка і лагчыны з лісцвяным падлескам і далягглядам на вёскі Дароніна і Стракалава. Гэты краявід нагадаў яшчэ адну карціну — «З гары»: вёсачку, за якой — глыбокія лясныя даляглядьі

Тут Вітольд Каятанавіч штосьці недагаворвае. Тут ён быццам вядзе рэпартаж з месца падзей. Так, ён жывапісец, бачыць дакладна, адкуль і што браў Левітан для сваіх карцін, што выбіраў і адбіраў, што выносіў на першы план, што — на другі, што — у перспектыву. Але сам ён: ці гэта шукае? І гэта, вядома, але ці гэта галоўнае? Конь, сані, ганак, золата бяроз, карункі папараці, вёскі на далягглядзе — хіба гэта хвалявала, калі глядзеў на карціны Левітана? Што хвалявала? І ці засталося тое хваляванне, роўнае разладу з самім сабой, адчаю і немагчымасці працаваць? А можа, ён цяпер стрыманы? Скажа пасля?

Борам мы выйшлі на знаёмую сцежку. Мікалай Уладзіміравіч спыніўся і павярнуўся да Юліі Іванаўны:

— І пянёчак — той самы? Стаўшы на гэты пянёчак, вы садзіліся на каня, а хто ўвішным гусарам папраўляў сядло, дапамагаў вам сесці? І ці памятаеце вы, як Ісак Ільіч, нібыта выпадкова, выходзіў вам насустрач, калі вы вярталіся з прагулкі?

— А вы, Мікалай Уладзіміравіч, той самы — калючы,— усміхаючыся, адказала Юлія Іванаўна

Калі мы вярнуліся, я спытаў у Юліі Іванаўны, ці ёсць у яе работы Левітана. Яна адказала, што пра карціны, якія былі ў мамы, нічога не ведае, а ў яе ёсць альбом, у якім Ісак Ільіч маляваў ёй на памяць

— Я даражу ім

Яна прынесла альбом, і я ўбачыў выкананыя акварэллю бярозавую алею, астравенскую царкву, некалькі разоў паўтораныя лілеі — у крышталёвым кубку, у бірузовай вазачцы з залочанымі беражкамі. Кожная акварэлька мела свой надпіс з прысвячэннем: дарагой і мілай Люлю

Калі мы разглядалі альбом, Юлія Іванаўна сказала:

— У мамы былі фотаздымкі Ісака Ільіча. Але ні на адным я не магу ўбачыць яго цудоўных вачэй. У іх заўсёды выразна жылі самота, задумлівасць

На гэтым Вітольд Каятанавіч заканчвае яшчэ адну старонку апавядання і не спяшаецца пачынаць наступную. Заўважыў хваляванне Юліі Іванаўны? Безумоўна. Ён быў не толькі жывапісец, але і паляўнічы: зрок, слых, інтуіцыя — выдатныя. Жанчын бачыў наскрозь. І разам з тым выхаванасць, тонкі густ, такт не дазвалялі гэта падкрэсліваць. Проста пакінуў маналог Юліі Іванаўны адкрытым.

Зрабіў паўзу, прасвет. Памаўчаў, пазначыў лічбай наступны раздзел апавядання і толькі пасля гэтага прадоўжыў.

Назаўтра, маючы запрашэнне Юліі Іванаўны, я зноў падыходзіў да Горкі, каб яшчэ раз пачуць з яе вуснаў: «Ісак Ільіч...» Праз дрэвы ў кветніку адразу заўважыў гаспадыню дома

— Вельмі добра, што прыйшлі,— прывеціла яна.— А то я ўжо думаю пра ад'езд у Пецярбург

Я заўважыў, што Юлія Іванаўна самотная, якой не была ўчора, што самота зноў і зноў, нібы аблачынка, набягае на яе твар

Мы выйшлі да возера. Спыніўшыся на беразе, яна сказала:

— Тут Ісак Ільіч пісаў лілеі. Мы з ім прыплывалі сюды на лодцы. У яго было зусім кепска з сэрцам. Грэбці ён ужо не мог. І мама пасылала мяне. Вы бачылі яго вялікія эцюды? Вада і лілеі

Я адразу іх прыгадаў. Хіба можна забыць ціхае люстра вады, праз якую прасвечвае дно, і пяшчотныя белыя лілеі?

— Мы прыплывалі сюды на лодцы, апускалі на дно камень на вяроўцы, каб вада не адносіла лодку, і Ісак Ільіч працаваў. Аднойчы мы прыплылі з ім сюды ў белую ноч. Ісак Ільіч задумаў напісаць карціну «Лілеі ў белую ноч», і яму трэба было бачыць іх у святле белай ночы. Як заўсёды, я была на вёслах. Зачапіўшы вяслом некалькі лілей, я іх паднесла яму. Ён узяў адну з іх і пацалаваў. Я сказала, што лілеі хут-

ка завянуць, а мне вельмі хочацца мець іх у сваім альбоме на памяць

Я ўспомніў альбом Люлю з лілеямі Левітана. Нечакана прыгадаліся і вершы А. К. Талстога:

Труба пастушья поутру
Еще не пела звонко,
И в завитках еще в бору
Был папоротник тонкий

— У вас цудоўная памяць,— цяжка ўздыхнуўшы, сказала Юлія Іванаўна

Самота і задумлівасць па-ранейшаму былі ў яе на твары і ў вачах

Здаецца, яшчэ адно слова пачуем ад Юліі Іванаўны, і перад намі паўстане пытанне: ну, а што з вучаніцай Ісака Ільіча Куўшыннікавай? Дзе ў гэты час яна? Спала ў гэтую белую ноч? Ах, яна яшчэ дагэтуль пакінула і Астраўно, і Горку — не вытрымала раўнівае сэрца? Ну, а... што ж Юліна мама — Ганна Мікалаеўна Турчанінава?..

Але ўсе пытанні пакуль што адводзіць, да месца замаўкаючы, Юлія Іванаўна. Ці гэта — воля Вітольда Каятанавіча?

Ах, маэстра! Лаканізм і мастацкая мера не здраджваюць і тут, у слове? Што ж, талент — усюды талент.

Але ёсць і трэці раздзел апавядання.

Мы сустрэліся з Юліяй Іванаўнай і яшчэ аднойчы. Было гэта тым самым летам у верасні, калі Мікалай Уладзіміравіч паведаміў мне, што Люлю ад'язджае

Восень дыхнула на Горку. Кляны скідалі чырвонае лісце, высцілаючы дарожкі алей парчовымі дыванамі. Набліжаўся вечар, і Глаша ставіла самавар

— Вось мы з вамі і расстаёмся,— сказала Юлія Іванаўна.— Мне цяжка пакідаць Горку. І разам з тым хочацца хутчэй з'ехаць адсюль, каб назаўсёды захаваць у памяці яе такой, якой яна была ў дні маёй маладосці, у дні Ісака Ільіча

У доме стаяла цішыня, і было чуваць, як у бары секлі лес: багаты селянін Агей Маркаў спяшаўся адчуць сябе гаспадаром набытага маёнтка. Мы сядзелі ў гасцінай. На раялі стаяў букет ружаў з тых самых кустоў, якія так любіў Левітан. Яны былі апошнім яго пацалункам ад'язджаўшай Юліі Іванаўне. Яна маўчала. Некалькі пялёсткаў, зляцеўшы з бутонаў, ляжалі на чорным бляску раяля

Парушыўшы цяжкую цішыню, я папрасіў яе сыграць што-небудзь з таго, што любіў Ісак Ільіч

— Ну што вы, я кепска іграю. Вось мама іграла добра

Усё ж яна села за раяль, і загучала «Баркарола» Чайкоўскага, якую вельмі любіў Левітан. Я ўсёй сваёй істотаю, кожным нервам слухаў, нібы ўпершыню, гэтую чароўную музыку. Яна ляцела праз адчыненае акно ў бор, у неба, пад якім жыў і тварыў незабыўны мастак

Раптам Юлія Іванаўна ўсхапілася, падышла да акна. Яе плечы ўздрыгвалі

Няцяжка заўважыць, што Вітольдам Каятанавічам авалодаў настрой Юліі Іванаўны, якая развітвалася з любімай Горкай, з борам, з возерам, з домам, з небам, пад якім пражыла лепшыя дні свайго жыцця. Развітвалася з Левітанам. Яшчэ раз. І не будзем ні здзіўляцца, ні папракаць нашага героя за тое, што ён, едучы сюды, на бераг Астравенскага возера, каб да канца спасцігнуць таямніцу Левітана, аказаўся ў палоне таямнічай душы Люлю, усё роўна як забыўшы на мэту прыезду.

Ці не быў гэта палон душы самога Левітана? Праз Люлю?

Зрэшты, пачуццё заўсёды апраўдвае мастака.

Я падняўся з крэсла
Цяпер мы развіталіся назаўсёды

Берагам возера Вітольд Каятанавіч ішоў з Горкі ў Астраўно. Узняўся вецер, нагнаў на неба хмары, абяцаючы навальніцу. Над галавою гайдаўся і шумеў бор, паўз возера гнуўся і трымцеў трыснёг. Зажурылася, накрыўшыся рабаціннем, азёрнае люстра.

У бары гахнула. Вітольд Каятанавіч здрыгануўся і спыніўся. Стрэл? Прыслухаўся. Зноў — два разы. Заціхла. Сякера таго самага селяніна Агея, новага гаспадара Горкі? Але чаму здалося, што бор аглушыў стрэл? Зблытаў сякеру са стрэльбай?

І сякера замоўкла. Але адчуванне, што чуўся стрэл, не пакідала. Можа, гэта — рэха таго стрэлу, якім усе свае пакуты хацеў спыніць Ісак Ільіч? Люлю не сказала пра гэта ні слова, але расказаў Ушакоў. Ён дзіўна сказаў — спытаў: «А любая душа хіба магла ўсё гэта вытрымаць? Каханне да абедзвюх цудоўных жанчын, дачкі і маці, каханне сустрэчнае, а сіл ужо няма, сілы страчаны на тое, каб вырвацца з галечы, сіроцтва, голаду, бяспраўя ізгоя за рысай аседласці, і ўрэшце — на апошні ўзлёт таленту, духу, генія?» Яшчэ ён сказаў, таксама дзіўна: «Спроба пакончыць з сабой была няўдалая...»

Што значыць — няўдалая? Смерць абышла — гэта няўдача?

Праз некалькі дзён тут быў Антон Паўлавіч Чэхаў. Іншага доктара, вядома, побач з Левітанам быць не магло. Іншыя маглі быць абы-дзе, але не тут. Тут, дзе канала душа вялікага мастака, мог быць толькі Чэхаў.

Так, Чэхаў паставіў яго на ногі. Гэта мог зрабіць толькі ён. Але — стрэл ужо адбыўся. Ён быў не бясследны. Ён гучаў і цяпер. Той самы...

Прайшло шмат гадоў, як мы апошні раз бачыліся з Юліяй Іванаўнай. Яна больш не прыязджала

Гэта — як эпілог? Так. Вітольд Каятанавіч палічыў, што ён неабходны, што закончыць усю гэтую гісторыю развітаннем з Люлю ён не можа.

Я жыў ужо непадалёку ад Горкі ў сваёй дачы «Чайка», пабудаванай на беразе вялізнага возера Удомля. І вось аднойчы з вёскі Дароніна да мяне прыйшоў знаёмы селянін Аляксей Пагодзін і паведаміў, што барскі дом у Горцы згарэў, што на яго месцы пасецца жывёла мясцовых сялян. У памяці адразу ажыло ўсё, што было звязана з гэтым домам: Турчанінавы, Левітан, яго цудоўныя творы

І вось я зноў тут

Як усё змянілася! Там, дзе стаяў дом, шумела маладая зарасць, кветнікі зараслі травою. Але раптам на гэтым забытым людзьмі месцы я ўбачыў куст ружаў. Гэта былі пасынкі ад тых белых ружаў, якія любіў Левітан. Мне захацелася зберагчы іх на памяць пра яго і ягоную Горку. З дапамогай Аляксея Пагодзіна я выкапаў куст і пасадзіў у садзе на дачы. Куст прыжыўся. Але розныя абставіны адарвалі мяне ад дачы і саду. Пустазелле заглушыла куст ружаў з Горкі

Зноў мінула шмат гадоў. Прыйшла старасць, а з ёю і яе няўмольныя спадарожнікі — хваробы. Адна такая хвароба зваліла мяне ў ложак, а затым пазбавіла магчымасці хадзіць. Давялося на доўгі час абжыцца ў «Чайцы». Я ўзяўся расчышчаць сад ад пустазелля, і зноў на сонцы заблішчалі пасынкі левітанаўскіх ружаў

Мая ўвага да куста была незвычайная. І куст адгукнуўся на клопаты рук чалавека, набраў бутоны і зацвіў

Якое было шчасце глядзець на ружы з Горкі і думаць пра тое, што жывуць, не ведаючы смерці, не толькі цудоўныя карціны Левітана, але і яго апошнія кветкі

Гэтым светлым акордам, які вянчае болдзінскую пару Левітана, пражытую ім у Горцы ў цяпле цудоўных Турчанінавых, Вітольд Каятанавіч заканчвае апавяданне. Цяпер ужо і мы, чытачы, у палоне яго жывапіснай музыкі, яго пачуццяў і слоў, забываем на момант, што да Левітана нас вяла таямніца яго мастацтва, а не захапленне Турчанінавымі, тая самая таямніца, што паўстала перад Вітольдам Каятанавічам як яго лёс. Але ці не забыў у Горцы пра тую таямніцу сам Біруля?

Прамога адказу на гэтае пытанне Вітольд Каятанавіч не пакідае. Можа, разлічвае на нашу здагадлівасць, на тое, што сваёй інтуіцыяй мы вартыя свайго героя? Хіба Горка не вывела яго і нас да загадкавай левітанаўскай таямніцы? Драма ў Горцы — не вывела?

Эпілог з апошнімі кветкамі Левітана — хіба не пра гэта?

Ды і не будзем спяшацца ў высновах. Паглядзім, куды павядзе сцяжына з Горкі. Не ў пазнейшую пару гісторыі з кустом левітанаўскіх руж, а ў пару маладосці нашага героя — пасля развітання з Юліяй Іванаўнай Турчанінавай.

НАД ВЕЧНЫМ СПАКОЕМ

А павяла тая сцяжына ў блізкую ад Горкі — пяць вёрст — вёску Гарусава. Яе паказала Юлія Іванаўна, дадаўшы, што там сляды Ісака Ільіча. Сцяжынка і вывела да дома Аракчэевых на беразе возера Удомля.

Дом быў вялізны, драўляны, аднапавярховы, з мезанінам. Гаспадарылі ў ім брат і тры сястры Аракчэевых, якія да графа Аракчэева, «услаўленага» некалі Пушкіным, мелі далёкія сваяцкія адносіны. Пры доме быў вялікі сад, вакол дома шмат кветак, асабліва бэзу і язміну, яго акружалі векавыя ліпы і елкі. Стаяў дом на беразе, а насупраць, на возеры, быў востраў, які дзед Аракчэевых прайграў некалі ў карты генералу Зільману з Беластока. Калі Зільман адпускаў на волю сваіх сялян, то адпусціў і каваля Грыгорыя Іванова разам з востравам. Каваль жыў на процілеглым беразе, які называўся Кузёмкіным, там стаялі яго дом і кузня, а на востраве сеяў жыта, за што востраў і назвалі Аржанікам. Вось сюды, у дом Аракчэевых, і прыязджаў Левітан. Тут ён садзіўся ў лодку, і Аракчэеў вёз яго на Аржанік.

Пачуўшы пра гэта, Вітольд Каятанавіч адразу загарэўся плысці на востраў. Лодка стаяла ля берага, вёслы ляжалі ў лодцы, але Аракчэеў аднаго не пусціў:

— Я, Вітольд Каятанавіч, меў некалі вялікае задаволенне плаваць на востраў з Ісакам Ільічом. Цяпер я хацеў бы прадоўжыць падарожжа з мастаком.

— Ну... я ж не Левітан,— сціпла паправіў Біруля.

Але гаспадар дома і лодкі сціпласці не прызнаў:

— І ўсё ж, усё ж... Мастакі — свет асобы. Нашаму брату, асабліва правінцыялу, далучыцца да гэтага дзіўнага свету — свята.

Тут да іх падышла Вольга Іванаўна, і апошняя кропля надзеі на тое, каб аднаму заплысці на востраў, растала:

— І я таксама хачу на востраў.

Хмарыла з раніцы, а ўжо вечарэла, колькі разоў неба зацягвалася фіялетавымі навальнічнымі хмарамі, але ні навальніцы, ні хоць бы ціхага дажджу не было, чаканне іх было доўгім і паступова прытупілася. І хоць неба зноў пацямнела, абвісла пад цяжарам ужо нават не фіялетавых, а сініх хмар, ніхто на іх увагі не звярнуў, тым больш, што да вострава блізка, вада паміж ім і берагам нешырокая, было ціха, хмары над вадой як сабраліся ў табун, дык і віселі, нікуды не сплываючы. Вітольд Каятанавіч сеў у нос лодкі, Аракчэеў — на вёслы, Вольга Іванаўна — на карму, і яны паплылі. Лодка ўжо была пасярэдзіне між берагам і востравам, калі з-за вострава падзьмуў халодны і неспакойны вецер. Яны плылі. Вецер мацнеў, хмары на небе прыйшлі ў рух, па вадзе пабеглі дробныя хвалі, вада ссінела, пачала біць з-пад нізу ў прыўзнятае дно лодкі.

Аракчэеў затрывожыўся, пазіраючы на Вольгу Іванаўну.

— Мы, мужчыны, да любой непагоды прывычныя. Таму тут рашаючае слова за вамі, жанчынай.

Ён быў галантны, Вольга Іванаўна ацаніла галантнасць удзячнай усмешкай, але перавяла позірк на Вітольда Каятанавіча і ўпэўнена заявіла:

— Ну што вы, гэтыя хмары вісяць з раніцы. А калі і дожджык пырскне? Вось... мы ўжо ля вострава.

Аракчэеў міла ўсміхнуўся і адказаў:

— Але на востраве ні дрэўца, ні кусточка. Грыгорый пад жыта яго добра пачысціў. І калі не пырскне, а ліне як з вядра?

У гэты час над галовамі загуло, неба здрыганулася і чырвоная расколіна стрэльнула па ім з азёрнага небакраю. Узняўся вецер, сцямнела, і хлестануў дождж, хлестануў і аціх. Лодка нахілілася. Аракчэеў два разы ўскінуў вёслы, і ўжо яна плыла ў бок Гарусава. Вольга Іванаўна падганяла, як забыўшы, куды плылі:

— Хутчэй!.. Няўжо не паспеем? Зараз ліне...

Ноччу, калі ўсе спалі, Вітольд Каятанавіч выйшаў на тэрасу.

Цішыня пасля дажджу была ясная, мокрая. Чуваць было, як равочкам шумела вада, збягаючы ў возера. Недзе далёка за вострavам ціха грукатала ў вышыні, усё роўна як па небе беглі колы боскай фурманкі. А ўсё спала, і неба ачысцілася на адной сваёй палавіне, ад вострава. На той палавіне гарэлі зоры. Вітольд Каятанавіч сышоў з тэрасы ў парк і ліпавай алеяй падаўся да возера.

Лодка стаяла на замку, але ў замку тырчэў ключ, усё роўна як некага чакаў. Удзячна ўсміхнуўся, падумаўшы: ці не яго і чакаў? Зняў замок, сцягнуў лодку з пяску ў ваду і ўскочыў на карму. На дне лодкі ляжалі вёслы.

Ноччу бераг вострава здаўся зусім блізкі, і ён успомніў чыесьці словы аб тым, што ноч падманвае мастака, не дае рэальных прапорцый зямлі, неба і вады, прычым кожная ноч робіць гэта па-свойму, і меру яе падману зразумець цяжка. Можа быць. Але затое, калі яна злоўлена на пэндзаль, удаецца — якое шчасце!

Ён хутка падплыў да вострава і выйшаў на бераг. Пад нагамі ляжаў мокры пясок. За пясчанай касою, якая свяцілася пад зорамі і месяцам, што выплыў з-за хмараў, яшчэ мацней свяцілася жыта. Чарнёнае ноччу срэбра пералівалася па ім.

Спыніўся, не адрываючы вачэй ад жыта пад начным небам, пад поўняй і зорамі, уражаны. Успомніліся маладыя пакуты, калі ў бацькавым маёнтку на возеры Няшчэрда шукаў святло і тон для партрэта Зосі. Тон знайшоў, а вобраз не знайшоў. Халодны срабрысты тон, які свяціўся, фасфарысцыраваў, выпраменьваў не радасць — пакуты. Яе твар, якім ён яго ўбачыў, быў вельмі падобны колерам на гэтае начное жыта. Цяпер пачатак ліпеня — жыта, адкрасаваўшы, налівалася, палавела, але яшчэ было маладзенькае. Як і Зося тады. Боязна даккрануцца, дыхнуць на яго.

Ад вады праз жыта вяла сцежка. Вяла — як зманьвала. На таемны голас адгукаўся заўсёды. І цяпер пайшоў, кінуўшы лодку ля берага.

Сцежка вывела на ўзгорак. Жыта скончылася — на другой палове вострава пад поўняй тым самым срабрыстым святлом блішчаў мокры луг. Увесь востраў пад нагамі нібыта прыўзняўся, яго рэльефна акрэслены срабрыстым шнурам контур уразаўся не ў звычайную прастору вады, а ў яе геаметрычна выпуклую сферу, і, можа, у чарах ночы гэтая сфера вады здавалася агромністай, у нейкіх касмічных формах. З формамі вады гарманіравалі такія самыя рэльефна выпуклыя формы вострава, а над імі, над зямлёй і вадой, дакладней — над стыхіяй зямлі і вады, у бязмежную вышыню мкнулася такая самая геаметрычна вылітая прастора неба, не размытага змрокам ночы, не сціснутага ім, як гэта звычайна бывае, не замкнёнага змрокам, цеменню, а ўсё роўна як імі — змрокам, цеменню, ноччу —ператворанага ў біблейскую святыню і саму вечнасць. І зоры, і месяц, яго зыркая поўня, не падначаліліся звычайнай уладзе ночы набліжаць усё існае, скоўваць, змяншаць, яны адрынулі гэтую ўладу, адплылі ў яшчэ большую глыбіню, усё неба вакол сябе ўзняўшы і раскінуўшы ўшыркі. Здалося, што ён, чалавек на востраве Аржанік, сярод вады, на востраве зямлі пад небам, зусім і не тут, не на гэтым невялічкім астраўку, а на далёкай адсюль, невядомай, нечаканай, таямнічай планеце, пра якую людзі яшчэ, можа, не ведаюць. Гэтае адчуванне было адчуваннем далучэння да агромністай таямніцы, роўнай хіба таямніцы самога сусвету. Але яшчэ больш нечаканым было тое, што адчуванне гэтае было яму як бы знаёмае, недзе калісьці ён яго ўжо зведаў раней, некалі ўжо стаяў перад гэтым агромністым таямнічым светам, разгублены, чуючы ў сабе ці то незвычайную мізэрнасць, ці то незвычайную веліч.

Дзе і калі з ім гэта было?

Не, другога такога выпадку не магло быць, бо гэтакае можна бачыць і адчуваць толькі тут, на востраве Удомлі, а тут ніколі раней не быў. Ці, можа, быў?

Нібыта быў. Але — калі? Чаму гэтага не памятае? І ў чым сіла відовішча і свайго адчування?

А Левітан? Гэта — яго зямля, вада, неба? Над вечным спакоем? Гэта — карціна Левітана ці яго, Бірулі, адчуванне — спакой і вечнасць? Калі гэта — Левітан, то дзе ягоная цэркаўка і над ёю крыж, узнесены ў глыбознае неба?

І дзе святло, празрыстая да слёз яснасць? Там — дзень, тут — ноч? Ноч без цэркаўкі і крыжа — які Левітан?

Але... штосьці... Што — штосьці?..

Вітольд Каятанавіч пачуў голас:

— Зямля... Вада... Неба...

Гэта быў яго мяккі, ціхі і вешчы голас...

Я ўспомніў, як аднойчы Левітан сказаў мне і Жукоўскаму: мы яшчэ не валодаем уменнем спалучаць і абагульняць у пейзажы зямлю, ваду і неба. У нас усё паасобку. А разам як цэлае — не гучыць.

Вось яно!..

Не праз коскі, не праз шматкроп'і — адзін уздых і выдых, адзін ма-

гутны свет: Зямля... Вада... Неба... Свет — Сусвет! Як жа ён, Біруля, забыў урок Левітана?

Але настаўнік хіба хацеў, каб вучні спасціглі гэты ўрок? Як ён сказаў?

— Мы яшчэ не валодаем...

Хто — мы? Левітан, Жукоўскі і Біруля? Ці ў адваротным парадку: Біруля, Жукоўскі і Левітан? Паставіў сябе побач са сваімі вучнямі? І ў чым? У тым, што НЕ ВАЛОДАЕМ? Гэта — сур'ёзна? Ці іронія? Ён любіў гаварыць іранічна, калі разумець сказанае можна толькі з папраўкаю на іронію. Можа, і тут яны, вучні, паправілі пачутае так, што ад яго нічога не засталося ў памяці? Сам даў падставы зразумець выпакутаваную ім ісціну, яго таямніцу, адну з таямніц, як іронію?

Ахоплівала вусцішнае адчуванне. Здалося, што ён, Біруля, стаіць перад маленькай цэркаўкай, такой да шчымлівасці чыстай, перад крыжам, які цэркаўка, а дакладней, можа, проста святое на зямлі месца ўзнесла ў неба, да свайго адзінага там, у глыбозным небе, паратунку. Ён сам, здавалася, стаяў на гэтай зямлі як святы з крыжам, быццам гэта ён, апынуўшыся на астраўку сярод вады-акіяна, узносіў да неба малітву аб выратаванні душы. Гэтае нечаканае адчуванне наблізіла да думкі, якой спачатку ўсё роўна як спалохаўся, а потым здзівіўся: няўжо тут, на гэтым астраўку, Левітан пісаў свой найвялікшы шэдэўр — «Над вечным спакоем»?

Вітольд Каятанавіч здзівіўся ад свайго адкрыцця. Як яно магло ўзнікнуць? Як можна ноччу ўбачыць карціну, напісаную, калі нават і тут, удзень?

Але, як толькі задаў сабе гэтае пытанне, убачыў, што ноч траціць фарбы, што яна адступае, што за ёю набліжаецца дзень. Ці гэта ён сам набліжаў яго ў сваім уяўленні? Ён сапраўды бачыў дзень, бачыў ледзь не ў тым блакітным святле, што на карціне Левітана.

Але дзе цэркаўка? Тут, на востраве, не было цэркаўкі?

Не, гэта ўжо было не сур'ёзна. Хвіліну назад сам яе бачыў. Уявіў? Але ўявіць — гэта ўбачыць. Убачыць — гэта перадаць на палатне. Гэта і ёсць мастацтва. Чаму ён, даючы сабе такую волю, адбірае яе ў Левітана?

Ноч адступала. На беразе за возерам, дзе стаяў дом Аракчэева і ўсе яшчэ, мабыць, спалі, прачнуліся першыя пеўні. Яны крычалі моцна, як хацелі дакрычацца да вострава, да яго, начнога астравіцяніна. І дакрычаліся. Вітольд Каятанавіч ці не ад іх крыку адчуў раптам ранейшыя, іншыя, як адчуваў гэтай ноччу на востраве, сувязі з зямлёю, вадою, небам. Там, на беразе, быў дом, у якім, можа, прачнуўся гаспадар, можа, прачнулася жонка і, не знайшоўшы ні яго, ні лодкі, шукаюць яго і лодку?

Жытам выйшаў да лодкі.

Аракчэеў ужо стаяў ля прычала.

— Добрай раніцы, Вітольд Каятанавіч. Вас, працаўніка, ні ноч, ні навальніца не ўклалі ў ложак? Гэтакі быў Ісак Ільіч. Тут збіраецца дождж, навальніца, а ён за эцюднік, за фарбы, заганяе мяне ў лодку на вёслы, і мы плывем на востраў.

— А што ён пісаў на востраве?

— Як што? Востраў, ваду, неба. Эцюды. Усе эцюды да карціны «Над вечным спакоем» напісаны тут, на Аржаніку.

— Як — тут?..

— Вас гэта, бачу, збянтэжыла?

— Калі тут, то... дзе цэркаўка?..

Аракчэеў не паспеў адказаць: над возерам пакаціўся звон, напаўняючы гулам і водгуллем абшар. Яны адразу замоўклі — слухалі. Звон абуджаў наваколле, напаўняў сваёй духоўнай сілай, імкнуў над возерам, над востравам, над жытам і лугам да неба, прыўзнімаючы само неба. Сыпанулі малыя званочкі, і гукі зліліся ў адну мелодыю.

— Сёння нядзеля,— прамовіў Аракчэеў.— Мікола на Стане збірае прыход на ранішнюю службу.

Вітольд Каятанавіч маўчаў. Яму ўжо не трэба было перапытваць пра цэркаўку, якую Левітан паставіў на востраве Аржанік. Яна, з высозным крыжам у неба, была — адчуў — побач.

Аракчэеў падаўся на гару, дзе кожную раніцу аглядаў сваю немалую птушыную гаспадарку, кароўнік, канюшню, а Вітольд Каятанавіч і не заўважыў, як ён пайшоў. Ім валодалі ўражанні пражытай ночы, начной цішыні на востраве і гэты нечаканы над востравам звон. Успомніў, як Юлія Іванаўна сказала, калі пакідаў Горку:

— Там, у Аракчэевых, вы знойдзеце шмат з таго, што шукаеце, глыбей зразумееце тое, што тут, у Горцы, пачулі.

Што гэта значыла?

Гэтай ноччу таксама, можа, знайшоў тое, што шукаў? Але пра свае пошукі ён не гаварыў Люлю — як яна яго зразумела? І як ён павінен зразумець тут, на Удомлі, тое, што чуў там, у Горцы? Што яна мела на ўвазе? Пакуты Ісака Ільіча? Усё, што расказвала пра Левітана, было самотай і болем яго сэрца, яго пакутамі. Болем пісаў, кахаў, жыў. Боль быў ягоным катам, гільяцінай, і ў той жа час боль рабіў кожную карціну з'явай, шэдэўрам. І ці не пакуты, якія ў апошнія гады яму гэтак шчодра выпалі, давёўшы да стрэлу ў Горцы, зрабілі жыццё на беразе Астравенскага возера залатой болдзінскай восенню?

Ці не пакутамі і болем ён яднаў у сваім несмяротным шэдэўры зямлю, ваду і неба?

Але хіба толькі пакутамі чалавек можа спасцігнуць найвышэйшую ісціну мастацкай душы? Іншага шляху — няма?

Калі гэта так, то якія пакуты чакаюць яго, Бірулю, у пошуках сваёй мастацкай ісціны?

ПРАЎДА, ПРАСТАТА І СВАБОДА

Вітольд Каятанавіч яшчэ вяртаецца ў Вараніху, яшчэ сюды прыязджае штолета з сябрамі, але ў гэтыя самыя гады ўсё часцей з'яўляецца

на берагах Удомлі — з эцюднікам, стрэльбай і Ральфам. Часта — з Вольгай Іванаўнай.

Як раней мог жыць без гэтага куточка? Тут было ўсё, што шукаў у прыродзе: маляўнічыя азёры з дзіўнымі чаратовымі і лясньмі берагамі, абрывістымі і адхоннымі, чуйнымі, як вада, да кожнага павеву ветру, да любой змены надвор'я. Іх часцей, як іншыя берагі, хоць бы і берагі Кезадры, наведвалі грозныя навальніцы і цішыня, а ўзгоркавыя палі па берагах былі то з задумлівым звонам жытняга коласу, то ў роўным блакіце лёну, то забеленыя цвіценнем грэчкі. Да вады падбягалі лясочкі: бярозава-бялюткія, ялова-цёмныя і калючыя, смаліста-духмяныя сасновыя, баравыя, з кучаравымі вольхамі, івамі, вербнікам па лагчынах, дзе і травы стаялі, як падлесак. А колькі разнастайнасці і пластыкі было ў абрысах рэльефу! Ды і назвы чаго вартыя! Хоць бы — Удомля. Нібыта яшчэ язычнікамі нарачонае возера. Ці той жа востраў Аржанік. Назва нядаўняя, а якая ў ёй каранёвая моц! Ды і вёскі: Гарусава, Стан, Ванюнькіна, Шабарына, Рад — усе па беразе Удомлі, суседнія, а кожная са сваім тварам, характарам, норавам, ладам. Ва ўсім было штосьці роднае, ад Магілёўшчыны і Віцебшчыны. Падобныя ў абрысах і колерах, у настроі былі зямля і вада, палі і лясы. Першыя гады пасля вучылішча кожную вясну, восень, зіму ездзіў у родны край, падоўгу зараджаўся родным духам, пішучы і ходзячы па лясах, палях, балотах ля Прыпяці, Дняпра, Дзвіны, Сажа. Часам здавалася, што там усе яго пейзажы, што трэба жыць на радзіме, ды ўжо ў Маскве стаяў свой дом, жылі настаўнікі і сябры, была сям'я — жыццё, якое таксама кіравала. І вагаўся, і губляўся. Жыццё ў Маскве ўяўлялася то як вялікая знаходка, то як вялікая страта. Масква не магла замяніць Беларусь. І вось — усё роўна як павеяла родным, быццам сама Беларусь да яго падплыла-пад'ехала.

І прыйшла вясна, калі са станцыі Троіца ўжо не толькі з жонкай і Ральфам, але і з маленькай дачкою Любашай Вітольд Каятанавіч едзе не ў Вараніху, а ў Гарусава, у пакоі не менш гасціннага, як у Калакольцавых, дома Аракчэевых. А следам зноў, як тады, прыязджаюць Сцяпанаў і Жукоўскі, за імі — Мараваў і Багданаў-Бельскі.

Было адчуванне мяжы, да якой даўно ішоў і на якую нарэшце выйшаў. Пачыналася штосьці невядомае, зманлівае. Адчуванне не новае, некалі яно, падобнае, ужо хвалявала. Тое было ў 1896 годзе, калі вучыўся і Траццякоў купіў яго вучнёўскую работу «Ваколіцы Пяцігорска», павесіў у галерэі побач з карцінамі Левітана. Тады ён пачаў удзельнічаць у выстаўках і зноў апынуўся побач з Левітанам у лісце вядомага крытыка Часоўнікава вядомаму газетчыку і фельетаністу Лейкіну. Не зусім побач, але ўсё ж: «Галубчык! — пісаў Часоўнікаў.— Я ў Маскве. Знаходжуся пад свежым уражаннем толькі што агледжаных мною выставак. Пішу, каб прыцягнуць і Вас да агульнай радасці, параду мастацтва. Першымі: Левітан (пастэлі), Сяроў, Ан. Васільеў і К. Каровін. Акварэлі таксама цікавыя: Ендагураў і Бенуа. Вучнёўская выстаўка лепшая і большая за мінулагоднюю. Шмат жанраў. Ёсць добрыя. Лепшыя пейзажы — Біруля і Жукоўскі». І тады ж — Боткін-

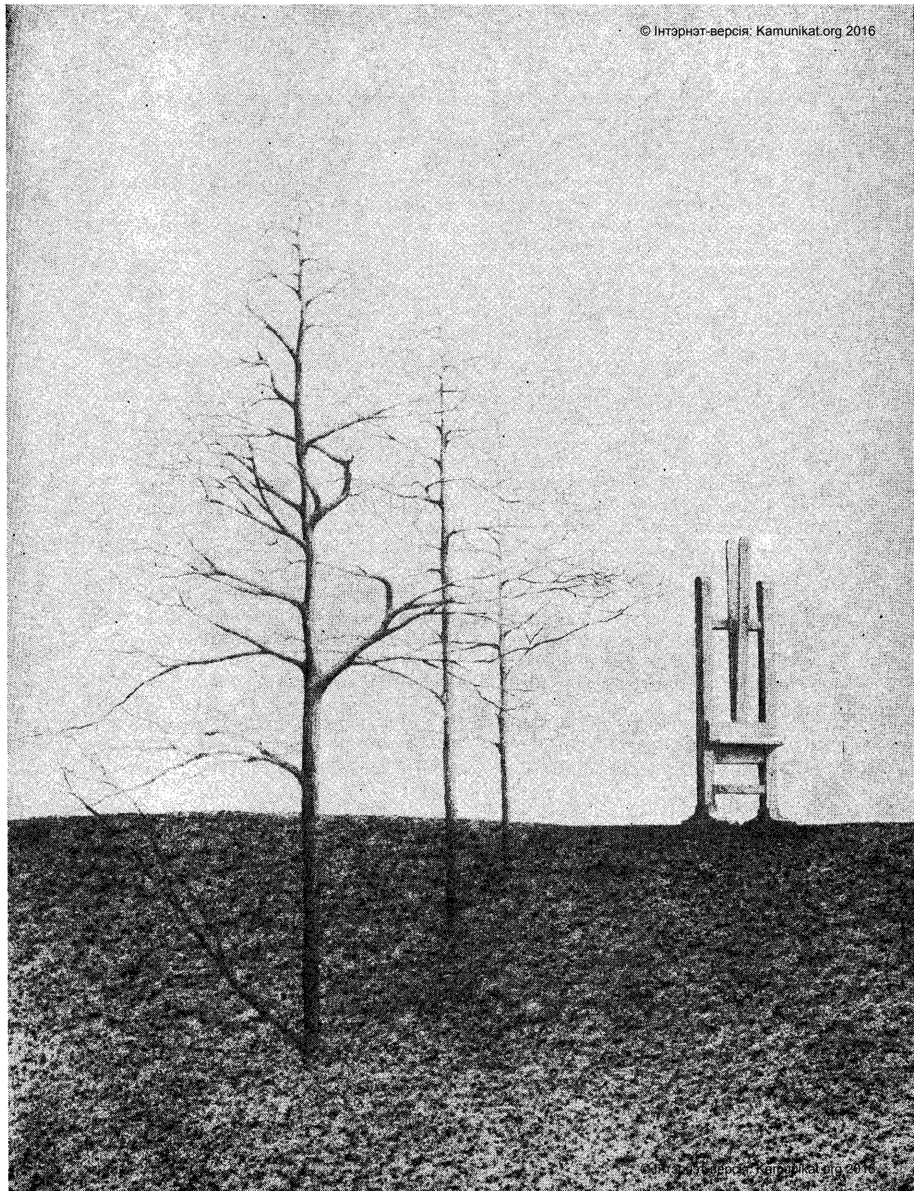

ская прэмія з рук самога Паленава. На самым пачатку. Магла галава закружыцца? А побач быў Жукоўскі. Ён таксама выстаўляўся, купляўся, атрымоўваў медалі. Яны ішлі плячо ў плячо — два сябры-беларусы. Было адчуванне, што на нейкую мяжу ўзышоў. Ці вышыню? Трэба было ўстаяць. Устаяў? І вось цяпер — нешта падобнае. Можа, не новая вышыня пад нагамі, проста ўсё перад вачыма — далягляд.

Лепшы пакой з вялікім акном у кветнік гаспадары падарылі Любашы. Ёй было пяць гадкоў. Яна здружылася з сабакам Аракчэевых, і Мараваў напісаў яе партрэт з сабакам, які назваў «Сябры». Партрэт адразу пачаў вандраваць з перасоўнымі выстаўкамі перадзвіжнікаў.

У Гарусава мастакі прыязджалі не толькі вясной, але і зімою. Збіраліся на каляды. Ставілі ёлку, упрыгожвалі, рабілі маскі, касцюмы. Да ёлкі заўсёды запрашалі сялян, вясковых дзяцей, разам танцавалі, спявалі, садзіліся за стол. А калі святы канчаліся — пачыналася работа. Праўда, Жукоўскі і Багданаў-Бельскі аблюбавалі сабе яшчэ і вёску Беражок, адзін — багаты дом пецярбургскага прафесара-акуліста Белярмінава, другі — дом Аксакава. І ўсё ж зімою збіраліся ў Гарусаве.

Вітольд Каятанавіч у гэтыя гады піша шмат эцюдаў, карцін. «Вясенні дзень» набывае Акадэмія мастацтва; Траццякоўская галерэя — «У канцы зімы». Яго прымаюць у Таварыства мастакоў-перадзвіжнікаў, а яшчэ праз два гады — у акадэмікі жывапісу. Яго заўважае і вітае сам Ілья Яфімавіч Рэпін. У 1910 годзе, 14 студзеня, ён піша ліст Вітольду Каятанавічу:

«...Я заўсёды з новым і **вялікім** (апошняе слова падкрэслівае.— В. К.) задавальненнем глядзеў на Ваш узгорак з хатамі, занесены снегам; люблю гэтыя бярозкі, якія белымі краямі адбіваюцца ў горнай рэчцы». І далей, у тым самым лісце,— яшчэ і такое: «Я так прывык асвяжацца душою перад Вашымі жывымі павевамі праўды, прастаты і свабоды».

Ліст Рэпіна робіць на Бірулю незвычайнае ўражанне. Яго ніхто не прымушаў гэта пісаць. Мабыць, не мог не напісаць? Паміж імі пачынаецца перапіска, роўная дружбе. Лісты Рэпіна не проста акрыляюць. Яны і патрабуюць. Большага і яшчэ большага. Але Рэпін не бачыў тое, што ў майстэрні ў Вітольда Каятанавіча стаяла ў гэты час на мальберце.

І вось — 1911 год, першая міжнародная выстаўка для Бірулі ў Барселоне. Ён выстаўляе карціну «Перад вясной» і атрымлівае Вялікі залаты медаль. Першае міжнароднае прызнанне! Але ў гэтым жа годзе Вітольд Каятанавіч прымае ўдзел у вельмі аўтарытэтнай выстаўцы ў Мюнхене. І зноў — перамога. Зноў — Залаты медаль за карціну, да якой так доўга ішоў,— «Час цішыні. Возера Удомля». Разам з медалём удастойваецца выключнага права выстаўляць свае карціны на ўсіх мюнхенскіх выстаўках. І яшчэ — запрашаецца ў Мюнхен. Там віншуюць як пераможцу на еўрапейскай выстаўцы і ўручаюць Залаты медаль. Разам з Вольгай Іванаўнай ён робіць падарожжа па краінах Еўропы.

Што дала паездка па Еўропе?

Як чалавек выдатна выхаваны і адукаваны, Біруля ведаў і высока

цаніў жывапіс Італіі, Францыі, Галандыі, Іспаніі. Неаднойчы пра гэта выказваўся. Больш таго — яго палітра і майстэрства, асабліва ў перадачы паветра, настрою прыроды, руху схаваных у ёй сіл, святлацені найтанчэйшых лірычных таноў і адценняў часта нагадваюць палітру і майстэрства імпрэсіяністаў, якіх ён любіў. Здавалася б, такому мастаку і цікава, і небяспечна апынуцца на вернісажах французаў. Ды яшчэ калі ўлічыць характар, які лёгка захапляецца, эмацыянальную натуру. Але тыя ж выхаванасць і адукаванасць, пройдзеная школа жывапісу аберагаюць ад небяспечных уплываў. У гэтым сэнсе ён увесь — у думцы, якую аднойчы выказаў пра Левітана:

Вялікая яго заслуга ў тым, што, бываючы за мяжою, ён не паддаўся ўплыву вельмі шматлікіх плыняў у еўрапейскім мастацтве, да канца жыццяя захаваў свой твар, сваю сутнасць

Вялікая заслуга? Сказана нібыта з думкаю не толькі пра твар Левітана, але і пра твар усяго айчыннага жывапісу, нібыта патрыятызм Левітана быў урокам для ўсіх, у тым ліку і для яго, Бірулі. Для яго — безумоўна. І тое, што сказаў пра настаўнікаў, сказаў пра самога сябе. Бо сказаў не абыякава — з гонарам, годнасцю. З непахісным адчуваннем, што сапраўдная школа пейзажа тут, дзе перадзвіжнікі.

Гэтая ўпэўненасць была ўласціва не аднаму Бірулю, але і яго сябрам па мастацтву. Той жа Станіслаў Жукоўскі, жывучы ўжо ў Варшаве, у 1933 годзе піша адтуль Вітольду Каятанавічу: «Мала хто з мастакоў тут глыбока разумее і ведае прыроду. Асабліва варшаўскія. Кожны піша свой зададзены матыў і далей за яго ён — дурань! На Захадзе — такія самыя! У наступным лісце апішу табе мастацтва Варшаўскае і Парыжскае».

Там, на Захадзе, іншым было не толькі разуменне жанру пейзажа, але і разуменне прыроды, адносін мастака да яе.

І ўсё ж Вітольд Каятанавіч вяртаецца з-за мяжы не з пустым. Больш ясна адчувае сябе як мастак, пейзажыст. У правільнасці выбару школы ніколі не было сумненняў, але цяпер яшчэ раз пераконваецца, што школе перадзвіжнікаў няма канкурэнтаў.

Імпрэсіяністы? Гэта — самае сур'ёзнае, што знайшоў там, на Захадзе. Іх карцінамі Парыж якраз і прываблівў. Ён падоўгу стаіць перад палотнамі Сезана, Ван-Гога, Дэгі, Гагена, Манэ, Рэнуара, Сіслея, Клода Манэ. Усе — на ўсіх парыжскіх выстаўках. Імпрэсіяністы радуюць навізною жыццёвых сітуацый, багатым каларытам, шчодрым святлом, у іх партрэтах — непасрэднасць натуры, у пейзажах — цёплы сонечны водар, жывое паветра, насычанасць тону і колераў, нідзе ніякіх схем, імправізацыя і фантазія робяць кожную работу святам. Манэ выстаўляе пяць карцін — адзін і той жа сабор, напісаны нават з адной кропкі, але на кожнай карціне свой каларыт, тон, сваё святло, паветра, нібыта кожны раз глядзіць на сабор, падобны на сабор Парыжскай багамаці, у розным настроі, рознымі вачыма, у рознае надвор'е і розную пару года. Можа, гэтыя варыяцыі не вельмі цікавымі былі для звычай-

нага гледача, але яны давалі магчымасць пранікнуць у пошукі імпрэсіянізму, дыяпазон адчуванняў і майстэрства мастака. Вітольда Каятанавіча цікавілі карані новага жывапісу. Ён едзе ў Барбізон, агледае школу барбізонцаў, натуру, з якой яны пісалі пейзажы. Усё тут параўноўвае са сваёй школай. Вучыцца ёсць чаму. Тут, толькі тут, калі мецьна ўвазе Захад. Але сэрца ўжо гнала дадому, у свае лясы і палі, на свае азёры, да сваёй палітры.

І вось ён зноў на беразе Удомлі. Падымаецца на высокі ўсходні бераг, дзе хата і кузня Грыгорыя Іванова. «Час цішыні» пісаў адсюль. Усе эцюды — адсюль. Ваду і неба, бераг, тры маладыя хваінкі. На процілеглым беразе, за цішынёю вялікай вады, цішыня зажуранай вёскі. Там — Гарусава. Ледзь відаць хаткі. Там — дом Аракчэевых. Там — Левітан, яго акно на возера, яго вечная тут, на Удомлі, прысутнасць. Гэтая вада — вада славутай карціны. І неба — «Над вечным спакоем». Тут — яго дух і пакуты. А цяпер ужо — не толькі яго. Тут, на гэтай вадзе і зямлі, пад гэтым небам і ён, Біруля, знайшоў сваю песню. Яна — што такое? Не фарбы, не колеры, нават не тон, не святло і не цені — пакуты над таямніцаю Левітана. Гэтага ніхто не ведае. Нават Жукоўскі не ведае. Нават Вольга Іванаўна. І Маравaў, і Сцяпанаў — ніхто не ведае. Ведае ён, Біруля. Ён шмат гадоў шукаў сваю цішыню, каб ёю адгукнуцца на вечны спакой Левітана. Цішынёю — на вечны спакой. Гадзіна цішыні — як хвіліна. Як міг. Над пакутамі любімага майстра. Над яго трагедыяй і перамогай. І хваінкі — не хваінкі: замёр і не варухнецца пачэсны каравул — міг цішыні. Над яго вечным спакоем. Там — цэркаўка з крыжам, тут — тры абмерлыя хваінкі. А зямля адна. Пад адным крыжам.

У Мюнхене на выстаўцы загаварылі пра яго як пра майстра срабрыста-перламутравага паветра, якое маўчыць і звініць, як жалоба струны. Гэта казалі і раней, раней — у Маскве. Але ні там, ні тут нічога не зразумелі ў гэтым срабрыста-перламутравым паветры. Ніхто не зразумеў, што гэта не тон — гук, той самы гук, які ў ім, Бірулю, прадбачыў адно Левітан, калі пытаўся і патрабаваў: «Дзе ваш гук? Я прывык чуць у вас гук на эцюдах. Дзе ён на карціне?» У душы гук жыў даўно, з таго часу, як на возеры Няшчэрда сустрэў і пакахаў Зосю. Але тады думаў, што гэта — колер, срабрыста-фасфарычны. Не, гэта быў гук. Яго пачуў настаўнік. І вось цяпер, толькі цяпер, у міг цішыні, ён загучаў на карціне так, як раней гучаў у сэрцы. Левітан адно прадбачыў, што гэты гук у свой час, у час цішыні, ператворыцца ў звон царквы Мікола на Стане, і гэта будзе ўжо не міг цішыні, а звон над вечным спакоем самога Левітана. І над вечным спакоем Зосі. Зосі і Левітана. Ён, Біруля, доўга шукаў яго, і ён яго знайшоў. І цяпер ён, вучань, ведаў, што таямніцу настаўніка нарэшце спасціг.

Але — ці спасціг?

Ён стаяў на беразе. Перад ім было аграмаднае белае возера. Над белым возерам узвышалася белае неба. З трывожнай сінізной і яшчэ больш трывожнымі шэрымі хмарамі. Гэта было іх возера, іх неба, іх бераг — Левітана і яго, Бірулі, настаўніка і вучня, настаўніка, які хацеў абудзіць у сваім вучню таямнічы гук, і вучня, які марыў спасцігнуць таямніцу настаўніка. Цяпер яны абодва прысутнічалі тут, на Удомлі, тут валадарылі і зямлёй, і вадой, і небам. Яны зноў былі разам. Але... яны — ці ўсяго толькі іх пакуты? Сапраўды, што ж гэта, як не пакуты — усё жыццё, тысячы і тысячы дзён і начэй, тысячы і тысячы вёрст з эцюднікам і стрэльбаю ісці да адзінага імгнення цішыні, каб спасцігнуць імгненне вечнага спакою настаўніка? І што іншае, калі не пакуты — усё жыццё, да самага апошняга дня, укласці ў імгненне над вечным спакоем? Ён, Левітан, сам сказаў: «Над вечным спакоем» — увесь я».

Вітольд Каятанавіч стаяў над возерам, глядзеў у далячынь, на той яго бок, дзе чарнелі дамкі Гарусава, і адчуваў, што адсюль яму дарогі няма. Ён застаецца тут — на Удомлі. Бо тут — усё. І ягоны міг цішыні, і Левітанаў вечны спакой.

Тут — лёс.

Міне ўсяго некалькі тыдняў, і Біруля купіць у Грыгорыя Іванова, вясковага каваля, зямлю на беразе Удомлі, тое самае Кузёмкіна, з якога ўбачыў свой «Міг цішыні», разам з востравам Аржанік, з якога свой «Вечны спакой» убачыў Левітан. Ён прывязе сюды славутага, апошняга ў высокай славе цесляра ўдомльскага краю Грыгорыя Бялова, адшукаўшы яго ў вёсцы Якаўлева, і пачне ставіць вялізны і светлы дом з адборнага смаловага цёсу, падымаючы вянец за вянцом на вышыню, якой яшчэ сам Бялоў ніколі не ставіў, каб з высокага і светлага акна майстэрні кожны дзень вачам адкрывалася прастора Удомлі, вострава Аржанік — у левітанаўскім небе і звоне царквы Мікола на Стане.

ЗІМА. ПРЫЕЗД У ЯСНУЮ ПАЛЯНУ

(працяг ліста да сябра Лабанава)

Дарагі Віктар!

Цяпер я раскажу, як Юлечка Ігумнава сустракала мяне ў Яснай Паляне. Але спачатку — як усё пачалося

Пасля смерці Льва Мікалаевіча Талстога да мяне зайшоў мой настаўнік Касаткін і расказаў, што быў у Хамоўніках у Соф'і Андрэеўны, яна цікавілася мною. Размова ішла пра альбом жывапісных твораў пра Ясную Паляну, яе прыроду, куточкі, якія любіў Леў Мікалаевіч. Думкі ў пошуках жывапісца сышліся на мне. Соф'я Андрэеўна ведала, што я вучыўся ў вучылішчы жывапісу з Суляржыцкім і Таццянай Львоўнай, быў членам групы талстоўцаў

Тут нельга не ўспомніць дні, калі Талстой прыходзіў у вучылішча. Ён любіў маладых мастакоў, любіў нашых настаўнікаў — перадзвіжнікаў. Прыходзіў з Хамоўнікаў пеша, вешаў сваё футра ўнізе ў гардэробе і падымаўся ў настаўніцкую. Калі мы заўважалі футра Талстога ў гардэробе, нас ужо нельга было адцягнуць ад дзвярэй настаўніцкай.

Калі хто-небудзь заходзіў ці выходзіў адтуль, мы ў шчыліну дзвярэй бачылі Льва Мікалаевіча і вакол яго — Пранішнікава, Касаткіна, Каровіна, Макоўскага. Аб чым яны гаварылі? Мы прагна лавілі з-за дзвярэй кожнае слова, кожны гук

А ці можна забыць дзень, калі Таццяна Талстая зайшла ў фігурны клас і паведаміла, што Леў Мікалаевіч запрашае нашу групу ў тэатр «Скамарох» на прэм'еру драмы «Улада цемры». І вось мы заходзім у тэатр разам з самім Талстым. Нас усіх сустракае рэжысёр тэатра, усіх рассаджвае на першых двух радах. На самым першым — Талстой, Касаткін, Суляржыцкі, а за імі адразу, за спіной у Талстога,— мы астатнія. Тэатр знаходзіўся на рагу Юшкава завулка і Срэценскага бульвара, якраз там, дзе быў тракцір Кузаўлева, куды мы заглядалі, ідучы з вячэрніх заняткаў, зганяць, як тады казалі, на більярдзе партыю ў пірамідку. Тракцір быў самага нізкага разраду, і ў ім мы маглі танна павячэраць. Але калі заводзіліся лішнія рублікі, дазвалялі сабе завітаць у тракцір «Саратаў», які быў зусім блізка ад тракціра Кузаўлева, і там часта бачылі Макоўскага, Касаткіна, Сурыкава. У іх акружэнні ў вялікай зале за чайным сталом неаднойчы сядзеў Леў Мікалаевіч. Ціха іграў аркестр, за сталом ішла бяседа. Мы стараліся, каб яны нас не заўважылі, але яны заўважалі і запрашалі да сябе за стол. Мы сядзелі з імі, любімымі, за адным сталом. Успамінаючы ўсё гэта, думаеш: а ці не сон? Гэта былі людзі, побач з якімі і дзеля якіх хацелася жыць

Тут, відаць, не лішнім будзе пагадзіцца, што нашаму апавяданню часам не хапае і логікі, і стройнасці. То яно бяжыць па роўнай дарожцы, то кружыць-пятляе. Вось зноў: нібыта размова пра тое, як герой едзе ў Ясную Паляну, як яго там павінна сустрэць сяброўка маладосці Юлія Ігумнава, і раптам — Хамоўнікі, Соф'я Андрэеўна. Ну, гэта яшчэ не бяда, калі, перш чым трапіць у Ясную, герою зноў захацелася зазірнуць у Хамоўнікі, сесці за стол Соф'і Андрэеўны, настроіцца на Талстога, адчуць яго дух, яго прысутнасць. Але ці да месца тэатр «Скамарох», хоць і з Львом Талстым? Тым больш — тракцір? А за ім яшчэ адзін — яшчэ і там сесці за чайны стол? Але для Вітольда Каятанавіча, які ніколі не быў ні снобам, ні ханжою, тракцір не гучаў як штосьці недазволенае, гэта — таксама з жыцця, якім яно было, а калі там Талстой, Сурыкаў, Макоўскі, Касаткін, калі за адным сталом з імі, за самаварам, і ён з сябрамі, запрошаны вялікімі, як жа не ўславіць і той тракцір? Тым больш яму, чалавеку захопленаму, эмацыянальнаму, лірыку чысцейшай вады і крыві, узрушанаму ўспамінамі? Тут — характар, тут — вобраз. І што значаць у параўнанні з гэтым нейкія там умоўнасці жанру? Тым больш, што, прадчуваючы эмацыянальныя адхіленні свайго героя, якія, між іншым, яшчэ і як бы сааўтар нашага апавядання, мы і самі сябе не скавалі рамкамі пэўнага жанру, запрасіўшы ў свой твор і эскіз, і эцюд, і споведзь. А што такое аповесць-эсэ, як не разбурэнне жанравых канонаў? Ды і ці прыстойна старога, цяжка хворага чалавека, хоць па-маладому захопленага і наравістага, заганяць у жанравыя аглоблі, прывязваць да стылёва прычасанага воза? Парадуемся яго яснай памяці, шчырасці, неўтаймаваным эмоцыям, у якіх столькі верагоднасці і праўды ўжо далёкага часу!

І вось мы з Касаткіным запрошаны ў Хамоўнікі. Да нас далучыўся Маравай. З той пары, як ён пісаў у Яснай Паляне партрэт Льва Талстога, яго тут любілі

За круглым чайным сталом Соф'я Андрэеўна была вельмі гаваркая. Яна з захапленнем расказвала пра прыроду Яснай Паляны, казала, як важна стварыць альбом яснапалянскіх пейзажаў. Леў Мікалаевіч нарадзіўся, жыў і тварыў у акружэнні прыроды, без яе яго нельга зразумець. Тут ён усё жыццё натхняўся на штодзённую працу, і тут яго магіла. У гэтай прыродзе ён выхаваў у сабе незвычайную любоў да палявання, і гэта ў яго не пагасла да глыбокай старасці. «Калі я прыехала ў Ясенкі,— расказвала Соф'я Андрэеўна,— паляванні тут бывалі кожны дзень, заўсёды з чародамі барзых і гончых сабак, верхавымі даездчыкамі. І з самых першых дзён я ўсё сваё жыццё прысвяціла Льву Мікалаевічу. Я жыла толькі для яго і дзеля яго. Хоць мела ўсе падставы і на свае інтарэсы ў жыцці. Я шмат каму падабалася, мела поспех у свеце. Мне прысвячаў вершы Фет, я яго натхняла. Я была маладая і прыгожая, а Леў Мікалаевіч быў непрыгожы — гэта ўсе ведаюць. І ўсё ж я да канца яго жыцця была яму верным спадарожнікам, аберагала яго творчасць ад мноства людзей, якія ў сваёй большасці прыязджалі ў Ясенкі, як на адпачынак, не лічачыся з тым, што Леў Мікалаевіч працуе. У яснапалянскай прыродзе ўсё было дарагое Льву Мікалаевічу, нават шаша на Тулу. Гуляючы, ён любіў выходзіць на шашу, па якой ішлі людзі. Ён іх запыняў і вёў размову. Вакол Ясенак трэба ўсё апісаць»

Я ўжо збіраўся ехаць, як Касаткін з уласцівымі яму сяброўскімі клопатамі зайшоў да мяне і, усхваляваны, расказаў, што зноў быў у Хамоўніках, што Соф'я Андрэеўна задаволена маёй згодаю ехаць, але прасіла перадаць, што ехаць са мною цяпер не зможа і мяне ў Ясенках сустрэне Юля Ігумнава. Яшчэ Касаткін дадаў: «Вы, вучні вучылішча, усе, і ты таксама, былі нераўнадушныя да Ігумнавай, такой мілавіднай. Я, твой настаўнік, гэта ведаю. Я сам... Бачыш, злапомслівы. Так што ў Яснай Паляне будзеш мець увагу і клопат аб сабе». І я паехаў

Была зіма

На яснапалянскую чыгуначную станцыю Засека Вітольд Каятанавіч прыехаў раніцай. Зіма пачыналася, але снегу ляжала шмат, ён, малады, ружавеў і іскрыўся на сонцы, якое толькі ўзыходзіла.

Ледзь выйшаў на перон, як ля станцыйнага будынка заўважыў сівога каня, запрэжанага ў вазок. Можа, таму, што болей ніякіх вазкоў на станцыі не было, здагадаўся, што конь яснапалянскі. Падышоў, паставіў ля вазка чамадан, зняў з пляча эцюднік, куфэрак з фарбамі, стрэльбу, якую і на гэты раз не пакінуў дома. Адразу падбегла Ігумнава:

— А я цябе, Вітольд, шукаю на вакзале.

Абняліся.

Яна была ў звычайным сялянскім кажушку, у валёначках, але не таму, не ад вопраткі зімовай падалася распаўнелай. Ён ужо чуў дагэтуль, што Юля — відная дама. А голасам, з твару — тая самая Юлечка: ветлівая, ласкавая.

— Не пазнаў? — заўважыўшы яго прыдзірлівы позірк, спытала, калі яны ўжо сядзелі ў вазку, ехалі ў яснапалянскую сядзібу.

— Як жа я магу цябе не пазнаць? Столькі пражыта разам! Якія цудоўныя гады! Мы былі такія шчаслівыя!

— Нас, помню, не прыбіла нават вестка, што Сулера пасадзілі ў Бутырку. Ён і раней быў нашым кумірам. А тады стаў героем. Ды і быў героем. Адмовіцца ісці ў армію, застаючыся талстоўцам,— хто б падумаў? Вядома, за спіною быў сусветны аўтарытэт Льва Мікалаевіча, Талстой яго любіў, Талстой яго не мог пакінуць у бядзе, але — усё ж? І які дух быў у нас тады!

— Талстой любіў мастакоў.

— Як ён любіў Рэпіна! Мяняўся з твару, маладзеў, калі дазнаваўся, што Рэпін збіраецца ў Ясенкі. Ды і Рэпін любіў працаваць у Ясенках. Колькі ім тут напісана карцін і партрэтаў Льва Мікалаевіча!

Ігумнаву заўсёды лёгка было завесці на размову, спрэчку, і гэтакай яна засталася, гэтакай была цяпер:

— Думаеш, Талстой цаніў у Рэпіне толькі выдатнага мастака? Можа, яшчэ больш — выдатнага субяседніка, чуллівага, тонкага чалавека, які ўсё разумеў з паўслова, думкі лавіў на ляту. Але ж, Вітольд, ён любіў і маладых мастакоў, зялёных і нясмелых.

— Мы з табою былі зялёнымі і нясмелымі?

Ігумнава весела смяялася:

— Ну што ты, што ты, Вітольд? Мы адразу крочылі ў класікі. А можа, Леў Мікалаевіч і бачыў у кожным з нас будучыню Расіі?

— Пра гэта мне аднойчы неяк сказаў і Маравай.

Ігумнава паклала руку на руку Вітольда Каятанавіча і зусім іншым голасам, цішэйшым і больш разважлівым, сказала:

— Маравай? Вось бачыш, як цёпла яго сустрэў у Ясенках Леў Мікалаевіч. Ён яго палюбіў. Маладога.

Гэта, Віктар, я павінен табе расказаць. Тое, што мне расказваў сам Маравай. Ты яго характар і сур'ёзнасць ведаеш. Ён за ўсё жыццё ніводнага разу не схлусіў. А ў мяне памяць была чэпкая. І вось аднойчы, прыехаўшы з Яснай Паляны, Маравай расказаў, як плакаў Леў Талстой

Ты не паверыш? І я не мог паверыць, каб плакаў Талстой. Але не паверыць Марав静у не мог і не магу

Гэта адбылося, калі Талстой пазіраваў, Маравай пісаў яго партрэт. У гэты час Леў Мікалаевіч, разбіраючы пошту, чытаў, паглыбіўшыся, ліст свайго карэспандэнта. Маравай раптам заўважыў, як у Льва Мікалаевіча задрыжэлі рукі, заскакаў у руках ліст, па маршчыністым твары пакаціліся буйныя слёзы. Маравай, як ён расказваў, аслупянеў, пэндзаль заскакаў у руцэ. А Талстой працягвае яму ліст і пытаецца: «За што? За што? Ну... Вы пачытайце?..» Пасля Маравай неаднойчы чытаў мне на памяць тэкст ліста, і я пераканаўся, што памятаў ён яго даслоўна. Ліст быў ад студэнта сельскагаспадарчай акадэміі. У ім пісалася, што Талстой меў ад жыцця ўсё, што хацеў мець, пражыў яго так, як хацеў пражыць, што ён, распешчаны ў жыцці, цяпер павучае, як трэба жыць, зыходзячы нібыта са сваіх перакананняў, хоць сам усё жыццё рабіў іначай. Што ў яго, Талстога, жыццё вельмі багатае, бо хапіла часу як на адно, так і на другое, як на павучанні для іншых, так і на тое, каб зусім іначай пажыць для сябе. Што яму моладзь паверыла і пайшла за ім, поўная да яго маладой веры і любові, але ўрэшце яна зразумела, якія шчодрыя людзі бываюць у сваіх парадах і якія скупыя яны становяцца, калі трэба плаціць не словамі, а справамі. Студэнт пісаў, што не ў аднаго яго, а ў многіх склалася думка, што Талстой ва ўладзе крывадушнасці

І вось Маравай расказваў, што слёзы Талстога яго настолькі ўзрушылі, што некалькі дзён не мог пісаць. Леў Мікалаевіч прыходзіў у вызначаны час на сваё месца, сядзеў, пазіраваў, а Маравай працаваць не мог. І як ён быў рады, калі аднойчы Леў Мікалаевіч прапанаваў пайсці ў лес да Гарэлай Паляны. На твары Талстога зноў праменіла светлая ўсмешка, якая грэла і яго самога, і ўсё навокал. Яны прайшлі да Кудзяяравага калодзежа, і Леў Мікалаевіч расказаў пра тое месца, дзе некалі быў абрабаваны купец, які ехаў у Тулу. Леў Мікалаевіч паспачуваў Маравву, што забраў у яго сеанс работы над партрэтам, але Маравай супакоіў, сказаўшы, што любіць пісаць на падсохлых фарбах. Талстому адказ Маравава вельмі спадабаўся, бо тут як бы і віны яго не было. Маравай быў шчаслівы, гуляючы з Талстым. Мы часта з ім гаварылі пра той ліст Талстому і яго слёзы. Мы былі ў захапленні ад гэтага чалавека

За размовамі не заўважылі, як пад'ехалі да круглых белых калон яснапалянскай сядзібы, апынуліся на яе галоўнай алеі — «прышпекце». Вітольд Каятанавіч малітоўна маўчаў, маўчала і Ігумнава. Вазок праехаў паміж сажалак — яны ляжалі пад белым чыстым снегам, у белых чыстых берагах, нібы сподачкі. Сонейка раніцы румяніла яшчэ не зусім атрэсеную вятрамі вопратку на векавых бярозах і ліпах алеі, праз створ між імі ружовым шнурочкам ляжала на абочыне, і ў гэтым сонечным промні Вітольд Каятанавіч заўважыў на снезе сінія луначкі заечых слядоў. Убачыўшы гэты эцюд з заечым следам у рамцы, сіненькую заечую дарожку па ружовай дарожцы першага сонечнага промня, а за ім краёчак шараватай ад ранішняга змроку сажалкі, уверсе — зацярушаныя камлі ліп і бяроз, ніжняе голле пад снегам, Вітольд Каятанавіч адчуў, што гэта мог бы быць цудоўны яснапалянскі эцюд, хоць усё тут звычайнае: белы-бялюткі снег, ружовы сонечны прамень на ім, сіні заечы след, шэры акрайчык сажалкі, дрэвы пад снегам. Што яснапалянскага ў ім? Чысціня раніцы? Цішыня? Сляды прысутнасці жывой душы? Зажураныя пад снегам дрэвы і сажалка? З усяго гэтага востра адчуў ранішнюю цішыню і сляды жывой душы, якая таемна, па начах,

наведвае святую зямлю. Усё гэта злівалася з цяперашнім адчуваннем Яснай Паляны, яе зажуранай, але светлай цішыні.

— Ну вось мы і пад'язджаем да дома нашых гасцей. Праехалі дом Валконскага, дзеда Льва Мікалаевіча, там цяпер ніхто не жыве,— сказала Ігумнава.

Вазок спыніўся ля белага двухпавярховага дома.

Фурман пасобіў зняць з вазка чамадан. Эцюднік і стрэльба, як заўсёды, былі ўжо на плячах у Бірулі.

— Табе, Вітольд, адвялі два вялікія светлыя пакоі. Ніхто тут тваёй цішыні не парушыць. Жыві, працуй.

— Дзякуй, Юля. Я ўжо адчуваю твой клопат.

Яна ўсміхнулася, задаволеная, што ён яе зразумеў, што яго галантнасць з жанчынамі засталася ранейшая, з гадамі не згубілася, і правяла ў адведзеныя пакоі.

— На чай да мяне — цяпер? Ці хочаш з дарогі адпачыць?

— Прабач, Юля. Адпачынку мне не трэба, але я хачу пабыць на магіле Льва Мікалаевіча.

— Правесці? Ці ты знойдзеш магілу сам?

— Цябе я знайду потым. Не турбуйся.

Яна яго зразумела і тут, у гэтым жаданні застацца аднаму, аднаму пайсці на магілу Льва Мікалаевіча. Яны вучыліся ў адным класе, у адных настаўнікаў, яна таксама была мастачкай, хай не такой прызнанай светам, як ён,— гэтага было дастаткова, каб зразумець душу мастака, якому трэба было застацца на адзіноце з Львом Мікалаевічам Талстым.

Ён пайшоў ад дома па адной з алей, якая вяла да месца захавання зялёнай палачкі і Льва Мікалаевіча, яна — па другой. Можа быць, усё адбывалася так, як павінна было адбыцца, як трэба, але нечаканае хваляванне спыніла яе. Павярнулася і глядзела яму ўслед. Ён не спыніўся, не азірнуўся.

«Божа мой,— падумала Юлія Паўлаўна,— няўжо таго, што паміж намі было, тых пачуццяў, тых душэўных пакут не засталося ў ім? Ён увесь у сабе, у сваім свеце...»

Яшчэ на алеях драмала ранішняя падсіненая смуга, яго постаць раставаралася ў смузе, а яна ўсё глядзела ўслед, пакуль ён не схаваўся за векавымі ліпамі. Калі спахапілася, што глядзіць на пустую алею, стала тужлівая і горка. Яна павярнулася і пайшла да дома Талстога.

МАГІЛА ТАЛСТОГА. ТЛЕН І ДУХ

Дружа, дружа Віктар!

Калі я ад'язджаў з Масквы ў Ясную Паляну, да мяне, каб праводзіць, прыйшоў Касаткін. Доўга расказваў пра магілу Талстога, як яна выглядае зімою, якая вакол яе драўляная агароджа, якія вянкі ад сялян вісяць на агароджы, які над магілай дуб, якое ў яго галлё. Касаткін падказваў напісаць магілу ў чыстым белым саване зімы, бачыў бу-

дучую карціну ўжо ў канкрэтным святле. Я тады сур'ёзна не ўспрыняў яго слоў, ведаючы, што загадзя, з Масквы, нельга прадбачыць ні святло, ні цені, ні сам вобраз. Але калі прыйшоў на магілу, здзівіўся, як дакладна Касаткін у Маскве адчуў зіму на магіле Талстога, светлую цішыню ў зімовым яснапалянскім саване. Вось якія ў нас былі настаўнікі, якія былі мастакі

Касаткін і Соф'я Андрэеўна падказалі ўсё, што маглі падказаць, але адшукаць у Яснай Паляне галоўнае павінен быў ён сам, і тое галоўнае адразу не прыходзіла.

Яшчэ на станцыі Засека, ды і ў дарозе, у вагоне, калі не спаў ноч, Вітольд Каятанавіч адчуў, што працаваць будзе не так проста, як здавалася ў Маскве, што да манументальнасці выразны вобраз, блізкае яго веданне, захапленне ім не аблегчаць пошукаў, можа, наадварот, перашкодзяць раскаванасці ўяўлення, і таму, хвалюючыся ад прадчуванняў, як толькі прыехаў, заспяшаўся да магілы Льва Мікалаевіча. Над курганком маўкліва стаялі высокія голыя дрэвы — дуб, ясені, ліпы,— збіўшыся ў гурт, нібы ад страху ці холаду, падпіраючы над белай магілай абвіслае неба, на дрэвах вакол драўлянай агароджы віселі вянкі з чорнымі жалобнымі стужкамі. Усё настройвала, падказвала подступы да вобраза, асабліва дрэвы, якія злучалі зямлю з небам, белае з белым, але бянтэжыла магіла. Талстой у вачах і сэрцы жывы, вечны, бязмежная яго ўлада над жыццём, а тут — мізэрны курганок, які ўсё ж быў поўнай фізічнай уладай над самім Талстым. Як звязаць у адно два гэтыя адчуванні: адчуванне духоўнай велічы, улады чалавека над светам і яго фізічную капітуляцыю перад жменяй зямлі, тлену, курганком?

Душа была перапоўнена пачуццямі. Але думкі драбніліся, не збіраліся ў фокус, не апладнялі пачуцці. Вітольд Каятанавіч доўга стаяў над магілай. Пайшоў снег. Лёгкі, на лёгкім марозіку, нетаропкі ў цішыні, але спорны. Замгліліся далі, неба, магілу і дрэвы ўсыпалі чыстыя слёзы парушынак, і ўжо іншы настрой апанаваў гэты куточак яснапалянскай зямлі, усё тут набыло незямную лёгкасць. На душы пасвятлела. Вітольд Каятанавіч быццам прачнуўся. Што з ім? Ён заўсёды шукаў таямніцы і загадкі жывапісу ў прыродзе, у ёй знаходзіў разгадкі жыцця, чалавека, лёсу, як бывалы паляўнічы, ведаючы, што кожнае імгненне ў прыродзе — новы і новы ключык да зямных сакрэтаў, што падабраць адзіны патрэбны ключык — гэта ўпільнаваць сваё імгненне, чакаць і дачакацца, дачакацца і не выпусціць, схапіць на пэндзаль і пакінуць на палатне. Апошняе — задача жывапісца. Але чаго ён, жывапісец, варты ў пейзажы без вопыту паляўнічага? Тым больш — у Яснай Паляне, дзе жыў выдатны мастак і выдатны паляўнічы? Тут — увесь сакрэт? Шукаў магілу Талстога, а трэба знайсці імгненне ў прыродзе, светлавы і колеравы вобраз, тон, як сказаў бы Левітан, перш за ўсё тон, і яго, гэты няўлоўны тон, павінна злавіць вока жывапісца і паляўнічага. Там, калі з Юляй Ігумнавай ехалі па бярозавым яснапалянскім «прышпекце», калі ўбачыў амаль непрыкметныя ў ранішняй белай смузе заечыя слядкі і праз іх — пейзаж, відавочна яснапалянскі, талстоўскі,

хіба не ўлавіў адразу тон пейзажа? І тон, і дух. Жывую душу. Вось што трэба — тон і дух.

У той першы дзень на магіле Талстога ён штосьці неабходнае зразумеў, адчуў. Але штосьці — так мала. Наступны дзень прынёс моцны мароз, і зноў прыйшоў на магілу без палітры, без фарбаў. На трэці дзень усё роўна як пацяплела, хацеў пісаць, але фарбы замярзалі.

На пяты дзень мароз адпусціў. Спяшаючыся на магілу, Вітольд Каятанавіч спыніўся перад рабінай. Дрэўца было нізкае, галінастае, нібы куст, усыпанае чырвонымі ягадамі. Усе дрэвы і кусточкі вакол пад снегам, снег моцна зачапіўся за галіны ўжо цяпер, на пачатку зімы, вісеў шапкамі, а ў рабінкі кожная гронка, кожная ягадка, гарэлі чыстымі чырвонымі кропелькамі на нізкім ранішнім сонцы. Снег з гронак асыпаўся долу, ляжаў пад дрэўцам дробнымі камячкамі, па ім былі раскіданы ягады рабіны, і ці то ад ягад, ці то ад нізкага сонца снег пунсова рдзеў, цёплы і плыўкі, як вада ў рацэ. Сюды з шумам заляцела чародка снегіроў. Грудкі ў іх палалі той самай рабінавай чырванню. Сеўшы на рабінку, яны замалацілі дзюбкамі, жыруючы,— ягады сыпанулі на снег, Вітольд Каятанавіч зрабіў некалькі крокаў да дрэўца, і птушкі дружна ўзняліся, па-над палянай паляцелі ў той бок, дзе была магіла Талстога. На хвастах і крылах яны неслі пунсовае цяпло, якое гарэла на рабінцы. Здалося, што і ў паветры, у якім ляцелі, гайдаўся водбліск пунсовасці, і снег на паляне, пад птушынай чародкай, сагрэўся тым пунсовым святлом.

Снегіры паляцелі ў бок Заказа, рова, на краі якога была магіла Талстога, і Вітольд Каятанавіч паспяшаўся за імі, нібыта адчуўшы, што там, над магілай, яны страсуць з крылаў астатняе пунсовае святло і снег загарыцца нечаканым, патрэбным яму святлом.

Снегіроў над магілаю не знайшоў. Не было і рабінавага агню. Але снегіры вывелі на святло, падобнае на тое, што неслі на хвастах і крылах. Неба ачысцілася ад малочных аблокаў і белай смугі, няярка ззяла нізкае сонейка, і яго цёплае святло разліло па снезе ў агароджы і па-за агароджаю, на магільным курганку і па вянках на дрэвах прыглушаную белым холадам барвовасць, жаўцізну, у якой былі і жалоба, і бясконца глыбокае святло зямлі. Быццам не магіла ў зімовым саване грэлася ў жаўтлявым сонечным святле, а яна сама яго выпраменьвала на ўсё, што навокал, у далягляды і ў неба, і гэта ўжо быў не колер, а тон, адчуванню якога вучыў Левітан. Не хапала жалобы? Яе ўзмацнялі гонкія голыя дрэвы над магілай, ствалы якіх з процілеглага ад сонца боку былі падобныя на жалобна-чорныя вертыкальна, з высокага неба, звешаныя стужкі. Адчуўшы, што ўсё гэта якраз тое, што чакаў пяць дзён і па чым не спаў пяць начэй, Вітольд Каятанавіч працаваў увесь дзень, забыўшы на ўсё астатняе. І цяпер яму шанцавала. Гэтакі самы дзень выдаўся назаўтра. Ён пісаў эцюд за эцюдам, думаючы і пра зялёную палачку, якая закапана тут, дзе магіла Талстога, і пра якую яму ў маленстве расказваў брат Міколка. Палачка ведала таямніцу, як усіх людзей зрабіць шчаслівымі, і Вітольд Каятанавіч, працуючы, адчуваў,

што ў гэтым цёплым жаўтлявым святле адкрывалася таямніца зялёнай палачкі.

Усё ж надвор'е мянялася. Кожны наступны дзень даваў новае і новае святло. Мастак піша эцюд за эцюдам. Піша магілу і ў святле шафранавага вечара, і ў сляпучай белізне дня, і замглёнай раніцай, і ловячы размытыя ў начных водблісках месяца абрысы, кожны раз шукаючы і знаходзячы новы каларыт, новы настрой, як рабіў некалі Клод Манэ, шмат разоў пішучы ў рознай каляровай гаме адзін і той жа сабор.

Сляды начнога заечага візіту ў Ясенкі Біруля не напіша. Ён не любіў пісаць па памяці. Баяўся нават драбнюсенькай кроплі маны. Але затое прыедзе сюды пазней, у 1928 годзе, запрошаны Аляксандрай Львоўнай Талстой, і ўжо на летняй натуры напіша, як бы ў працяг сваіх зімовых яснапалянскіх пейзажаў, нямала эцюдаў і карцін з яснапалянскай, ля «прышпекта», сажалкі, з царквы і талстоўскага магільніка ў Канчаках, дзе магільнік з царквою ў цэнтры будзе ўсё роўна як востравам плысці ў разліве зеляніны пад высокім небам, узняўшы праваслаўныя крыжы над тленам і духам Талстых.

Напіша і шашу, што вяла міма Яснай Паляны на Тулу, тую самую, пра якую казала Соф'я Андрэеўна, бласлаўляючы на працу ў абшарах Льва Мікалаевіча. Шаша Бірулева бязлюдная. Мастаку не было патрэбы выводзіць на яе мясцовых сялян, хадакоў у Тулу, бо іх тут ужо не мог сустрэць і затрымаць на размову Леў Мікалаевіч.

«ЧАЙКА». ВЯСНА

«Чайку» я бязмежна люблю

У «Чайцы» мне добра, пакутліва добра

Буду планаваць свой прыезд у «Чайку», у дом з белымі вокнамі ў сад, дзе жыве мая Любаша

Адпачываць паеду ў «Чайку», у наш белы дом. Буду сядзець ля каміна і слухаць цвіркуна

Жыву думкаю, што прыеду ў «Чайку», у наш дом, наш сад, падымуся ў майстэрню

Жывы, здаровы, усё добра. Надвор'е не давала працаваць. Але сёння цудоўна, і я прагну работы. Хутка снег сыдзе. У гэтыя два-тры дні можна ўсё зрабіць, і гэта так радуе сэрца

«Чайка», вясна

Пасля яму часта будуць казаць: «Вось бачыш, Рэпін разумна параіў — на Удомлі будуйся. І ты разумна зрабіў, што паслухаў Рэпіна. Твая «Чайка» — шэдэўр».

Ілья Яфімавіч сапраўды раіў будавацца на Удомлі. Ён ведаў гэтыя мясціны, любіў іх. Але яшчэ раней, да той парады, Вітольд Каятанавіч прыняў рашэнне ставіць дом на беразе Удомлі. Ужо і зямлю купіў. Гэта зрабіць падказаў іншы славуты — той, хто ў гэты час нічога не мог сказаць са свайго вечнага спакою.

Вітольд Каятанавіч усміхнуўся, калі яму нагадвалі пра мудрую думку Рэпіна, і змоўчваў.

Я прыехаў сюды сёлета ў канцы мая, калі ў садзе Вітольда Каятанавіча шалёна цвіў бэз, у тую самую пару, калі тут заўсёды жыў ён.

Дні стаялі пагодлівыя, сонечныя, па-вясноваму чыстыя, духмяныя. Люстра Удомлі, чуйнае да кожнага нямоцнага павеву ветру, да настрою кожнай аблачынкі ў высокім небе, да кожнага сонечнага промня, разлілося бліскуча-срабрыстай паводкай ад берага да далягляду, і толькі востраў Аржанік, на якім ужо даўно не каласілася жыта, каляровым кантрастам да вады кучаравіўся цёмным лісцвяным лесам. Здзічэла зарослы сад даўно не бачыў гаспадара, руплівых руж, але прырода буяла, цвілі белы і ліловы бэз, гушчар язміну, акацыі, высокія, нікім не таптаныя травы, у цёплых духмяных зарасцях наперахлёст спявалі салаўі і дразды, у верхавінні мацёрых ялін крычалі, лётаючы з вяршыні на вяршыню, галкі, было чуваць берасцянак, канаплянак, а да ўсяго недзе далёка па беразе, у лесе, лічыла гады зязюля.

Праз варотцы ў гнілавата-нетрывалай агароджы я падышоў да дома, які так любіў Вітольд Каятанавіч. Быў і ён запушчаны, але стаяў яшчэ як звон. Мяне сустрэў вартаўнік — Дзік, гібрыд дварняка з ганчаком, злосна загрымеў ланцугом на доўгім, вакол дома, дроце. На ганак чужога не пусціў, але дзверы на вялікай, з ганкам, тэрасе адчыніліся, і з дома выйшаў мужчына. Ён сышоў з тэрасы, загнаў сабаку ў будку і падышоў да мяне. Гэта быў селянін з суседняй вёскі, які прырабляў тут да калгаснага заробку, прыглядаючы дом. Я падняўся на ганак. З вялікай сталовай у пакоі вяло чацвёра дзвярэй, двое, налева і направа, высокіх, прыгожых, у белую фарбу, і я прайшоў праз адны з іх — левыя.

— Тут быў пакой яго дачкі...

Усё самае светлае, чыстае, лепшае Вітольд Каятанавіч аддаваў Любашы. І ў доме Аракчэевых у Гарусаве лепшы пакой быў у Любашы, хоць ёй тады было ўсяго пяць гадкоў. І ў Маскве ў Варатнікоўскім завулку. Ды што — пакой?..

Як я хачу ўсе свае дні, адмераныя лёсам, пражыць для цябе — дзе сіл набрацца?
Дарагая Любусенька! Твая радасць — мая радасць. І памятай, што гонар мой — ты!
Самае дарагое, што ў мяне ёсць,— гэта ты і «Чайка»

Вялізнае акно глядзіць на Удомлю. Але возера з яго не відаць. Калі ў пакоі жыла дачка Вітольда Каятанавіча, былі відаць з акна белая, на вадзе, купальня, пясчаны пляж на востраве, жыта Аржаніка, якое і тады яшчэ нехта сеяў, як пры кавалю Грыгорыю Іванове. Цяпер акно глядзіць у зялёны гушчар, у кашлаты дуб, які зусім маладзенькім успамінае Вітольд Каятанавіч. Але з гэтага акна бачыць Удомлю няма ахвоты, як не хочацца бачыць апошні дзень Любы.

Наступны пакой таксама вялікі і светлы.

— І тут жыла яна...

Сцены, як ва ўсім доме,— голае бервяно, часанае, габляванае, пакрытае пакостам, кожнае — жывое дрэва, светлае і духмянае, як учора пакладзена ў сцяну.

Падымаемся на другі паверх: два пакоі Вітольда Каятанавіча, адзін з іх — майстэрня.

Жыву думкаю, што прыеду ў «Чайку», у наш дом, наш сад, падымуся ў майстэрню

Акно высокае, пад столь, хоць і столь высокая, як у старасвецкіх палацах, шырокае — на Удомлю, на той бераг, дзе Гарусава. Там відаць дом Аракчэевых, які яшчэ пры жыцці гаспадароў сяляне назвалі домам мастакоў. Але больш за ўсё іншае ў акне неба, тое, што над Удомляй, што глядзіцца ў яе, што вартуе вечны спакой Удомлі і яе берагоў, зямлі і вады. Майстэрня майстра, як і пакоі дома, пустая, нашчадкі ўсё адсюль вынеслі, але штосьці не пускае з пустой майстэрні, трымае ў голых сценах, пад высокай столлю. Трымаюць сцены, паветра? Часаныя сцены яшчэ не змылі з сябе светла-шэры, з нябесна-блакітнаватым адлівам колер фарбы, выпраменьваюць таямнічы колер злёгку кранутага прыцемкам срэбра, ранішняга ці вячэрняга, усё роўна як з Удомлі, з яе азёрнага люстра. За акном у супакоеную зямлю садзіцца сонца, садзіцца не ў звычайнае гэтай майскай парою пунсовае вогнішча, а ў срабрыста-замглёную чысціню, і сцены, сагрэтыя святлом сонечнага закату, выпраменьваюць святло, у якім адчуваеш кволую цяплынь і Няшчэрды, і Удомлі, і загадкава-незямную Зосіну прыгажосць. Колер мае не толькі святло, але і водар, які мала падобны на пах фарбы і мае гук. Нейкая струна трымціць, напаўняе пакой сумнай срабрыстай мелодыяй. Я выходжу з майстэрні, шчыльна зачыняю дзверы, падпіраю іх аполкам, якім і былі падпёртыя, усё роўна як баючыся, што ў прачыненыя дзверы з майстэрні выйдзе і гук, і колер, і срабрыста-перламутравае паветра майстра.

Спусціўшыся на першы паверх, мы ідзём па ўсіх астатніх пакоях. З апошняга зноў выходзім на тэрасу.

Тут мой нечаканы гід мяне пакідае. Ён падаецца да сябе ў вёску, і мы з Дзікам застаёмся ўдвух. Пабачыўшы мяне побач са сваім гаспадаром, Дзік ужо не разяўляе пашчу, не паказвае клычча, шоргаецца мірна аб маю нагу, матляе хвастом, просячы да сябе ўвагі і дабрыні. Знаходжу яму кавалак каўбасы, купленай па дарозе ў Вышнім Валачку, але Дзік есці яе не хоча, адварочвае морду і пакрыўджана знікае ў будцы.

Я сыходжу з ганка ў сад. Сцежка вядзе алеяй у бок возера, коціцца з горкі. Спыняюся. Раптам успамінаецца карціна Вітольда Каятанавіча «Тэраса». Ён пісаў яе ў 1915 годзе ясным восеньскім днём, калі бярозкі свае апошняе лісце скінулі на дарожкі саду, на тэрасу, яно густа

ляжала на балюстрадцы і, змеценае з дарожак, на іх пажоўклых берагах, а за бярозкамі на маладзенькіх яблыньках чырвона-жоўтае лісце яшчэ дзе-нідзе трымалася, ад яго пунсавелі не толькі дарожкі, але нават, ледзь-ледзь, аблачыны ў небе, хоць і светлым, бялесым, як у пагодлівы дзень, але нізкім, як увосень. Усё гэта было на ўзгорку, які за бярозкамі ды яблынькамі, тры гады назад пасаджанымі, танклявенькімі, збягаў да возера, і туды збягала дарожка, якая цяпер ляжыць сцежкаю між тоўстых бяроз і кустоў бэзу. А перад самым ганкам, белым, як увесь дом, як тэраса, была круглая клумба, і на ёй, па позняй зялёнай траве, раслі кусточкі ружаў з познімі жаўтлява-пунсовымі бутонамі. Згадаўся ўспамін Вітольда Каятанавіча, як ён быў у Горцы і выкапаў там куст любімых Левітанам белых руж, прынёс іх у «Чайку», пасадзіў і як яны спачатку зараслі травою, заглухлі, калі хварэў, не падымаўся з ложка, і як нарэшце, праз колькі гадоў, больш-менш акрыяўшы, зноў іх дагледзеў, і як яны яму аддзячылі, выкінуўшы бутоны. На карціне іх яшчэ не было, там на кволым восеньскім сонцы апошнія бутоны грэлі іншыя кусты, ружы калі не маладосці, дык яшчэ і далёка не старасці мастака, бо левітанаўскія ён садзіў пазней, і я падышоў да клумбы, якая цяпер, захаваўшы свае ранейшыя абрысы, ляжала проста шапкаю старога дзёрну, рыжага ад леташняга быльнягу, густа зарослая дзікім маладняком. Я разгроб быльнёг, галлё, сушняк з дрэваў, спляжыў маладую, але ўжо агрэсіўную дзіч, скінуў з клумбы, ці, дакладней, з колішняй клумбы, увесь навал і тлен запусцення, і пад усім гэтым навалам і тленам убачыў тоўстыя, калючыя галіны ружаў. Яны ляжалі на зямлі заглушаныя, але ад старых чорных галін угару цягнуліся маладыя, зялёныя, і на іх, маладых, былі дробныя бутончыкі. Куст, мабыць, сам па сабе здзічэў, але на бутонах з зялёных сарочак рубінавай чырванню праклёўваліся кветкі, кволыя ад цемені ў зарасці. Я павырываў побач з імі зелле, адгроб парахню галля і сухіх сцяблоў, даў кусту святло, адкрыў яму неба. Ці быў гэта левітанаўскі куст, хоць нейкая дваццатая ці яшчэ далейшая яго радня, але безумоўным было тое, што бутоны наліліся ад кустоў, якія садзіў Вітольд Каятанавіч.

Я абыходжу сад. Пад дубам яшчэ трымаецца спарахнелы зруб калодзежа, у зрубе высокая вада, якую можна дастаць, нагнуўшыся з конаўкай, на вадзе белыя яблыневыя пялёсткі. Нехта капаў рыдлёўкай, раскідаў зруб: ці каб паставіць новы, ці каб зусім знішчыць калодзеж? А яблыні адцвіталі. Яны за калодзежам там-сям, па густой траве, усеянай дзікімі кветкамі, і нехта ўжо касіў траву, сена сухое згарнуў. Яблынькі крывенькія, калекі-пакутніцы. Вялікі яблыневы сад Вітольда Каятанавіча некалі вымерз ушчэнт, не за ім — пазней, беспрытульна, і яблынькі пайшлі самахоць ад старых пнёў-каранёў, раслі як маглі, прабіваючыся да святла, паўсталі з парахні продкаў, з пнёў. Жывая прырода не хацела мірыцца са смерцю саду мастака, які яго любіў і даглядаў, сама, на свой розум уваскрасала да жыцця.

Абышоўшы кожную яблыньку, я выйшаў да разбураных хлявоў. Тут некалі стаяла кабыла Тучка — вазіла Вітольда Каятанавіча на эцюды, на паляванне.

Дарагая Любусенька!

Сёння быў у канюшні ў гасцях у Тучкі, аднёс ёй лустачку хлеба. Яна перадае табе нізкі паклон. Спачатку мяне не пазнала, выкаціла чорныя вочы, моцна захрапла, аж я спалохаўся. Пасля была да мяне вельмі ласкавая і ўважлівая

У нас тут ідуць дажджы, адзін дзянёк быў з сонейкам

Тучка не была ў адзіноце. Побач стаяў яе сябра Арол, было ў іх жарабятка — Копчык. А яшчэ на двары жыла карова Маруся, хадзілі сабакі, без якіх якое паляванне, асабліва калі прыязджалі сябры-мастакі: Жукоўскі, Сцяпанаў, Мараваў, пазней — Герасімаў, Грабар. О, колькі іх тут перабыло! Адных сяброў дачкі Любашы з тэатра наязджала столькі, што, каб пасадзіць усіх у сані, трэба было трое саней. А яшчэ ж бывалі госці вышэйшыя: Фрунзе, Рудзутак. І Тучкі, і Арла часам было мала. Падрослы Копчык быў малой падмогай. Даводзілася трымаць яшчэ і арабскіх скакуноў. Для верхавой язды.

Тут, Любусік, кожны дзень дождж, панура, але вельмі прыгожа, цвітуць астры, жоўкнуць дрэвы, паціху скідаючы долу бляклае лісце. Тучка, Арол і Копчык здаровыя, табе кланяюцца. Маруся кланяецца. І Снядок, і Нюра, Ваўчыца, Валет. У Азы два маленькія сынкі, ужо глядзяць. Яна цяпер страшэнна злосная, нервовая

Госці часта наведваліся не на дзень-два. Тут многія жылі, працавалі. Асабліва падоўгу — мастакі, сябры Вітольда Каятанавіча. Нават у цяжкія дні і гады, калі паставіць на стол у місах было праблемай. Вось Любаша з Масквы піша бацьку ў «Чайку»:

«Лідзія Іванаўна і Грыша з Наташай моляць пасяліць у «Чайцы» беспрытульнікаў. Я адказала, што пакуль сама не ведаю, што і як там, якое жыццё, што дам адказ, як пагавару з табою і сама пабываю ва Удомлі. Размова аб ліпені для Аркадзя і аб жніўні для ўсіх чатырох. Непакояць два іх сабакі. Сам разумееш, жыццё вельмі складанае. Баюся, што больш як сем-восем чалавек у гэтым годзе ў «Чайцы» пасадзіць за стол будзе вельмі цяжка».

Мала цікавіць нас, хто такія Лідзія Іванаўна, Грыша, Наташа, далёкія сваякі, ці проста знаёмыя, ці чужыя людзі, якіх у «Чайцы» заўсёды хапала. Былі такія, хто, ведаючы хлебасольнасць дома, гэтым злоўжывалі. І ўсё ж часцей тут жылі блізкія, дарагія людзі, хто і сваё душэўнае святло прыносіў у дом.

Вось ліст Ігара Грабара да В. Дракіна:

«Цяпер толькі вярнуўся з адпачынку ў «Чайцы» Бялыніцкага-Бірулі на возеры Удомля. Цудоўна адпачыў і напісаў пяць рэчаў, у тым ліку вялікі, у рост, партрэт Бірулі на фоне зімовага пейзажу, з палітрай у руках. Пісаў на марозе пры 15 градусах, у мяцеліцу. Увесь час заносіла снегам, але ў мяне быў сродак разаграваць фарбы».

Ліст пісаўся 6 лютага 1939 года. А ўжо ў красавіку Грабар зноў у «Чайцы», адтуль піша Дракіну:

«Ліст Ваш атрымаў на возеры Удомля, на дачы акадэміка Бялыніцкага-Бірулі, дзе адпачываю, пішу, палюю».

Зрэшты, Грабар не з частых гасцей «Чайкі».

Я абыходжу дом з захаду, ад Гарусава і Каскова, куды пайшоў вартаўнік. Іду паўз агароджу, спыняюся. Дом не светла-шэры, як з боку тэрасы, не белы, як здаваўся з боку Удомлі, калі я стаяў над зрубам калодзежа ў садзе, над яго крынічнай вадою, цяпер ён светла-ружовы. Асабліва заружавелі з боку Удомлі вежа, другі паверх, акно майстэрні, дах над майстэрняй. Зразумела: дом заружавеў ад сонца, якое села ў Каскове, хоць села ўжо глыбока, нават далягляд неба астыў. Дом як бы не спяшаўся развітацца з пражытым сонечным днём і не падпускаў да сябе шэры змрок. Ружовую цяплынь выпраменьвалі не далягляд, дзе закацілася сонца, не неба, яе выпраменьваў сам дом, бо ўсё навокал было шэрае.

«Чайка». Хто даў дому Вітольда Каятанавіча такую назву? Хто — першы? Рэпін, Жукоўскі, Маравай, Вольга Іванаўна, Любаша? Сам Вітольд Каятанавіч? А якая розніца? Назву дому даў мастак — гэта бясспрэчна. Той, хто ведаў тутэйшую прыроду і душу гаспадара. Хто палюбіў «Чайку». Дом сапраўды, нават цяпер, падобны на чайку з Удомлі. Як белая чайка над азёрным люстрам, увесь ва ўладзе святла, пераменлівасці пагоды і колераў над Удомляй, але пры ўсёй пераменлівасці — светлы, лёгкі, нібыта ўзлятае над зямлёю і садам, над узгоркам, высокім берагам возера.

Наконт гэтага захаваўся кароценькі ўспамін Вітольда Каятанавіча:

Сваю назву дача атрымала з прычыны, што ў той час на возеры было вельмі многа чаек, а дача, пафарбаваная ў белы колер і стаяўшая высока над возерам, мела выгляд чайкі. Паўплывала і тое, што Багданаў-Бельскі часта спяваў тут раманс «Вот вспыхнуло утро, над озером белая чайка летит», які мне вельмі падабаўся

З першых гадоў «Чайка» абрасла сябрамі. Яна вітала ўсіх, хто сюды імкнуўся. Ад вясны да вясны вакол яе высокага белага дома пад сонцам і нават у непагоду расцвіталі вялізныя каляровыя парасоны мастакоў. Шмат хто пісаў яе маляўнічую прыроду. Адсюль па возеры далёка разносіліся песні выдатных спевакоў. Ад азёрных хваляў адбіваліся гукі музыкі, якая жыла заўсёды ў садзе, у доме. «Чайку» было чуваць і відаць усяму наваколлю.

Марыя Сяргееўна Сакалова жыла на процілеглым беразе ў Гарусаве, у доме Аракчэевых. З яе цёткай Надзеяй, студэнткай Сарбонскага універсітэта ў Парыжы, сябраваў Вітольд Каятанавіч. Пазней яна ўспамінала:

«У дваццатыя-трыццатыя гады ў «Чайцы» заўсёды было шмат гасцей — мастакоў, артыстаў, пісьменнікаў. Цэлымі кампаніямі яны прыплывалі на лодках у наш цудоўны сад, заўсёды поўны кветак, асабліва руж. Памятаю, як з Вітольдам Каятанавічам, Любачкай і Нінай Аляксандраўнай, яго другой жонкай, прыехала вельмі прыгожая жанчына, паэтэса Таццяна Шчэпкіна-Куперник, унучка вядомага артыста Шчэпкіна, сяброўка Аляксандры Калантай. Ёй так спадабаўся наш сад, што яна тут жа напісала экспромт: «Ваш упоительный цветник мне в душу сладостью проник. В былое отворилась дверь. Воспоминания родник забил в глубинах тайных сердца. Вот так же пахла резеда в давно минувшие года». Гэтая запісачка да апошняга часу захоўваецца ў маёй сястры».

Яна ж, Марыя Сяргееўна, пакінула нам і самае непасрэднае ўражанне ад Вітольда Каятанавіча:

«Прыгожы бландзін з блакітнымі вачамі, вельмі жывы, красамоўны, страсны паляўнічы. Ён вельмі любіў жанчын і сяброў, любіў таварыства».

Я абышоў дом і вярнуўся на белую, пасінелую на ноч тэрасу, на ёй стаяў вялізны дубовы стол таго самага, што і ўвесь дом, колеру. Тут, за сталом, зноў прыгадалася «Тэраса» — карціна, якая цяпер вісела ў музеі Бялыніцкага-Бірулі ў Магілёве. Там, на карціне, і гэтая тэраса з белай калонай, і гэты стол пад калонай, на стале сіняя налітая вадою Удомлі ваза, у вазе яркія восеньскія кветкі. З гэтага месца, на якім я сядзеў зараз, у той час праз малады сад была відаць прастора Удомлі, вузкай нітачкай далягляду злучаная з прастораю неба, і ён, мастак, кожны дзень бачыў адсюль Удомлю і неба над ёю, іх адзінства і варагавітасць, суадносіны іх ліній, колераў, таноў, бачыў, як гэтыя колеры і тоны мяняліся і як яны ўзаемадзейнічалі кожны дзень і дзесяткі гадоў — вывяраў таямніцу ўзаемаадносін зямлі, неба, вады назіраннямі за той самай зямлёй, небам, вадою, што нарадзілі левітанаўскі шэдэўр.

Але дзень пагас. Спаў у будцы, не падаючы голасу, Дзік. Я знайшоў у кутку тэрасы свечку, запаліў, паставіў на стол.

Змрок ночы ўсё ніжэй апускаўся на сад, на дом. Агеньчык свечкі пагойдваўся адно ад майго дыхання ды яшчэ, можа, ад шалёных салаўіных спеваў, ды яшчэ, хіба, ад жабоцькавага хору на возеры, за садам. Паветра стаяла ціхае, нібы налітае ў глыбозны сасуд.

Ціхія святлацені пагойдваліся ад свечкі на стале.

Колькі ж людзей магло сядзець за гэтакім сталом? Пятнаццаць, дваццаць? Колькі едакоў ён мог адразу прыняць, накарміць? І калі пятнаццаць ці дваццаць, то колькі чаго павінна стаяць на стале? Дзе было ўсё ўзяць у цяжкія гады пасля рэвалюцыі ці ў вайну, пасля вайны?

Зноў на памяць прыходзяць радкі з лістоў Вітольда Каятанавіча ў «Чайку»:

Дарагая Любусік!

Дастаў пуд мукі, пшанічнай, дзесяць кілаграмаў грэчкі, восем кілаграмаў цукру, пятнаццаць кілаграмаў пшана

У «Чайку» прыеду, як закончу работу з Мадоравым. Купіў дваццаць кілаграмаў аўсянкі

З прадуктамі ў Маскве па-ранейшаму цяжка. Давялося вельмі пераплачваць

Знайсці патрэбныя прадукты немагчыма. Але пашанцавала купіць мяшочак цукру

Тое ж самае і ў «Чайцы», той самы клопат, што падаць на стол, як накарміць гасцей? Вось піша Люба — бацьку:

«Пасля шчупакоў, пра якія я табе пісала, злавіла яшчэ ўчора 4,5 фунта, сёння — 2,5 фунта».

«Купіла цяля, якое заказвала ў вёсцы, і цяпер у нас ёсць што падаць людзям на стол».

Нават з Нова-Нікалаеўска, дзе яна гастралюе з трупай свайго тэатра летам 1920 года, піша ліст бацьку і ў лісце — радкі таго самага клопату:

«Чым далей едзем ад Омска ў глыбіню Сібіры, тым вышэй цэны на прадукты. У Н.-Нікалаеўску чорны хлеб — 75 руб. фунт, яйкі 400 рублёў за дзесятак, малако — 60 р. бутэлька. Але пасылку адсюль вышлю. Калі будуць дапытвацца, ад каго пасылка, то гавары, што чакаеш яе

Ягор Батальёнак

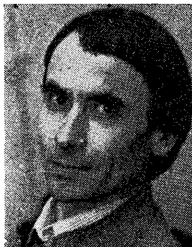

Душа — субстанцыя далікатная. Якая яна, у чым яна? Хто ведае пэўна!! Адно адчуваецца адразу — калі душы няма. І ў сённяшнім вірлівым мастацкім жыцці, дзе сацрэалізм скінуты з п'едэстала, а звычкі талерантнага (і адначасова крытычнага) стаўлення да кожнага іншадумства грамадства яшчэ не выпрацавала, гэта дапамагае арыентавацца. Я шукаю ў творы найперш духоўнасць; сюжэт, кампазіцыя, тонкасці каларыту заўважаюцца пазней, хоць менавіта праз іх мастак выказаў свае думкі і пачуцці.

Імя Ягора Батальёнка запала ў маю свядомасць «Ажынамі». Расчыненае акно і сподачак шызавата-чорных восеньскіх ягад... Чысціня і воля. Хацелася ўвайсці ў раму, жыць там.

Потым былі сустрэчы з пейзажамі гэтага мастака на розных рэспубліканскіх выстаўках. Работы не прэтэндавалі на ролю першай скрыпкі ў аркестры, але без іх мелодыя губляла задушэўнасць, адметнасць, нацыянальны характар. Беларусь, пераважна Віцебшчына, у акварэлях і пастэлях Ягора Батальёнка паўставала велічнай, прывабнай, да драбніц знаёмай і ў той самы час загадкавай, прыцягальнай. Я «вылічыла» Віцебшчыну па эпічных узгорках, упадабаных мастаком. А ён і сапраўды адтуль родам, з вёскі Вялікія Труханавічы Чашніцкага раёна. У 1946 годзе з'явіўся на свет, у 1968 скончыў мастацка-графічны факультэт Віцебскага педінстытута, да 1988 года выкладаў у Рэспублі-

Супрацьстаянне. З трыпціха, цэнтральная частка (акварэль, 1989).

Курган. Адвечны спакой. З серыі «Родны край» (пастэль, 1983).

Улетку (пастэль, 1989).

Дзед. Далёкае-блізкае (алей, 1981).

ад супрацоўніцы культурна-асветніцкага Аддзела Штаба Памочніка Галоўнакамандуючага ўсімі Узброенымі Сіламі Рэспублікі па Сібіры Л. В. Бірулі. Цалую — Л. В. Біруля».

Не ва ўсе, вядома, гады жыццё ў «Чайцы» было нялёгкім. Цяжэй тады, як цяжка ўсім, у гады галадовак, разрухі. Нават даехаць з Масквы ў «Чайку» было складана. Вось — 14 снежня 1917 года Люба піша з «Чайкі»:

«Малю цябе, не едзь пад самае свята, бо цябе сапхнуць пад цягнік! Міхайлу Рыжанава, салдата, скінулі пад цягнік, які ішоў, парвалі яму ўсё вуха. Ён і шапку згубіў. Абкручвае галаву Шурынай вязанай кофтай. Уяўляю, што будзе пад самае свята. Калі ты мяне любіш, то выканай маю просьбу — не прыязджай раней як чацвёртага, пятага. Я страшэнна баюся, што ты трапіш у якую-небудзь гісторыю. Увесь час думаю: як вы там, у Маскве?»

Але, нягледзячы ні на што, жыццё ў «Чайцы» ішло так, як хацеў Вітольд Каятанавіч, дакладней — як патрабавала душа мастака. Не спыняліся паляванні, выезды на эцюды, работа над карцінамі, прыезды і ад'езды гасцей, застолле было заўсёды шматлюднае, вясёлае. Гаспадар усімі сіламі стараўся падтрымаць полымя сяброўскіх сустрэч, не падаючы выгляду, як гэта цяжка часам рабіць. Ён шмат пісаў, яго пейзажы ахвотна набывалі лепшыя мастацкія музеі, галерэі, фонды, куплялі прыватнікі. І ўсё ж...

Аднойчы вынес карціны на чорны рынак. Ішла грамадзянская вайна, і грошы нічога не былі вартыя. Карціны мяняць на прадукты? І вось

канскай школе-інтэрнаце па музыцы і выяўленчаму мастацтву. Цяпер — вольны мастак (з 1981 года — член Саюза мастакоў Беларусі).

Спакойны, разважлівы, мяккі ў абыходжанні з людзьмі (асабліва ўражвае мяне яго ўменне гаварыць з дзецьмі, падлеткамі), Ягор Батальёнак вельмі строгі ў выбары сімпатый і антыпатый, а яго эмацыянальныя, настраёвыя работы вывераны логікай жыцця, адвечнымі законамі мастацтва. На адным з абмеркаванняў выстаўкі, якую ён разам з Міколам Купавам ладзіў у 1988 годзе, Ягор Ягоравіч падзяліўся «сакрэтам» сваёй творчасці: галоўная спружына, ці стрыжань, кожнай яго работы — святло, менавіта ў ім тоіцца ўнутранае жыццё твора. «Я ствараю праз святло рэальнае асяроддзе, дзе святлу ўсё падначалена,— гаварыў мастак.— Таму не дзіўна, што ў маіх пейзажах прысутнічаюць ці нейкая высветленая сонцам пляма, ці промні, ці «сонечныя зайчыкі». За кошт гэтага ствараецца ўнутраная стыхія твора. Святло ў прыродзе для мяне, як я яго ўспрымаю,— гэта душа прыроды. Яна не існуе без асвятлення, як начны краявід мы не бачым без месяца. Разумееце, яно існуе — канкрэтны прадмет (камень, дрэва), яго можна пакратаць рукамі, яно не мёртвае само па сабе. Але каб гэта мог успрыняць чалавек, каб праявілася душа рэчы, неабходна святло. У залежнасці ад таго, як я высвятляю рэчаіснасць, выяўляецца настрой, вобраз прыроды».

Святло і цень, святло і цемра... Суадносінамі гэтых паняццяў поўніцца сусветная літаратура і мастацтва. І як лагічнае развіццё роздумаў мастака пра свет і сябе ў гэтым свеце, пра лёс сваёй зямлі і свайго народа з'явіліся ў яго творчасці хрысціянскія матывы, вобразы тых, хто цяпліў і нёс праз вякі агеньчык Праўды, Ісціны, Справядлівасці. У нейкае імгненне вечнасці абаронцам, хавальнікам таго агню наканавана быць Ягору Батальёнку. Робіць ён гэта годна, ахвярна.

Валянціна ТРЫГУБОВІЧ

яны ў руках селяніна. Той плоціць хлебам і салам. Ускінуўшы мех з прадуктамі на плячо, адышоўшы ад сялянскага воза, Вітольд Каятанавіч спыняецца. Спакою не дае загадка: навошта селяніну карціны, калі гэтакія дарагія прадукты? А ён, мастак? Да чаго дайшоў, каб на чорным рынку збываць за хлеб і сала карціны? Азірнуўся, разгублены, і ўбачыў, як селянін, седзячы на возе, зрывае палотны з падрамнікаў, рамы і падрамнікі кідае на воз, палотны запіхвае у мех, а шкло з карцін клаў на сена і сенам перакладаў. Вітольд Каятанавіч падбег, абураны, закрычаў, што гэта чалавек робіць. Той спакойна адказаў, што шкло яму патрэбна ў вокны, а палатно, калі ўдасца адмыць ад фарбы, згодзіцца на сарочкі дзецям і што буржуі псуюць палатно і шкло, не ведаючы іх сапраўднага прызначэння.

Змрок вакол тэрасы густы, як апоўначы. Замоўклі на возеры жабоцькі, за імі следам сціхлі салаўі. З машыны, якая стаяла ў садзе, я дастаў спальны мех і з ім вярнуўся на тэрасу.

Свечка дагарала. Я ўзяў яе цёплы агарачак і, затульваючы далонямі, каб не пагасла ад якога нечаканага ў гэтае цішыні шолаху ветру, зайшоў з ёю ў дом.

Жаўтлява-сінія плямы кволага святла ад свечкі гайдаліся і плавалі ў паветры, па сценах і столі, па далёкіх ад мяне сценах і высокай столі, па высокіх замружана-белых дзвярах, па такой самай белай пячной сцяне над камінам. На прыпечку чорнай пашчы каміна я заўважыў яшчэ адну свечку, запаліў яе ад агарка, але і агарак не патушыў, паставіў на прыпечак. Цёмнае жарало каміна ажывілася ад бляску агеньчыку свечкі, заблішчэла чорнае жалеза аковы. З доўгай свечкай у далонях я адышоў ад каміна да белых дзвярэй, але адчыніць іх усё роўна як не асмельваўся і зноў азірнуўся. Агеньчык свечкі ў каміне ажывіў і жарало каміна, і ўвесь пакой, яму пасабляў агеньчык з маіх рук, і мне падалося, што ў доме хтосьці ёсць акрамя мяне, жыве нейкая жывая душа.

Я зноў пачуў яго голас:

Ноччу сяджу ля каміна і слухаю, як плача мяцеліца ля агню, чую любімага Цютчава:

Как сердцу высказать себя?
Другому как понять тебя?
Поймет ли он, чем ты живешь?
Мысль изреченная есть ложь

Радкі паэта часта прыходзілі на памяць, калі Вітольд Каятанавіч заставаўся сам-насам з начной цішынёй, з агнём у каміне ці перад агеньчыкам свечкі, дзе-небудзь у лесе ці полі каля паляўнічага вогнішча, проста адзін над возерам, адзін над рэчкаю. Паэт дапамагаў зразумець самога сябе, сваю таямніцу. Як і цяпер. Ён, Вітольд Каятанавіч, пачуццё цаніў вышэй, як слова. Ілжы ў пачуццях было заўсёды меней, як у слове. Ілжывую душу пачуцці сапраўдныя не наведалі. Гэтак і

карціна глыбокая, таленавітая: калі ў ёй шмат пачуцця, тады няма лжы. Ён гэта адчуваў заўсёды, але сказаць, як сказаў Цютчаў, не мог. Цяпер — мог і сказаць. За паэтам услед. Яго радкамі.

І таму нельга гасіць агеньчык у пакоі, дзе жыве чыстая душа. І выносіць агеньчык таксама нельга. Ён можа пагаснуць сам. Толькі сам. Як захоча душа.

Але ў мяне ў руках яшчэ адна свечка, і з ёю я іду далей па пакоях начнога дома. Шолахі, гукі, чыёсьці дыханне чуюцца ў кожным пакоі, на кожным кроку. Я не адразу здагадваюся, што гэта мае шолахі, мае крокі, маё ўсхваляванае дыханне трывожыць вусціш ночы ў доме — такія тут сцены, такая столь, такое ўсё, што самы ціхі гук не тоне ў цішыні, а будзіць сваіх двайнікоў. Ці, можа, мае шолахі, крокі, дыханне знаходзяць тут чыесьці шолахі, крокі, дыханне? У іх, паміж імі, можа, свая размова?

Спыняюся ў пакоі Любашы. Ля акна, якое глядзіць на Удомлю. Бачу нібыта возера, белую купальню, насупраць — востраў Аржанік.

«Мой мілы татачка! Пішу табе ў дзень балю, грандыёзнага балю, які сёння ў «Чайцы». Зноў гучаць «прахадная» і «лансей». Ногі самі скачуць. Вялікае табе дзякуй за панчохі, чаравікі, тарты, цукеркі. Вельмі прыемна атрымоўваць твае падарункі з Масквы».

Голас — яе? І зноў — яго:

Дарагая! Віншую са святым прычасцем. Дай бог табе, родная, у добрым настроі сустрэць свята! Мне вельмі сумна, што не магу цябе абняць, парадаваць

Зноў — яна, Люба:

«Дарагі мой!.. Часам мне здаецца, што ніводная дачка ва ўсім белым свеце не бачыць столькі пяшчоты і клопатаў ад свайго таты, колькі бачу іх я. Усе мае сябры, уся мая тэатральная трупа ведае, які незвычайны ў мяне татачка».

І зноў — голас Вітольда Каятанавіча:

Веру ў цябе, люблю цябе, жыву толькі для цябе
Мае думкі і сэрца з табою. Як бы хацелася пражыць усё жыццё для цябе
Павер, што больш за ўсіх на свеце я люблю цябе

І раптам — гром з яснага неба:

«Мілы, адзіны татачка! Калі настане канец маёй Галгофе? У мяне няма больш сіл знаходзіцца ў гэтых сценах, няма сіл пакутаваць. Калі ёсць у цябе да мяне хоць кропля спачування, калі ты яшчэ любіш мяне, забяры адсюль. Дзеля ўсяго святога, што ёсць у цябе ў жыцці, памажы мне. Пішу крывёю сэрца».

Жудасна адчуваць, што там, за начным акном, адразу за акном, за садам — Удомля. Я адварочваюся ад акна і выходжу ў наступны па-

кой. Таксама — пакой Любашы. Пакідаю яго, мінаю яшчэ адзін невялічкі пакойчык і драўлянай лесвіцай падымаюся на другі паверх.

Але ж яе крык — не з Удомлі? Не з гэтага дома?

Пакуль што — не з гэтага. І ўсё роўна... пасля такой узаемнай любові з бацькам і такога, у любові і радасці, жыцця?

І калі не адсюль, то — сюды, у гэтыя сцены?

Адкуль?..

Я адкідаю ад дзвярэй аполак і заходжу ў майстэрню. У акне загараюцца адбіткі агеньчыкаў маёй свечкі, і начны змрок адступаецца ад акна. Я кідаю на пустую падлогу спальнік, усё роўна як далей ісці няма куды.

На адзіным у майстэрні крэсле, заляпаным старымі фарбамі, заўважаю яшчэ дзве васковыя свечкі. Яны стаяць, прываранныя воскам да крэсла. Падпальваю іх чарнахвостыя кнаты і паміж імі, зліўшы гарачы воск на крэсла, стаўлю сваю свечку. Тры свечкі, тры языкатыя агеньчыкі ды яшчэ адбіткі ў акне, па тры ў кожнай шыбіне, напаўняюць пакой не столькі святлом, як яго хвалюючым мільгаценнем, якое ажыўляе і сцены, і столь, і падлогу, ствараюць разам з водарам расплаўленага воску нейкі саборны настрой. Я падыходжу да акна. Яно такое высокае, што ў ім нават змроку зямлі не відаць — толькі змрок неба. Там — зоры, месяц. Не бачу, але ведаю — яны там. І зноў адчуваю, што тут, у доме, акрамя мяне сапраўды ёсць жывыя душы. Азіраюся. Дзверы — адчыненыя? Я хіба не зачыніў, як ішоў, за сабой?.. У калідорчыку за адчыненымі дзвярыма па сцяне слізгаюць плямы святла і цені, усё роўна як там нехта прайшоў.

Мроі? Але... калі ім даць волю?..

«...Няма сіл пакутаваць. Калі ты яшчэ любіш мяне...»

Так, ён тады быў тут, у «Чайцы». І можа, калі прыйшоў гэты ліст, быў у майстэрні? Канец сорак сёмага года? Ён тады шмат працаваў. Амаль кожны дзень працаваў, як бы цяжка ні было жыць. Гэта — прафесійная патрэба. Пісаць — кожны дзень. І калі прынеслі гэты ліст, калі ён яго прачытаў?..

Так, ён не мог з гэтым лістом заставацца ў майстэрні. Ён выйшаў... Куды? У сад? На возера? Ён спусціўся па лесвіцы ў пакоі Любашы. Там, у яе шкатулцы, захоўваліся ўсе сямейныя лісты. Ягоныя — да яе. Яе — да яго. Ён успомніў... Яму шмат чаго трэба было ўспомніць. Сваё і яе жыццё. Жыццё было ў лістах. Яны так часта пісалі адно аднаму. Яны не маглі без гэтага пражыць дня — каб не напісаць, не атрымаць ліст.

Ён прыйшоў у яе пакой і... запаліў свечкі. Спускаўся з майстэрні па лесвіцы з агеньчыкам у руках, са свечкаю ці з лямпаю, бо ў доме не было электрычнага святла і заўсёды палілі лямпы і свечкі, а ён любіў свечкі.

Гэта — калі ліст атрымаў увечары, як сцямнела. І тады следам за ім, калі пакідаў майстэрню, па дзвярах і сцяне ў калідорчыку матляліся гэтыя плямы — святло і цені.

Ён сышоў у пакоі Любашы...

І КРЫЖ, І ПОЎНЯ

Ад агеньчыку, які трымаў у руках, Вітольд Каятанавіч запаліў свечкі на кандэлябры, што стаяў на туалетным Любашыным століку побач са шкатулкай, сваю свечку паставіў на камін, сеў перад ім, халодным, у крэсла і яшчэ раз прачытаў жахлівы ліст з бальнічнай няволі. Потым, паклаўшы яго на столік, адкінуў века шкатулкі, дастаў з яе пачак лістоў. Зверху пазнаў ліст, напісаны ім даўно, яшчэ ў дваццаць першым годзе, у адзін з пагодлівых дзён вясны, у сакавіку, ранічкай у майстэрні.

Дарагая Любаша!

Я ў захапленні ад сённяшняга сну. Стары гарусаўскі дом, твой пакойчык, у правым кутку ад святла блішчаць лампады, старэнькія іконы, праз шчыліну занавескі глядзіць неба вясновай ночы. А ля твайго ложка мілая, бясконца добрая твая нянечка спявае: «Баюшкі-баю, жыве барын на краю...» Я вярнуўся з палявання. Ты ўжо ўлеглася спаць. Я заходжу развітацца з табою на ноч, як рабіў заўсёды, нават калі ты ўжо спала. Я лічыў сваім шчаслівым абавязкам гэта зрабіць: прыйсці і паглядзець, як спіш. «Баюшкі-баю, баюшкі-баю»,—гучыць усё цішэй. На дыбачках, каб цябе не пабудзіць, пакідаю пакой, а ў сэрцы столькі ціхай радасці! Увесь сэнс жыцця быў у табе адной, усе нягоды, увесь смутак перакрываліся радасцю, што ты ў мяне ёсць. Як цяпер, памятаю кожны год, кожны месяц у тваім жыцці, памятаю восеньскі дзень, як ападае ля балкона жоўтае лісце ліп і цябе, як ты ў карычневым palітончыку маленькімі грабелькамі збіраеш лісце ў кучу, а ў ясным небе сумна крычаць жураўлі, і сэрца поўніцца радасцю, якую нельга выказаць. Я тады быў маладым мастаком, у мяне было ўсё наперадзе, і я б шмат даў, каб вярнуць хоць год таго жыцця, той надзеі, веры ў сэнс існавання, зноў глядзець на цябе, песціць цябе, зноў што-небудзь прыносіць табе з палявання. Памятаю, як позняй восенню я знайшоў у лесе некалькі малінавых ягадак, што выпадкова засталіся ў дзікім малінніку. Я іх асцярожна паклаў у пустыя гільзы патранташа, каб данесці, не змяўшы. Якая гэта была для мяне радасць! Я ніколі гэтак не радаваўся пасля, калі насіў табе дарагія цацкі. Жыццё развучыла радавацца. Яно не літуе ні правых, ні вінаватых. Насуперак нашай волі, нашаму розуму нас вядуць невядомыя сілы, і мы падначальваемся ім. Фатум? Я глыбока веру, што гэта — так

Ён апусціў рукі з лістом на калені. Чаму — фатум? Што значыць: жыццё не літуе ні правых, ні вінаватых? І што за невядомыя сілы, якім падначальваемся? Ён заўсёды вучыў дачку быць моцнай, не паддавацца злым сілам, а тут? Шукае апраўдання? Якога? У чым апраўдвацца перад дачкою?

Гэта быў толькі адзін унутраны голас — голас адваката. А быў яшчэ другі, таксама яго, унутраны—пракурора ці суддзі, які цэліў не ў брыво, а ў вока: дзе Вольга Іванаўна, маці тваёй дачкі?

Зрабілася холадна, няўтульна, жахліва. Вольга Іванаўна памерла сорак гадоў назад ад сухотаў. Хто застрахаваны? Ці ёсць такі — хоць адзін? Памерла ў сваім доме — у Маскве, у Варатнікоўскім завулку. Люба была пры ёй. А ён — пры ёй? Чаму развяліся? Хто вінаваты? Любіў жанчын? Была Ніна, Любашына бона, якая жыла з імі, у іх доме? Як жа ты?..

Мая мілая, бясцэнная мая! Так хочацца, каб ты мяне зразумела, каб была да мяне бліжэй.

Каб дачка зразумела і апраўдала? Але яшчэ тады — ці магла яна цябе зразумець, калі ты адпіхнуў ад сябе яе маці? Ці не тады паміж бацькам і дачкою свет раскалоўся? «Не, не! — запратэставаў голас адваката.— Люба мяне любіла і любіць. Я не пазбаўляў яе маці. Яна гэта ведае». Вольга Іванаўна сама пайшла. Не вытрымала — шмат жанчын акружала мужа? Гэта — так. Але ён не хаваўся. Яны былі ў іх у доме, за сталом. Рэўнасць? О, гэта — жах! Але ці магла Люба ў той час іх зразумець? Колькі ёй было? Гадкоў дванаццаць? І яна таксама любіла Ніну Аляксандраўну. Пасля смерці Вольгі Іванаўны любіла яе, як маці. Нядоўга? Так — праз колькі год памерла Ніна Аляксандраўна. Таксама ад сухотаў. Чаму ўсе — ад сухотаў, першая і другая? Што за хвароба? Кажуць, сухоты — ад душэўных пакут? Але жылі заўсёды цікава, у дастатку. Пакуты душы бываюць і ў дастатку? Зрэшты, чаму, калі не лічыш сябе вінаватым, просіш дачку, каб яна цябе зразумела? Дапускаеш, што можа не зразумець? Магла не зразумець?

Аб гэтым яшчэ ніколі не думаў з жорсткасцю да самога сябе, заўсёды даваў права гаварыць аднаму адвакату. Але цяпер пракурор няўмольны, пераканаць і абвергнуць яго ўсё цяжэй. Лягчэй проста не чуць. Заткнуць вушы? Зрабіць выгляд, што не чуе? Не, лепей чытаць ліст да Любашы, свой ліст з далёкага часу, чытаць і чытаць, не адрываючыся, не даючы сабе думаць.

Пасля Сібіры ты яшчэ да мяне не вярнулася. Ты мяне любіш, я гэта ведаю, любіш не менш, як раней, але мы з табою ўсё далей і далей адно ад аднаго. Паміж намі нейкая сцяна. Я імкнуся да цябе, але ты далёкая, і зноў, убачыўшы цябе, я, нібы смоўж, хаваюся ў сваю шкарлупіну

Заканчэнне ў наступным нумары. Мал. **У. Лукашыка**

Уладзімір Скарынкін

ТРЫ СУСТРЭЧЫ З МІХАЛАМ ГЛІНСКІМ

Фрагменты з паэмы

Пачатак XVI стагоддзя азмрочаны крывавымі войнамі Вялікага княства Літоўскага, у склад якога ўваходзіла тады Беларусь, з крымскімі татарамі і Рускай дзяржавай. Значную ролю ў гэтых войнах адыграў князь Міхал Львовіч Глінскі. У 1506 г., калі польскім каралём і вялікім князем літоўскім быў Аляксандр (1461—1506), Глінскі разбіў пад Клецкам крымскіх татар. Хуткае ўзвышэнне Глінскага пры Аляксандру выклікала незадаволенасць радавітых феадалаў. І пад іх уплывам новы вялікі князь літоўскі Сігізмунд І (1467—1548) пазбавіў славутага ваяводу ўсіх пасад. Міхал Глінскі адважваецца на паўстанне і пасля яго падаўлення ў 1508 г. прымае запрашэнне вялікага князя маскоўскага Васіля ІІІ (1479—1533) і прыязджае ў Маскву. У 1514 г. дапамагае Васілю ІІІ авалодаць Смаленскам, які быў далучаны да Вялікага княства Літоўскага ў 1404 г. Вітаўтам. Але ў сувязі з тым, што маскоўскі князь не выканаў свайго абяцання зрабіць Глінскага смаленскім ваяводам, вырашае вярнуцца ў Літву, звязваецца з Сігізмундам і натхняе яго на бітву пад Оршай, якая закончылася цяжкім паражэннем васьмідзесяцітысячнай раці Васіля ІІІ. За здраду славуты князь быў закаваны ў ланцугі і зняволены. Пасля таго, як жонкаю Васіля ІІІ стала пляменніца Глінскага, вызваляецца з-пад варты і мае вялікі ўплыў на дзейнасць маскоўскага двара. За ўдзел у змове ў 1534 г. яго зноў садзяць у турму, дзе ён і памёр.

І

Самаахвярна з вераю сляпой
У справядлівасць рыцарам з Ламанчы
Я вёў з няпраўдаю няроўны бой —
Агонь падранкам б'ецца на ламаччы.

Там, дзе зайцоў пужаюць пугачы,
Наступнік нечы, нечы папярэднік,
Я размаўляю з духамі ўначы.
Агонь кастра — наш медыум-пасрэднік.

Аблiччаў невядомых мне святло
Займаецца над сцежкаю лясною.
І раптам князя Глінскага чало
З'явілася чамусь перада мною.

Дух вогнішча рвануўся ў небасхіл
Злым, агнядышным, шматгаловым змеем.

— Я вельмі спадзяюся, Міхаіл,
Што мы адзін другога зразумеем.

— Мае памылкі і мае грахі,
Аднак, апісваць я табе не раю.
«Нязведаны гасподнія шляхі!» —
Я паўтараў і зараз паўтараю.

— Мінулае не аднавіць ніяк.
Я гэта разумею, ваявода.
І разумею добра. Толькі як
Быць з гістарычнай памяццю народа?

— Навошта аднаўляць і шанаваць
Крывавую гісторыю захопаў?
Ва ўсе вякі любілі забіваць —
Было работы шмат у далакопаў.

Каго п'яніла кроў, нібы віно,
Глядзіць і сёння, як архангел з фрэскі.
Да мора нехта прасякаў «акно»—
Ляцелі навакол не толькі трэскі.

— У нашай шматпакутнай старане
Жылі спрадвеку богшы і багрымы.
Аднак цікавіш зараз ты мяне,
Ваяр нязломны і непрымірымы.

Каб нашым краем пагарджаць не мог
Ніхто ні з імператараў, ні з ханаў,
Ты крымчакоў ля Клецка перамог,
Ушчэнт разбіў нахабных басурманаў.

— Усеяна была тады зямля
Іх трупамі ад Лані і да Цэпры.
Са злосці трупы гэтыя пасля
На часткі рвалі і ваўкі, і вепры.

— Прыйшло няшчасце жніценькай парой
У край, дзе зараз Ялта і Масандра.

— І быў бы я — праслаўлены герой,
Каб смерць не даканала Аляксандра.

— Высакародны і сумленны вой,—
Ты стаў ахвярай подлых нагавораў
І ўтаймаваць не здолеў нораў свой —
Упарты, горды, незалежны нораў.

Усіх пасад пазбавіў Сігізмунд
Цябе — праслаўленага ваяводу.
І ў гневе ты адважыўся на бунт,
Мячом цяжкім выказваеш нязгоду.
Бязлітасны, рашучы і круты,
З упартасцю і з фанатызмам дзікім
Русь Кіеўскую адрываеш ты
Ад княства, што здаўна завуць Вялікім.

Аднак і з дапамогаю Масквы,
Якая стаць вялікаю хацела,
Ты адарваць не здолеў ад Літвы
Ніводнага маёнтка і надзела.

Не пажадала шчодрая зямля
Стаптанай быць чужымі капытамі.
І ты ў Маскву да князя Васіля
Тады падаўся з роднымі братамі.

Абразліва за пераможны бой
Такую атрымаць узнагароду.
Але, скажы, як ты — славуты вой —
Радзіме здрадзіў і свайму народу?
Як мог ты маскавіту Васілю
Прапанаваць свой розум і паслугі?

— Служыць не мог я болей каралю,
З якім сябруюць хамы і падлюгі.

Як паступіць па-іншаму, скажы,
Калі, славуты, у сваёй краіне
Ты пагарджаны ўсімі і чужы,
Нібы жывеш дзе-небудзь на чужыне?

— Скажы тады, як мог у ложку ты
Забіць свайго паклёпніка ў Гародні,
Як ты адважыўся, хоць не святы,
Парушыць шосты запавет гасподні?

— Род Глінскіх пачынаецца з Арды.
Падаграваў струмень крыві татарскай
Кроў гордую маю... і не заўжды
Спраўляўся я з натураю бунтарскай.

Аднак я ні аб чым не шкадаваў,
Забіўшы Забярэзінскага Яна.
Парыў свяшчэнны мною кіраваў:
Не можа подласць жыць беспакарана!

Паклёп страшней за дзіду і за меч.
У ход пускалася старая зброя —
І галава злятала з дужых плеч,
Нікчэмны хам перамагаў героя.
Павінен ведаць кожны чалавек:
Хрыстапрадаўцу не міне расплата!

— А ты баяўся смерці?

— Я свой век
Пражыў, з пагардай гледзячы на ката!
Ніколі не палохалі мяне
Ні шыбеніца, ні касцёр, ні плаха.
Пляваў я ў твар нахабны сатане,
Ні бога не баяўся, ні алаха.

Я смерцю пагарджаў, хоць разлюбіць
Да старасці не змог жыцця зямнога.
Таму лічыў, што ворага забіць
Намнога лепей, чым сябе самога...

Сказаў і знік. На сіні-сіні снег
Кладуцца сінія густыя цені.
Сузор'яў шоргат і сабачы брэх.
Ля поўні хмаркі, быццам летуценні.

Усё як у мінулыя часы.
І бліскаўкі на снезе, як паходні
Мяцежнікаў, якія праз лясы
Зімовай ноччу скачуць да Гародні...

2

Гарыць над лесам Вега каганцом.
Мацнее вецер — і яго парывы,
Здаецца, развяваюць над кастром
Чырвоных коней залатыя грывы.

І Глінскі зноў з'яўляецца, як маг.

— Мне сніўся, князь, ты неаднаразова.
І спадзяюся: будзе мець працяг
Табою абарваная размова.

Ты не нацягвай крыўды цецівы.
Удзячны вельмі буду я, калі ты
Раскажаш мне цяпер, як у Літвы
Смаленск адваявалі маскавіты.

— Даўно хацеў да рук сваіх прыбраць
Крывіцкую сталіцу князь вялікі.
Ішла ў паход шматтысячная раць,
Пагрозліва шчаціліліся пікі.

Абараняўся стойка Салагуб.
Баяўся князь ісці ў паход чарговы.
Таму, напэўна, і зляцелі з губ
У князя Васіля такія словы:

«І Навагрудак, і Мазыр, і Менск
Ты мне паднесці абяцаў на блюдзе.
Дык вось што, Міхаіл: вазьмі Смаленск —
І ён тваім, я абяцаю, будзе».

І я паверыў клятве Васіля,
Як дурань, перад ім развесіў вушы,
Хоць ведаў, што ў цара і караля
Прадажныя і звілістыя душы.

Ад выбухаў абсягі загулі,
І над Дняпром расплыўся дым калматы.
Ды мужных абаронцаў не змаглі
Паставіць на калені і гарматы.

Я скласці зброю ўгаварыў смалян!
З Масквою дружбу мацаваць наяве
Са світаю прыбыў у рускі стан
Епіскап Варсанофій неўзабаве.

Вартаўнікі каля варот былі
Урачыста зменены маскоўскай вартай.
Да ранку ў княжацкім шатры пілі
Духмяны мёд — хто брацінай, хто квартай.

Смаленскі люд узрушана вітаў
Сваіх адзінаверцаў-маскавітаў,
Бо князь маскоўскі пазбаўляць не стаў
Смалян ільгот, якія даў ім Вітаўт.

Затое хітры, крывадушны князь
Не выканаў мне дадзенага слова.
Змываў з душы яго насмешак гразь
Я у Дняпры, але беспаспяхова.

І вырашыў я,
ганарысты вой,
Які не ўмеў ні дагаджаць, ні гнуцца,
У край лясны, у край азёрны свой
Употай як мага хутчэй вярнуцца.

І Крычаў, і Дуброўна, і Мсціслаў
Здаліся князю Васілю без бою.
Да Менска ён палкі свае паслаў,
Бязмежна задаволены сабою.

Свяціўся князь гнілушкамі вачэй,
Ды я неспадзявана карты зблытаў.
Параіў Сігізмунду я хутчэй
Ісці насустрач войску маскавітаў.

Дзе ля Крапіўны дзьмухаўцы гараць,
Была тады Астрожскім Канстанцінам
Васьмідзесяцітысячная раць
Разбіта ўшчэнт — бог дапамог літвінам!

Шкада, што перад бітваю, калі
Да Сігізмунда я ўцякаў са стана,
Ахоўнікі маскоўскія ўзялі
Уцекача пад варту нечакана.

Пасля, як верны служка сатаны,
Які не мае права жыць свабодна,
Я закаваны быў у кайданы
Пад радасныя крыкі прынародна.

Не ўзяў Смаленск Астрожскі Канстанцін.
Не піў пад гоман ваявод літоўскіх
Ён у Смаленску візантыйскіх він.
Стаў горад вотчынай цароў маскоўскіх.

Сякерай не адсек мне галаву
На пласе кат, вялізны і кудлаты.
Як здраднік, быў адвезены ў Маскву
Я ў кайданах і кінуты за краты.

Сказаў і знік. На радасць лесунам
Гайдае вецер сосны шапаткія.
Такое адчуванне, быццам сам
Я закаваны ў кайданы цяжкія.

3

Няхай грыміць над галавою гром!
Павернецца да змагара фартуна.
Узносіцца высока над кастром
Дух Яна Гуса і Джардана Бруна.

Жывым ганебна гнісці і смярдзець.
Хай лепей крута абарвецца сцежка.
Мне жудасна на полымя глядзець:
Нібы хрыбетнік нечы, галавешка.

І зноў перада мною паўстае
Князь Міхаіл, у кайданы закуты,
Асуджаны за подзвігі свае
І за свае памылкі на пакуты.

Хачу яго я лепей зразумець.

— Міхал, а што, калі б наканавана
Была табе пакутніцкая смерць
Джардана Бруна або Гуса Яна?

— Мне долю горшую далі багі!
Няма, напэўна, лёсу безвыходней,
Чым закаваным быць у ланцугі.
Намнога лепш на момант стаць паходняй.

Усё жыццё я кайданы б насіў.
І радасныя не насталі б змены,
Каб раптам князь Васіль не папрасіў
Рукі маёй пляменніцы Алены.

Усе са мною раіліся зноў,
Мяне не абмінала зноў пашана.
Мяне апекуном сваіх сыноў
Вялікі князь прызначыў нечакана.

— Памёр Васіль — і кінула цябе
Пляменніца-рэгентша зноў за краты.
Мяне сумненне, Міхаіл, дзяўбе:
Няўжо не быў ні ў чым ты вінаваты?

Няўжо абвінаваціла дарма
Цябе ў імкненні захапіць уладу
Вялікая княгіня, што сама
Прасіла ўсіх тваю прабачыць здраду?

— А я не буду ад цябе скрываць
Сваіх намераў і задум таемных.
Рабіў усё я, каб абмежаваць
Уладу крывадушнікаў нікчэмных.

Абразліва, калі не «по уму»
Займаюць людзі алтары і троны.
Не мог я супакоіцца: чаму
Сядзяць у гнёздах беркутаў вароны?

— Пераканацца ў праваце тваёй
Даўно змагла бяспраўная галота.
Слязьмі і потам, ганьбай і крывёй
Аплачваецца царская дурнота.

Ды да тваіх сцвярджэнняў і заяў
Аднешуся я вельмі падазрона.
Хто і калі, скажы мне, права даў
Табе рашаць — хто беркут, хто варона?

Ацэнкі не бясспрэчныя твае.
У кожнай з'явы шмат адценняў розных.
Масква асанну Грознаму пяе,
А палачан пужае слова «Грозны».

Ты, думаю, не запярэчыш мне.
Суровы, хваравіты, бессардэчны —
Калісьці нашых продкаў у Дзвіне
Тапіў бязлітасна твой падапечны.

І можа, добры хлопчык-весялун
Зрабіўся злым і крыважэрным катам,
Таму што быў ягоны апякун
Злапамятным, бязлітасным, зацятым?

— Магчыма, і дарэмна я парой
Нацягваў помсты цеціву тугую,
Ды я не згодны з прымаўкай старой:
«Ударанць па шчацэ — падстаў другую».

У гэта я — зняслаўлены ізгой —
Не верыў і ніколі не паверу.
Калі адцята галава — другой
Ты шыі не падставіш пад сякеру.

— Тваё жыццё — кашмарны страшны сон.
Прызнайся мне па шчырасці, чаму ты
Заўсёды лез, як кажуць, на ражон,
Арлом глядзеў, і ў кайданы закуты?

— А як інакш? Звычайна беражом
Чамусьці мы жыццё, а не сумленне.
Ні перад кім не поўзаў я вужом,
Лісліўцам крывадушным на здзіўленне.

Я кату гаварыў у вочы: кат!
Была мне гордасць лепшаю апорай.
Ніколі я не патушыў пагляд
Адчаем і агіднаю пакорай.

І ты сваіх вачэй не патушы
Развагай горкай аб уласным лёсе.
Калі ў тваёй прасветленай душы,
Як на высокім сонечным уцёсе,
Арлы гняздзяцца, а не кажаны,—
Ні ланцугі не страшаць, ні пакуты.

Страшней, калі ў цяжкія кайданы
Не ты, а твой уласны дух закуты.

— За кратамі памёр ты ў кайданах,
У славу і свабоду закаханы.
Памёр на дзіва ціха, як манах,
Зняважаны і подла абылганы.

І хвалі часу твой жыццёвы след
Даўно б размылі, каб не летапісцы,
Якія гістарычны твой партрэт
Намалявалі па штрыху, па рысцы...

І, як у папярэднія разы,
Сказаў і знік у гушчары адразу.
Па дыванах — з імху і дзеразы —
Пайшоў, не дачакаўшыся адказу.

Віктар Гардзей

АПАВЯДАННІ

ВЕРАБ'І НА ВІШНЯХ

Вуліцы, здавалася, не будзе канца: пясчаная, мала ўезджаная трактарамі і машынамі, яна віхляе міма белых выспаў і балотцаў, уторкнецца ў чыюсьці сялібу і, зрабіўшы паваротку, улукаткі бяжыць паўз старыя платы, над якімі і тут, і там звесіліся чырвоныя каснікі даспелых вішань. У Толі Кандратовіча, высокага белабрысага хлопца, ад хадзьбы не баляць ногі, не смыляць падэшвы — проста яму абрыдла доўгая малапрывабная вуліца, і толькі адзін усявышні, бадай, ведае, калі яна скончыцца. Трэба ў кагосьці спытаць, як прайсці на брыгадны двор, але ў пяску каля кожных варотцаў капаюцца, быццам куры, мурзатыя галапузікі, і Толя дзівіцца, што ў Разжалавічах дзятвы, як бобу. Каля скасабочанай брамкі, дзе гэтага плаксівага бобу ў пяску насыпана асабліва густа, раптам чуецца суровы камандзірскі голас:

— Стэфа, Стэфа! Шворабы вішню дзяўбуць!

За плотам, усунуўшы рукі ў кішэні, з начальніцкім выглядам стаіць саракагадовы віслагубы мужчына ў клятчастай кашулі, і Толя не вытрымаў — спытаў:

— Дзядзька, а што гэта за шворабы такія?

— Дак хіба ж ты не ведаеш? Вераб'і па-нашаму!

Стэфа, маленькая, сухая кабетка, пакорліва хапіла сукаваты ражон і стрымгалоў пабегла да бязладна рассыпаных па ўсім падворку вішань, на якіх кучамі ўселіся няўедныя «шворабы». Віслагубы збоку назірае, як спаўняецца яго каманда, і твар ажно цвіце ад задавальнення, што напалоханыя крыкам вераб'і шуснулі з вішняку на страху пахілага хлява.

— Кыш-ш адсюль, аблудныя!— крычыць разгарачаная Стэфа.— Хутка і ў Ганцавічы, на базар, нечага будзе занесці.

— Ты на вішні розных матузоў навешай. Вецер іх будзе целяпаць, дак шворабы і пабаяцца,— раіць мужчына, нават не скрануўшыся з месца.— А то пудзіла пастаў. Вучыць трэба!— Тут ён павярнуўся, убачыў, што Толя ўсё топчацца каля брамкі, і спытаў з цікавасцю:— Чый жа ты будзеш? Нешта не прыпамінаю.

— Я не тутэйшы. Сюды, у Разжалавічы, пасля тэхнікума мяне брыгадзірам прыслалі,— сказаў Толя і даверліва паглядзеў на незнаёмага.— Мо падказалі б, дзе тут знайсці нейкага Сцяпана Кавальчука? Брыгадныя справы трэба ад яго прыняць.

Нейкі момант віслагубы збянтэжана лыпаў вачыма, затым пачухаў пераноссе і як бы нехаця прызнаўся:

— Дак я ж і е Сцяпан Кавальчук. Божай літасцю ўчарашні брыгадзір. Ну што ж, — пайшлі ў кантору.

— Пустадомак, сцягач несусветны! — злосна кінула ціхая і пакорлівая Стэфа, якая збоку моўчкі прыслухоўвалася да іх размовы.— Зноў павалокся да вечара, хоць бы абярэмя дроў накалоў!

— Э, не слухай ты яе, шалапутную,— буркнуў незадаволена Сцяпан Кавальчук, адчыняючы нагою брамку.— Завялася! Тарахціць, як малатарня.

Канторка брыгады, што тулілася ў нейкім закутку пры ўездзе на жывёлагадоўчую ферму, нагадвала сабачую будку: цесна, брудна, на даўно не мытай падлозе папрысыхалі гугі гразі. Каля сцяны, з якой ашмоццем звісалі парваныя шпалеры, стаяла паламаная шафа, бліжэй да акна падсунуты раскірачаны стол з пашарпаным тэлефонам і старасвецкімі лічыльнікамі.

— Ну, во глядзі, якое тут у нас багацтва,— як бы вінавацячыся, развёў рукамі былы брыгадзір.— Увесь прастол — тэлефон ды стол.

— Але ж, не густа,— расчаравана сказаў новы брыгадзір.— Толькі царскага жазла не хапае.

Сцяпану Кавальчуку, адчувалася, было няёмка, мо нават і сорамна перад маладым хлопцам, сваім зменшчыкам, і ён нервова мітусіўся па цесным пакойчыку, падхіхікваў без дай прычыны, потым, відаць, нешта ўспомніўшы, падбег да шафы, рыпнуў абвіслымі дзверцамі.

— Ах, не галава — качан капусты! — паганіў ён сваю грэшную галаву.— Пра самае важнае, пра свой брыгадзірскі кает, забыў! — Пакорпаўся ў шафе, падаў Толю «кает»— звычайны вучнёўскі сшытак, згорнуты напалам, пакамечаны, пашарпаны, мабыць, ад таго, што не адзін дзень тырчаў у халяве брыгадзірскага бота.— То спісак брыгады.— Сцяпан Кавальчук бразнуў дзверцамі і хоць адным пахваліўся:— Што да бухгалтэрыі, то ў мяне тут поўны парадак! Камар носа не падточыць.

Сур'ёзна, не прымаючы жартаў свайго папярэдніка, Толя Кандратовіч пераглядаў спіс членаў брыгады, і крывыя, не дужа чытальныя літары з вучнёўскага сшытка нічога незвычайнага яму не сказалі б, калі б насупраць некаторых прозвішчаў не стаялі дзіўныя паметкі: то крыжык, то нулік, то нейкі магічны квадрацік. Незразумелымі значкамі былы

брыгадзір, відаць, зашыфраваў сваю, аднаму яму вядомую тайну, якая магла тычыць важных брыгадзірскіх спраў, а магла быць і звычайным чалавечым дзівацтвам.

— Спіс, канечне, добра, але што гэта за дзіўныя крыжыкі, нулікі, квадрацікі? — падняўшы вочы ад сшытка, спытаў Толя, заінтрыгаваны брыгадзірскімі паметкамі.— Нейкі тайнапіс як быццам?

Цераз Толева плячо Сцяпан Кавальчук цікаўна зазірнуў у сшытак, нібы ніколі не бачыў яго, сумеўся, запнуўся, але тут жа ўзяў сябе ў рукі і засмяяўся — гучна, на ўсю канторку.

— Дак то ж, браток, хітрая навука. Сам прыдумаў, мой вопыт! Каму б другому — дулю ў нос, а табе скажу, бо хлопец ты, бачу, талковы, змікітлівы.— Ён прыгнуўся над сталом і заскарузлым, пракураным пальцам пачаў вадзіць у сшытку.— Во глядзі — Ева Ральцэвіч. Крыжык стаіць. Значыць, у гэтую хату можна смела заходзіць раніцай і вечарам. На стале заўсёды будзе і чарка, і скварка. Далей. Хто ж далей? Ага — Марцін Амрэйчык. Ого, гэты табе не Ева. Хмельная вадзіца ў Марціна чыстая, як сляза, а на закуску цэлыя свіныя плечы кладзе. Ведай: дзе нулік, там багацей жыве.— Сцяпан Кавальчук увайшоў у азарт і, як строгі настаўнік няздаламу вучню, старанна тлумачыў Толю сваю навуку:— Ну, а цяпер пашукаем квадрацік. Во ён! Гануля Кісялевіч.— Голас яго знізіўся да шэпту:— Толькі табе, хлопец, толькі па сакрэту. Тут, у Ганулі, можна добра і выпіць, і налопацца ад пуза, і ноч не бязгрэшна пераспаць. Так што, каб не бегаць надгаладзь, запамінай, дзе крыжыкі, дзе нулікі, дзе квадрацікі.

Яшчэ калі па крывой пясчанай вуліцы яны блыталіся на брыгадны двор, Толю Кандратовічу карцела спытаць у Сцяпана Кавальчука, за што яго знялі з брыгадзірства, і тут, у цеснай канторцы, гэтае пытанне вісела на языку, але цяпер, калі ў рукі трапіў зашыфраваны вучнёўскі сшытак, яно, тое пытанне, здалося лішнім і недарэчным: і так жа ўсё ясна і зразумела. За вопыт, за добрую навуку трэба было падзякаваць — хоць дзеля прыстойнасці, хоць дзеля прыліку: былы брыгадзір, лопаючы ад гонару, відаць, і чакаў гэтай падзякі — стаяў каля стала потны, расчырванелы, і ён, дасціпны вясковы шыфравальшчык, у адно імгненне быў збянтэжаны і пакрыўджаны тым, што яго наступнік нават і не падумаў дзякаваць.

— Лухта нейкая — крыжыкі, квадрацікі,— сказаў з недаверам Толя.— Так і будуць людзі раскідвацца сваім дабром.

Сцяпан Кавальчук крыўдзіцца яшчэ больш — бровы здзіўлена паўзуць угору, ніжняя тоўстая губа адвісае, у куточках шырокага жабінага рота выступае пена.

— Смаркач! Блазнюк! І ты мне не верыш? Мне, Сцяпану Кавальчуку, якога ў Разжалавічах кожная сабака баіцца? Нездарма ж я, хлопец, тут пятнаццаць гадоў з брыгадзірскаю тэчкай бегаў. Бывала, яшчэ толькі дымок узаўецца, а мне і свежая чарачка, і гурок з градкі, бывала, кормнік яшчэ не перастане нагамі дрыгаць, а для мяне на прыпеку ўжо скаварада скvірчыць. Не верыш? Тады давай разам пройдземся па Раз-

жалавічах, і ты сам паглядзіш, якія гэта крыжыкі і квадрацікі. Іш ты, Хвама няверуючы!

Вольнага часу ў «Хвамы няверуючага» было багата: брыгадны сход, на якім яго будуць зацвярджаць брыгадзірам, збярэцца толькі вечарам, і, падумаўшы, Толя Кандратовіч згадзіўся:

— Давай пройдземся. Усё роўна з людзьмі трэба знаёміцца, заадно, можа, дзе кватэру напытаю.

Яны ішлі па выбоістай вясковай вуліцы, і збоку было дзіўна глядзець, як Сцяпан Кавальчук мяняецца проста на вачах: то быў злосны і надзьмуты, быццам сыч, а цяпер ідзе спакойны, лагодны, нават вясёлая ўсмешка блукае на губах. Ён безупынку балабоніць языком, і Толя Кандратовіч хутка ўжо ведае, што вёску Разжалавічы сярод лясоў і балот калісьці заснавалі разжалаваныя кацярынінскія салдаты — адсюль і назва вёскі; з таго далёкага часу яна амаль не змянілася: тыя ж старадаўнія смалістыя хаты з невялікімі акенцамі, тыя ж масіўныя, з круглых неакораных жэрдак, платы, тая ж доўгая і вузкая пясчаная вуліца. У жоўтым перасохлым на сонцы пяску купаюцца куры, паквікваюць парасяты, аб жэрдкі і электрычныя слупы шаруюцца старыя мацёры. Дзяцей, здаецца, стала яшчэ больш, чым зранку: гайдаюцца на скрыпучых брамках, галёкаюць на чырвоных вішнях, а нейкі мурзаты карапуз, відаць, будучы славуты біёлаг, заклапочана ловячы чорнага бліскучага жука, улёгся ўпоперак сцежкі, і ні пераступіць яго, ні абмінуць — злева плот, справа — калюжына.

— Прэч адсюль, нягоднік! Растапчу, як жабу,— злуецца Сцяпан Кавальчук. Бярэ малога за шкірку і скідвае са сцежкі.— Бачыш ты! Аніякай павагі да старэйшых.

— Асцярожна! Жука растопчаце,— папярэджвае Толя.

— Ліха яго бяры, погань гэтую,— бурчыць былы брыгадзір, і пад яго туфлем чуецца сухі хруст.

Яны ідуць далей, і ніхто — ні Сцяпан Кавальчук, ні Толя Кандратовіч — не бачаць, не здагадваюцца, якая небяспека павісае над імі. За сваімі крыўдзіцелямі, хапіўшы важкі камень, без плачу, моўчкі бяжыць сярдзіты жыхар Разжалавіч, той самы юны «біёлаг». Ён ужо замахнуўся, ён ужо гатовы шпурлянуць камень, але ў гэты момант, як бы адчуўшы бяду, Сцяпан Кавальчук павярнуўся, убачыў замах на сябе і паспеў злавіць «біёлага» за руку.

— Аддай камень, шалапут, а то вушы на чырвоны мак выраблю! Жука яму шкада.

Камень упаў з краю сцежкі, у запыленыя рамонкі і трыпутнік, а малы з плачам кінуўся ўздоўж плота, распуджваючы курэй.

— Чый жа гэта будзе? Марылін? Зонін? — задумаўся Сцяпан Кавальчук.— Ліха яго ведае. А можа, і мой, такі спраўны ды ўвішны?

— Чаму ў Разжалавічах дзяцей багата? — акінуўшы позіркам шумлівую вуліцу, спытаў Толя.— Ля кожнай хаты — цэлая куча.

Сцяпан Кавальчук зарагатаў, ажно затросся ад смеху, і па ім, па яго ажыўленню было відаць, што дзеці — яго любімая тэма.

— Яно і відаць — нетутэйшы. Сюды ж, у Разжалавічы, калі хочаш

ведаць, толькі нядаўна, гады тры назад, правялі электрычнасць. І дарогу новую праклалі. А так бездараж была — гразь, плюхота. Зімнік цераз балоты перамяце сумётамі, што нават на валах не праб'ешся ў Ганцавічы. Газу і тую рэдка завозілі. А што без газы? Кладзіся ды храпі да раніцы. А зімовыя ночы — доўгія, доўгія. Не дзіўна, што і дзяцей багата.

— Іх жа, такую плойму, і пракарміць нешта каштуе?

— Не бядуй вельмі — хапае пракорму. Ніхто асабліва не рве шлункі,— хітра пасміхаючыся, сказаў Сцяпан Кавальчук.— Мнагадзетныя бацькі так робяць. Народзіцца малое, дак за тыя грошы, што дае дзяржава, накупляюць мукі, а пакуль з'ядуць яе — яшчэ адно дзіця з'явіцца. І зноў — грошы. Купляй муку.

Нешырокая, звілістая вуліца паквіквае, рохкае, кудахча — столькі на ёй усялякай жыўнасці. Каля пахілага плота ў гразі качаецца вялізны рабы вяпрук, і так яму прыемна ляжаць у калатушы, што нават маленькія лянівыя вочкі прыплюшчыў. Сцяпан Кавальчук прыглядаецца да вепрука і нечакана сцішвае крок.

— А гэта ж кормнік Евы Ральцэвіч. Ну але, яе. На тым тыдні быў у Евы, дак бачыў. Зойдзем хіба? Вунь жа і хата Евіна.

— Зойдзем. Пагляджу, як спрацуе ваш крыжык.

Толя Кандратовіч, якога паўдня сноўдаючыся па Разжалавічах, паспеў заўважыць, што тутэйшыя кабеты і дзяўчаты любяць яркія, квяцістыя строі. Ад убору Евы Ральцэвіч таксама не адвесці вачэй. На ёй белая вышываная кофта, саржавая, з фальбонамі, спадніца, на нагах старыя, забрынданыя атопкі. Ева стаіць на парозе, шырока разводзіць рукамі, запрашаючы ў хату:

— Заходзьце, госцікі дарагія. Зараз кароўку падаю, то свежага малачка налью.

— Што нам тваё малачко,— незадаволена чмыхае ў ноздры Сцяпан Кавальчук.— Чаго-небудзь мацнейшага пашукай. Задарма хіба я табе новага брыгадзіра прывёў?

Ева Ральцэвіч кінула мімалётны позірк на Толю, адышлася да печы і, вымаючы адтуль нейкія гаршкі, ласкава сказала:

— Няма ж у мяне нічога, Сцяпанка.

— Як гэта няма? На мінулым тыдні, помню, быў у цябе, дак увесь стол ядою заставіла.

— Не крыўдуй, Сцяпанка, але на мінулым тыдні ты яшчэ брыгадзірам быў.

— Нешта ж, Ева, ты хутка маю дабрату забыла,— пачаў злавацца Сцяпан Кавальчук.— А хіба не табе без слова я і каня даваў, і лепшы сенакос выдзяляў?

— Правільна, і каня, і сенакос даваў. Але ж і я, здэцца, цябе не крыўдзіла. Бывала, забяжыш з ранічкі, дык адразу і на покуць. У адной ручаньцы — шкляначка, у другой — паляндвічка.

— Цьфу ты! Ручанька, паляндвічка. Пайшлі, хлопец, адсюль. Калі б ведаў, што такая скнара, то вясною на сабе соткі арала б.

Евіна маленькая, нізенькая хатка не хоча прымаць няпрошаных гасцей: з покуці на іх злосна касавурыцца нейкі святы барадаты старац, а

даўно не беленая печ шчэрыцца чорным глыбозным зевам. Сцяпан Кавальчук пачынае разумець, што тут нічога не перападзе на губу, і, плюючыся ад крыўды, нагою адчыняе скрыпучыя дзверы. Следам, чырвоны ад сораму, ціснецца ў сенцы Толя Кандратовіч. Ужо ля парога яго дагнала Ева, прытрымала за плячо і прашаптала на вуха:

— Калі ты і праўда наш новы брыгадзір, то забяжы вечарам. Для цябе што-небудзь знойдзецца. А гэты злыдзень і так усіх тут абапіў і аб'еў. Забяжы. Як згаворымся, то, можа, і на пастой вазьму, хочаш — нават і са сталаваннем. Хатка мая дарма што маленькая, але чысценькая. І бакоўка асобная е.

Сцяпан Кавальчук ужо топчацца на вуліцы, і выгляд у яго марны, збянтэжаны і разгублены: відаць, упершыню з ім такі нешанцунак. У смярдзючай лужыне рохкае рабы вяпрук, блізка дзесьці рыпіць калодзежны журавель, адзіную на Евіным двары вішаньку кучна абляпілі крыклівыя вераб'і. Чорных перасппелых вішань амаль не засталося — на галінках скрозь ружавеюць адны голыя костачкі. Гледзячы на вішаньку, Сцяпан Кавальчук прабурчаў:

— Выйшла б, халера, хоць бы шворабаў прагнала.

— Я так і ведаў! Не спрацаваў крыжык,— сказаў, падыходзячы, Толя.— Што цяпер? Будзем нулявы варыянт шукаць?

— Навошта шукаць? Вунь жа цераз тры двары, каля калодзежа, Марцін Амрэйчык жыве.— Учарашні брыгадзір, на здзіўленне, зноў гаваркі, зноў вясёлы, быццам і не было таго панталыку ў Евінай хаце.— О, Марцін — заможны гаспадар, і душа — наросхліст. Ведаеш, чым ён частуе? Ледзь толькі зайдзі, Амрэйчык адразу ў кубелец па свіны кумпяк лезе. Сядзіш за сталом і — ножычкам, ножычкам. Самыя смачныя кусочкі, самае любівае мяска выбіраеш. А кумпячок той на вясеннім сонейку падсушаны, у ядлоўцавым дыме падвэнджаны. Смаката!

Чараваты вясковы багацей і заможнік, які, аднак, гасціннасцю славіцца на ўсе Разжалавічы, завіхаецца на сваім падворку каля новага калодзежа: грыміць вочапам, чэрпае ваду і вядро за вядром вылівае ў прадаўгаватае зялёнае ад сырасці карыта. У такі спякотны дзень каровам і авечкам нельга даваць халодную, сцюдзёную ваду: трэба, каб прагрэлася на сонейку, злецілася — тады жыўнасць не захварэе. Руплівасць гаспадара спадабалася Толю Кандратовічу. Дзіўна толькі, што Марцін Амрэйчык, заняты пільным клопатам, нікога не бачыць, нічога не чуе. Сцяпан Кавальчук па-сапраўднаму абураны: раней жа яшчэ і як добра бачыў! Ніколі дасюль брыгадзір такім ганебным манерам не звяртаў на сябе ўвагу: раз-пораз кхекаў, шумна таптаўся каля плота. Вада ў карыце даўно пераліваецца цераз край, нарэшце і Марціну абрыдла прытварацца: павесіў вочап на крук у зрубе калодзежа, павярнуўся і здзіўлена падняў вочы, як быццам толькі што ўбачыў гасцей.

— А-а, ты, Сцяпан? І яшчэ нехта з табою?

— Гэта брыгадзір новы, замік мяне прыслалі. Так што матай на вус. А дзеля знаёмства не лішне было б і ў хату зайсці.

— Яно, канечне, не шкодзіла б. Але, павер, выгалела ў мяне. Надоечы ўчастковы, каб на яго немач, поўную кадушку брагі вывернуў.

— Няўжо нічога не засталося? — палохаецца Сцяпан Кавальчук.

— Нічога — ні каліўца, ні грама. Вунь у загарадцы два лычы вішчаць. Аднаго заўтра ў Ганцавічы патарабаню. Штраф усё адно прыйдзецца плаціць.— Сцяпан Кавальчук праўду казаў, што ў гэтага чараватага заможніка душа наросхліст. Марцін Амрэйчык стаіць каля старога карыта і ветліва, гасцінна запрашае:— Прыходзьце як-небудзь па часе. Пасядзім, пабалакаем.

— Балакай ужо са сваёй Аўдоццяй!

У зялёным карыце адбіваецца зіхоткае сонца, яно слепіць вочы, і Сцяпан Кавальчук, нават не развітаўшыся з заможнікам, адступаецца ад карыта, шырокім крокам сцібае ўздоўж пачарнелага плота. Толя Кандратовіч ледзь паспявае ўслед. Хлопцу хочацца пажартаваць, з'едліва, злосна хочацца пазбыткаваць са свайго папярэдніка, і калі яны ўжо далекавата адышліся ад Амрэйчыкавай хаты, ён усё ж не вытрымаў — з насмешкай папракнуў:

— Вось дык нуль! Сапраўды, круглы нуль!

— Бяда ж у чалавека. Раней ён такі не быў, заўсёды кумпяк з клуні выносіў.

Пачуваецца Сцяпан Кавальчук не лепшым чынам: апраўдваецца, вінавата выдыгаецца перад Толем, але мала-памалу весялее, выходзіць з утрапення. Да яго вяртаюцца ранейшая самаўпэўненасць і пыха, у голасе зноў чуецца ўладны камандзірскі голас:

— Што там у нас — квадрацік? Тады адразу чэшам да Ганулі Кісялевіч.

Толя Кандратовіч ужо шкадуе, што, раніцай едучы з Ганцавіч, не захапіў якіх-небудзь прыпасаў — хоць бы кусянятка хлеба, хоць бы лычык ліверкі. Боўдзіла, гультай — бегай цяпер, высалапіўшы язык. Сонца даўно перабралася на другую палову неба, у жываце бурчыць: не толькі да Ганулі — да самой бабы-ягі пабяжыш, калі галодны. На ўсялякі выпадак, чуючы слабасць у нагах, ён пытае:

— А ці не атрымаецца з квадрацікам яшчэ адзін круглы нуль?

— Ну што ты, хлопец? Ганулiна хата здаўна ў нас як пастаялы двор. Каго толькі не перавадзіў сюды. Яшчэ ад карэспандэнта пачалося. Быў такі — худзюшчы, доўгі, як цэп. Знарок, хітрун, пад вечар наязджаў і начаваў у Ганулі. Потым у яе дачка, Светка, знайшлася.— Сцяпан Кавальчук суцішыў крок, позіркам акінуў Толю з галавы да ног.— Акурат адных гадкоў з табою будзе. Ну, мо трохі маладзейшая. Пра Ганулю вершык пасля хадзіў. Усе даўно забылі, а я помню. Хочаш паслухаць?

— Хачу.

— Тады слухай. Вось толькі першую куплету забыў.— Толеў не вельмі сціплы спадарожнік задзёр брыль кепкі, пачухаў белую, як сыр, залысіну.— Ага, успомніў.— Пакашляў, прачысціў горла, пачаў:— Пі, Гануля, гэта ж кава! Я і выпіла, разява. Поўны кубачак глынула — не пачула, як заснула. Паднялася — цемнавата. Ні кашулі, ні халата. Мац за грудзі — голы грудзі. Ашукаў, напэўна, блудзень.

Стары сумазброд, перасмешнік і памаўзлівы кот, Сцяпан Кавальчук

гучна, на ўсю вуліцу, рагоча, а Толя Кандратовіч маўчыць, апускае вочы — саромеецца.

— Не журыся, хлопец. Добра нас пpыме Ганyля. Чакай. Вось жа і хата яе.

У Ганулі Кісялевіч, хоць і жыве адна, без гаспадара, хата не лепшая і не горшая, чым у суседзяў. Зрубленая ў просты вугал з неачэсаных смалістых круглякоў, пад белым шыферным дахам, яна ўзабралася на пясчаную выспу і сонечнымі, пафарбаванымі на чырвонае, вокнамі з вышыні ўсміхаецца людзям. Збоку, у лагчыне, стаіць невялічкі хляўчук з паветкай для дроў, з-за хлява выступае рог варыўні, за якой на доўгім вочапе мерна пачэкваецца драўляная бодня. З крутога пагорка ў лагчыну збягаюць уроссып чырванашчокія маладыя вішанькі, і над імі шустрымі чародкамі шмыгаюць усё тыя ж няўедныя вераб'і.

— Ганна! Дзе ты, Ганна? — уладна, па-камандзірску, як надоечы сваёй Стэфе, яшчэ з вуліцы крычыць Сцяпан Кавальчук.— Шворабы вішню дзяўбуць!

Яму, ласаму на дарэмшчыну, сёння хоць раз пашанцавала: не паспеў крыкнуць, а Ганyля Кісялевіч ужо выбегла з хаты. Стаіць на ганку, з выгляду яшчэ маладжавая, мілавідная, стаіць і жмурыцца на сонца — пазнае, ідаць, якое ж гэта ліха прыблыталася да двара.

— Ганyля, мяне, Кавальчука, хіба не пазнала? От новага брыгадзіра да цябе прывёў.

— Ідзі ж, Сцяпанка, бліжэй. I начальнічак малады хай ідзе,— запрашае кабета, і ўсмешка ў яе ветлівая, лагодная.— Я толькі ў хаце венікам махну. Ну, ідзіце ж, хлопчыкі.

Адчыняючы брамку, Сцяпан Кавальчук падміргвае Толю:

— Што я табе казаў?

Бразгае клямка, і ў другі раз на ганак Ганyля Кісялевіч чамусьці выходзіць з поўным вядром вады. Што за дзіва? Лагодная ўсмешка з твару прапала, голас як на жанчыну, то занадта грубы, злы, басавіты.

— Ідзі, мой Сцяпанка, ідзі, галубок! Гэта ж ты ўвесну нейкага начальніка прывёў начаваць? Ты, шэльма! Начальніка як май змаяваў, а мая Светка пухнуць пачала. Незадоўга ў раддом павязу. Ідзі ж, Сцяпанка! — Ганyля Кісялевіч неспадзявана махнула вядром і абліла Кавальчука з ног да галавы, махнула другі раз — і Толя Кандратовіч стаіць мокры, як курыца.— От так, начальнічак! От так! Бачыш, і яму да маёй Светкі захацелася.

— За што, дурніца? За што? — на ўвесь двор рыкнуў спалоханы, збянтэжаны Кавальчук.

— С-сыдзі з вачэй, зводнік, распуснік стары! — ужо змяёю шыпіць Ганyля.— С-сыдзі, а то пабягу ў хлеў, намяшаю чаго ды табе на пустую галамоўзу выверну.

Стары зводнік і распуснік нездарма столькі гадоў бегаў брыгадзірам: ногі вымуштраваныя, лёгкія, імклівыя. Адзін толькі момант — і ён ужо стаіць на тым баку брамкі. Мокрая клятчастая кашуля прыліпла да цела, з брыля пакамечанай кепкі вада цуркам сцякае на ніжнюю адвіслую губу. Сцяпан Кавальчук выціраецца, атрэпвае штаны, і нічога начальніцкага ў ім ужо няма.

— Хто ж ведаў, што той камандзіраваны не будзе спаць у шапку? — уздыхае бядак.— Гэта ж такую свінню падлажыў.

— А мне што казаць? Пры чым тут я?

Толя Кандратовіч гарує побач, спрабуе выкручваць мокрую кашулю, але тут жа махае рукою: сонца яшчэ гарачае, як бачыш высахне. Яму ўсё ж брыдка, пагана, нават страшна: не паспеў і дня ў брыгадзірах пахадзіць, а ўжо аблілі з галавы да ног. Хоць на аўтобус бяжы ды хутчэй у Ганцавічы ўцякай ад сораму.

— Прывыкнеш, хлопец. Яшчэ не такое будзе,— сказаў зусім дасведчана Сцяпан Кавальчук і задумаўся:— Быць не можа, каб усе разжалаўцы адвярнуліся ад мяне? Ёсць жа недзе добрая душа. Ану-ка, хлопец, даставай мой кает.

Толя Кандратовіч паслухмяна выцягнуў з кішэні пакамечаны, таксама мокры, вучнёўскі сшытак з ужо зусім нетаямнічымі крыжыкамі, нулікамі, квадрацікамі і марудна, каб даўжэй пазлаваць свайго нікчэмнага павадыра, на дробныя шматкі пачаў ірваць старонку за старонкай.

— Ты што, зусім з глузду з'ехаў? — ажно спалатнеў Сцяпан Кавальчук.— Як жа будзеш без каета?!

— Не патрэбен мне гэты паганскі кает. У чацвёртай хаце, напэўна ж, даўбешкай па чарапку агрэюць.

На другім баку вуліцы закруціў віхор, падняў угору рой пясчынак, дробныя сухія травінкі, дакружыўшыся да Ганулінага плота, падхапіў тут з трыпутніку і крапівы абрыўкі паперы, адным махам узнёс іх вышэй электрычных правадоў. Убачыўшы ў небе адразу столькі белых мітуслівых матылькоў, на вішнях за пахілым плотам затрывожыліся, бязладна зачырыкалі перапалоханыя прыблудныя вераб'і.

ВЯРБА

На добры лад, тут, пры самай вуліцы, павінна стаяць нейкае больш прыстойнае дрэва — пушыстая бяроза ці векавы вяз, але на рагу двара паміж струхлелых платоў як на смех вырасла нягеглая, шурпатая, скасабочаная вярба, і сваім сумным выглядам яна, нават зялёная ўлетку, мала радавала старога Струкача. Што ўжо казаць пра нудны асеннi час, калі пад напорам вятроў вярба скрыпела, дрыжала, хадзіла хадуном і яе жаласлівы ці то стогн, ці то плач па начах далятаў у хату і не даваў спакойна заснуць. Гаспадар круціўся з боку на бок, дарэмна прымружваў вочы і, зусім замучаны бяссонніцай, кляўся заўтра ж, як толькі развеецца змрок, спапяліць, знішчыць, спусціць на зямлю нікчэмнае, надакучлівае дрэва.

Вецер аціх толькі пад раніцу, вярба перастала рыпець, але, прачнуўшыся ўжо досыць позна, Струкач не забыў пра свае начныя пакуты. Стаяў ля акна, змучаны, змардаваны, чухаўся, як стары гультаяваты кот, потым ускінуў на плечы куфайку, усунуў ногі ў цёплыя буркі і выйшаў на двор. Услед выбегла Мар'яна, расчырванелая, гарачая ад печы, далей не пайшла, стала ля парога і здзіўлена глядзела, што яе худы, ссутулены Антось выносіць з дрывотні пілу і сякеру.

— Ты куды? Ці не ў лес выбраўся? На ліха нам тыя дровы. Азапасіліся ж — на дзве зімы хопіць.

— Старая качалка! Дзве зімы яшчэ думае жыць,— буркнуў Струкач і паказаў на рог двара.— Вунь вярбу буду пляжыць.

— Зусім здурнеў чалавек! Ці ж яна есці просіць, ці ж за яе падаткі трэба плаціць? Хай стаіць, як і стаяла.

— Ішла б у хату, шкадобніца,— злосна зыркнуў чырвонымі вачыма гаспадар.— Я яе нарыплю! Я яе нашумлю!

Вярба як быццам адчула бяду: замахала тонкімі, гнуткімі галінкамі, зашумела, затрэслася ад жаху. Яна шмат чаго бачыла, яна нічога не забыла. Калі гэты змрочны, нелюдзімы чалавек выходзіў на двор з пілою і сякерай, дык у старым садзе за хатаю кожны раз з шумам і стогнам падала долу то высахлая груша, то пашчапаная маланкаю яблыня. Цяпер жа Струкач, трымаючы сякеру на вісу, драпежна кружыў вакол вярбы, прымерваючыся, з якога боку пачаць секчы дрэва. На момант у душы варухнулася шкадаванне, але ён успомніў бяссонную ноч, скрыпучы плач вярбы і яшчэ мацней сціснуў у руцэ тапарышча. Дрэва наогул лацвей спілаваць, каб пасля не збіраць трэскі, толькі ж аднаму з пілою цяжка будзе справіцца. Мар'яна наўрад ці паможа — бачыш ты, выйшла сярдзітая, злосная, нібы мегера. Яна і зараз стаіць ля парога і, як падалося, глядзіць ужо не на вярбу, а кудысьці ўдаль, паўзверх плота. Струкач зацікаўлена падняў вочы: па гразкай вуліцы, абмінаючы лужыны, прэцца заклапочаная Папіха з цэлым выводкам папішанят. На руках суседка нясе адну ўнучку, другая трымаецца за спадніцу, трэцяя, самая большая, тэпае самастойна, крыху адстаўшы ад бабулі, каб тая не бачыла, як новыя гумовыя боцікі вядуць дзяўчынку па самай гразі.

— І куды гэта яна спозарань? — уголас падумаў Струкач.— Напэўна, у краму прывезлі нечага смачнага.

Папіха ўжо зусім блізенька: вось яна ўжо завярнула з вуліцы на Струкачоў двор, вось ужо адчыніла скрыпучую брамку і, не заўважыўшы пад вярбою гаспадара, скіравала адразу да Мар'яны. Расчырванелая, растрывожаная, што было відаць па кожным яе руху, спусціла з рук меншую ўнучку, злосна тузанула сярэднюю, на хаду дала выспятка старэйшай і, забыўшыся нават прывітацца, пачала прасіць Мар'яну:

— Суседачка дарагая, ведаю, што ты работаю па самы пуп завязана, але не адмоў, уваж мяне, міленькая. То ж бягу на аўтобус Маню страчаць, а куды гэтую плойму падзець? — Яна азірнулася на ўнучак, як бы засведчыла, што не хлусіць, што праўду кажа.— Зяць мой, цюхцяй, таўкач несусветны Родзя, яшчэ ацёмначы ў Ганцавічы паехаў. А я сустрэ-

ну іх на шашы. Сама разумееш: маладыя, пустыя на галовы, дык могуць дзіця застудзіць.

— Пагляджу тваіх бялянак, канечне ж, пагляджу,— не стала адмаўляцца Мар'яна, цяпер ужо не злосная, памякчэлая.— Але чаму Родзя машыну не ўзяў? Цяпер жа гэтых «Жыгулёў»— поўнае сяло.

— Не пройдзе машына па нашым завулку. Бачыш, якія лужыны?

— Ага, ліло цэлы тыдзень — не вымесіць.

Папіха, узрадаваная, што так удала збыла сваю плойму на чужыя рукі, зашпіліла сінюю забрынданую куртку, паправіла пад хусткай валасы і, збіраючыся ісці, прыкрыкнула на старэйшую ўнучку:

— Галя, бяры за ручку Нінку, бяры Таню і — марш у хату! Не хапала мне, каб прастудзіліся, каб на поты кінула.

— Не турбуйся, Альзбетка. Дагледжу я іх. А ты ідзі сабе, ідзі. Яшчэ спознішся.

— Дзякуй, Мар'янка. Я не забаўлюся доўга.

Папіха павярнулася, моўчкі сунулася ў брамку — і на гэты раз не заўважыла пад вярбою Струкача, а мо і ўбачыла, ды не захацела размаўляць, бо вельмі спяшалася, не мела часу. Да шашы не блізкі свет — вярсты тры, дык, можа, тыя шалапуты, Маня і Родзя, ужо сышлі з аўтобуса і сунуцца, як чарапахі, у Малое Сяло, не разумеючы, што дзіця трэба цёпла ўхутаць, затуліць ад сырога ветру.

— Хоць што там у цябе? Даў бог унука на гэты раз? — наўздагон Папісе гукнуў Струкач, і гэта была яго не абы-якая хітрасць: будзе Папіха ісці назад, то, напэўна, у хату пакліча.— Чуеш, суседка,— што там у цябе?

— Ай, Антось! — пакрыўджана махнула рукою Папіха.— Ты лепей у таго няўдаліцы, у Родзі, спытай.

Струкач, чамусьці ўздыхнуўшы, глядзеў цераз плот на гразкую вясковую вуліцу, і на нейкі момант ён забыў пра скрыпучую вярбу, якую хацеў знішчыць, спляжыць, парэзаць на дровы. Нягеглая дрэвіна за яго спіною прыціхла, перастала шумець, баючыся лішні раз напомніць пра сябе. Струкача, аднак, цяпер турбавала іншае: хоць бы гэтая няўклюдная Папіха не апазнілася да аўтобуса, хоць бы паспела выхапіць немаўля з рук маладых бесклапотных бацькоў. То ж такая сырасць на дварэ, такая слота — нядоўга застудзіцца не толькі дзіцяці, але і сабе, старому, жылістаму чалавеку.

Струкач раптам адчуў, што пад куфайкай гуляе вецер, што цела праймаюць дрыжыкі, плюнуў з прыкрасці, нават зазлаваў на сябе: ат, знайшоў чым тлуміць галаву, хай Папіха сама і думае пра сваіх унукаў. Вярба над галавою ўлавіла перамены ў настроі гаспадара — заскрыпела ўсім нутром, зашумела трывожна і плаксіва. Але ў душы Струкача не варухнулася да яе ніякай спагады і жалю. Ён нарэшце адліп ад старога плота, апусціў долу вочы, шукаючы сякеру, якую выпусціў з рук у сухі пачарнелы быльнік. Сякера тапарышчам угору тырчала каля самага камля вярбы, Струкач працягнуў руку да яе, і тут неспадзявана да яго вушэй даляцеў дзіўны гук, як быццам дзесьці дрыжала, пэнкала шкло. Струкач не памыліўся. Ён выпрастаўся, перавёў позірк на сваю

хату і ўбачыў, што ў акне, як недаспелыя гарбузы, ківаюцца тры бялявыя галоўкі. Папішыны ўнучкі нечага турбаваліся, малацілі ручкамі па шыбках, і Струкач здагадаўся, што яго клічуць у хату. Заўсёды так: ад работы адрываюць у самы непатрэбны момант, калі ўжо гэтай работай гарыць душа і рукі ажно свярбяць ад уцехі. Стары незадаволена чмыхнуў у валасатыя ноздры, штосьці буркнуў, але пайшоў у хату, бачачы, што Папішыны гарбузы ўсміхаюцца яму насустрач, паказваюць праз акно язычкі.

— Ты куды глядзіш? — з парога накінуўся на Мар'яну.— Дзеці ж патаўкуць шкло, павыціскаюць шыбкі. Хто тады будзе акно шкліць?

— Калі паб'юць, то сам і ўставіш шкло,— зусім спакойна, без злосці сказала Мар'яна.— Сядай во ды еш. Картопля цепярся стыне на стале.

Снедаў Струкач неахвотна, з выглядам пакутніка браў рассыпчатую, сопкую бульбіну, разглядаў яе, як нейкую невядомую рэч, павольна, быццам нехаця, мачаў у тук, грэбліва адкідваючы скваркі, калупаўся відэльцам у месцы з шаткаванаю капустай і ўвесь час не зводзіў вачэй з Папішыных бялянак. Як толькі ў хату зайшоў гаспадар, яны адразу прыціхлі, перасталі сваволіць і, седзячы на шырокай лаве ля акна, насцярожана сачылі то за бабай Мар'янай, то за дзедам Антосем, разумеючы, відаць, што ў старэнькай, з пажаўцелымі сценамі хатцы даўно ўжо няма злагады і парадку. Бульба была нясмачная, скваркі падгарэлі, капуста яшчэ не скісла як след, і, хапіўшы на зуб нейкае кусянё, Струкач злаваўся, што з-за такой марнай яды не варта было яго клікаць у хату, адрываць ад важнай работы. Ён нехаця жаваў капусту, глядзеў спадылба на бялявых дзяўчынак і чым больш глядзеў на круглявыя маленькія тварыкі — паганы настрой лепшаў, цяплела на душы. Раптам яму стала сорамна, стала брыдка перад дзецьмі: гэта ж бачыш, які псюк — сам прэ як не ў сябе, а хай бы паклікаў за стол бялянак: спяшаючыся, Папіха, відаць, не паспела іх накарміць. Струкач зразумеў, што яму сорамна, і, каб лішне не дакараць сябе, напусціўся на Мар'яну:

— Дзеці ж галодныя. Стаў на стол талеркі, давай відэльцы. Душы ў цябе, мусіць, няма.

— Ёсць ці няма, табе якая трасца?— агрызнулася Мар'яна.— Сам жа воўкам глядзеў на дзетак, дык, думала, незалюбіш, калі пасаджу побач.

— Думала, думала! Відэльцы хутчэй падавай.

Мар'яна борздзенька заснавала па хаце — ад печы да шкапчыка, ад шкапчыка да стала, і ў момант вока на ім апынуліся чыстыя талеркі, бразнулі відэльцы. Папішанят не трэба і прасіць: гарбузамі скаціліся з лавы і чынна расселіся насупраць дзеда Антося — хто на табурэтцы, хто на скрыпучым зэдліку. Старэйшая Галя адразу палезла ў скавараду, Нінка набіла рот шаткаванаю капустай, а малодшая Таня заціснула ў кулачку вялізную, як падняць, бульбіну. Упрысядкі захадзілі кірпатыя насы, замільгалі відэльцы, за сталом усталяваўся той лад і парадак, калі нельга марудзіць, нельга азірацца на суседа. Цяпер гаспадар хаты з пашанай глядзеў на дзяцей, і самому яму падалося, што і бульба пасмачнела, і скваркі зусім не падгарэлыя.

— Гуртам і капусту добра есці,— сказаў задаволена Струкач і з да-

корам паглядзеў на Мар'яну:— Даўно б так. Нечага было дзяцей галадам марыць.

Ён, аказваецца, помніў, ведаў, не забыў, калі, у якую пару года, прыбаўлялася, расло Папішына сямейства, і было б дзіўна, каб ён што-небудзь забыў: усё-такі амаль кожны раз быў на хрэсьбінах, паважна сядзеў у куце, еў і піў, ціха падпяваў суседзям па стале. Вунь гэтую кірпатую, з тоненькімі коскамі Галю Папіха прынесла з шашы акурат на згоне зімы. Паміж кустоў на поплаве дзе-нідзе яшчэ ляжаў наздраваты снег, у лагчынах яшчэ журчалі ручайкі, але ўжо не дзьмуў халодны зімовы вецер і сонца на небе смяялася ва ўсю шчаку. У той цёплы і пагодлівы дзень Струкач якраз высунуўся з хаты пагрэць звярэджаныя раматусам ногі, толькі прысеў на прызбу, і тут з-за крывых платоў паказалася Папіха. Яна не шыбавала, як заўсёды, наўзгалоп — ішла роўна, акуратна абмінаючы камлюгі, рытвіны, і гэта было не дзіўна, таму што на руках Папіха несла беленькі паркалёвы скрутачак, а ў тым скрутачку ціхенька смактала соску яе першая радасць і ўцеха — унучка. Следам за Папіхай, сарамліва апусціўшы галаў, бралася паўз платы пухнаценькая, трохі зблажэлая ў раддоме Маня, а яе за локаць беражна падтрымліваў Родзя, высокі, сухарлявы хлопец. Ад гонару і пыхі ён высока задзёр булаваты, як бульбіна, нос, і пыху яго, аднак, можна было зразумець: не хто ж іншы, а ён, Родзя Заяц, стварыў такое вялікае дзіва прыроды, якое цешча пяшчотна і ласкава туліла да грудзей.

— Антось, сусед дарагі! — яшчэ здалёк, убачыўшы Струкача на прызбе, закрычала Папіха.— Ідзі глянь, каго я нясу. Унучку, Гальку, нясу! Толькі не суроч, зараза, сплюнь цераз плячо.

Крыўдзіць суседку нельга было, і Струкач, звыкла накульгваючы, высунуўся за брамку: глядзеў на ружовы тварык дзіцяці, хваліў, нават пакратаў пальцам пухнатую шчочку. Папіха як не цвіла ад радасці, засланяла сабою белы скрутачак, каб не прадзьмуў вясенні свяжак, і ўвесь час азіралася, быццам нехта збіраўся ўкрасці яе шчасце.

— Няхай расце здаровенькая,— ласкава сказаў Струкач.— Абы ціха, абы вайны не было.

— І не кажы, сусед дарагі,— ледзь не танцавала на гразкай вуліцы Папіха.— Гэта ж такая красуня, такая прынцэса! Ну, рыхтык я, усе кропелькі нават пабрала. І такая ж ружовенькая, і такія ж ямкі на шчочках, як у мяне.

— Шчасця б ёй, тваёй Гальцы.

— Ну, але — шчасця, жаніха добрага. Я ж пакуль не ўломак — выкідаецца ўнучка. Мо калі яшчэ і ўнучыка дождуся.— Папіха з удзячнасцю паглядзела на Маню і Родзю.— Хай адно маладыя не спяць у шапку.

— Ты скажаш, мама,— незадаволена пацепнула плячуком Маня.

— Мяне і прасіць не трэба,— засмяяўся на ўвесь шырокі рот Родзя.

— Дзела маладое, няхітрае,— уздыхнуў Струкач.

— Антось, ты ж не бауся дома,— раптам пасур'ёзнела Папіха.— Бяры сваю Мар'яну, ды прыходзьце ў адведкі.

— Прыйдзем, як жа гэта не прыйсці?

Вечарам у Папішынай цеснай хатцы было людна: і чаркі звінелі, і песні білі крыніцай. Струкач сядзеў на покуці, любоўна аглядаў застолле, і ў яго таксама цякло і па барадзе, і па вусах, а нейкае каліва і ў рот перапала. І так яму спадабаліся Галіны хрэсьбіны, так яму было добра і сугрэўна, што і на другое лета, ледзь толькі сагнала снег, ён з дня ў дзень, калі не было пільнага клопату, выходзіў з хаты, падоўгу праседжваў на сонейку, раз-пораз кідаючы позірк уздоўж вуліцы: а вось там, за канцавымі хатамі Малога Сяла, пакажацца гасцінная Папіха з новым скрутачкам на руках?

Але час ішоў, ужо і сады адцвілі, ужо і трактары з сеялкамі перасталі ракатаць на полі, ужо і на сенажаці трава ў пояс вымахала, а Папіхі ўсё не было. Струкач нават пачаў забываць, чаго ён, якога ліха кожны дзень тырчыць у двары, бясконца паглядваючы на пустую вуліцу, як тут, ля канцавых хат, нечакана паказалася Папіха, і на руках у яе сапраўды бялеў прадаўгаваты скрутачак. На гэты раз суседка несла з шашы сваю другую ўнучку — Нінку. Быў цёплы, сонечны дзянёк, павяваў лагодны ветрык — акурат у такія пяшчотныя дзянькі можна выносіць на двор малых дзяцей, не баючыся іх прастудзіць. Папіха, прытульваючы ўнучку да грудзей, ішла пасярод падсохлай, нават пыльнай ужо вуліцы, за ёю адно за адным сунуліся збянтэжаныя Маня і Родзя. Струкач са свайго панадворканазіраў за імі і нават пачаў ужо злавацца, што ідуць яны надта марудна, але што тут зробіш, калі то з адных, то з другіх весніц выбягаюць бабы, і кожнай Папіха вымушана адкрыць скрутачак, паказаць чырвоны, непрыгожы дзіцячы тварык. Было відаць, што Папіха радуецца, але Струкачу кінулася ў вочы, што радасць яе не такая вялікая, як у першы раз. Нарэшце суседка датэпала да Струкачовай брамкі, і не паспеў Струкач што-небудзь сказаць, як Папіха запярэдзіла яго:

— Здароў, Антось! Во яшчэ адну ўнучку нясу.— Яна, як ні дзіўна, не азірнулася, не паглядзела з удзячнасцю на сваіх Маню і Родзю.— Нінкай назвалі. А што — добрае імя?

— Ага, добрае! — сказаў засяроджана Струкач.— Дзе адна, там і другая, як зайчык, выкідаецца.

— Яно ж так. Людзі на хлеб цяпер не жадны. Сама не з'ем, а ўнучкам аддам.

— Не стой доўга, Альзбетка, застудзіш малую.

Струкач пажадаў Нінцы моцнага здароўя, па звычцы хацеў пажадаць суседцы яшчэ і ўнука, але, зірнуўшы на яе не вельмі вясёлы твар, чамусьці перадумаў, стрымаўся. І ўсё ж ён займеў тое, чаго чакаў усе гэтыя дні. Папіха стрымана, без лішніх слоў запрасіла яго ў адведкі, і вечарам ён зноў сядзеў на покуці, і ўся маленькая хатка плыла перад вачыма ў нейкім ружовым святле, а калі позна ноччу, спатыкаючыся на калдобінах, клыпаў дамоў, то ціхенька нешта мармытаў сабе пад нос.

Сваю трэцюю ўнучку, Таньку, Папіха прынесла з шашы роўна цераз лета, але трохі пазней, чым Нінку, таму што ўжо на аселіцы стаялі бухматыя стагі сена, у садах пачалі гнуцца галіны ад цяжару яблык і груш. Струкачу ў гэты дзень зноў балелі ногі, і ён вырашыў пагрэць свой раматус на сонейку — выпхнуўся з хаты і паціху тупаў па дварышчы. Ногі

нагамі, аднак была і другая прычына неспакою. Надоечы стары бачыў Папішыну Маню з вялікім пухнатым жыватом, а раніцай, адхінуўшы фіранку, каб вызірнуць на вуліцу, выпадкова заўважыў, што паўз прысады пабегла Папіха, і сівагаловы хітрун мігам расшалопаў, куды яна бяжыць гэтак шпарка і заклапочана.

Струкач, чакаючы суседку, доўга тупаў па сваім падворку, потым нецярпліва высунуўся за брамку, але тут жа, збянтэжаны, ступіў назад. Такой сумнай, невясёлай Папіхі ён яшчэ ніколі не бачыў. Чырвоная, мажная суседка зноў несла на руках белы паркалёвы скрутачак, але не было відаць, каб яна дужа радавалася — ішла замаркочаная, сутулая, і Струкач адразу здагадаўся, што Папіха дарма спадзявалася хоць калі-небудзь займець унука. Маня і Родзя, быццам адчуваючы сваю віну, цялепкалі зводдаль, бо ім не хацелася выслухоўваць нудныя, хоць і заслужаныя, папрокі. Час ад часу Папіха азіралася, пагардліва аглядала Родзю з галавы да ног, і гэтаму цыбатаму няўмеку тады было хоць праваліся скрозь зямлю. Збоку касавурачыся на Папішына сямейства, Струкач правільна падумаў, што сёння тут ён будзе лішні, да таго ж раптам перасталі ныць ногі, да таго ж і сонейка прапала за хмаркай, і ён, уздыхнуўшы, борздзенька падаўся ў хату. Міма брамкі, не звяртаючы на яго ўвагі, прашкандыбала Папіха, панылa звесіўшы насы, прасунуліся Маня і Родзя.

Не адзін раз пасля Струкач згадваў сумны, невясёлы твар суседкі і ў думках нават папікаў яе: ці варта было ёй злавацца на зяця і дачку? Якая розніца, каго лёс паслаў—унука ці ўнучку, абы раслі здаровенькія, абы ціха было на свеце. Так яно і сталася: бялянкі вакол клапатлівай бабулі выкідаліся, падраслі, а Папіха, напэўна, ужо і сама забыла пра сваю злосць, сваю крыўду. Во і сёння яна зноў паджгала на шашу, але знешне не вельмі было відаць, каб новае папаўненне ў сям'і моцна засмуціла яе, збіла з панталыку.

Папішыны бялянкі, сур'ёзныя, заклапочаныя, дружна распраўляліся з бульбай, капустай і скваркамі: гледзячы на іх, Струкач заўважыў, што ў яго палепшаў настрой, святлей стала на душы і, здаецца, зусім перасталі ныць ногі. Ён кончыў снеданне, падняўся з-за стала, нацягваючы на плеш старую зацухмоленую шапку з паламаным брылём, сказаў нязлосна Мар'яне:

— Я от пайду на двор, а ты глядзі, каб дзеці шыбы не патаўклі. Убытак невялікі, але колькі клопату, пакуль зашкліш акно.

— Ідзі ўжэ, не турбуйся. Дагляджу дзяцей,— ціха адказала Мар'яна, дзівячыся пераменам у настроі старога.— Ідзі, нявеч вярбу.

Струкач так і ведаў! Не паспеў ён зачыніць дзверы, як у хаце забразгалі табурэткі, пачуліся валтузня, смех, і, азірнуўшыся, ён убачыў, што Папішыны ўнучкі, расплюшчыўшы насы, зноў прыліплі да аконнага шкла і наводдаль цікуюць, што будзе рабіць дзед. Ён жа яшчэ нічога не рабіў — проста стаяў ля збуцвелага ганка і глядзеў на вярбу, якая пачэквалася ад ветру, махала гнуткім веццем, як бы спрабуючы засланіцца ад няўмольнай сякеры.

Струкач ужо і сам забыў, адкуль у яго двары ўзялася вярба, не памніў, як яна расла, не заўважыў, калі нягеглае, крывабокае дрэва паднялося ўпоравень з хатай. Калісьці, у маладыя гады, ён быў заядлым курцом, не выпускаў суслу з губ і кожнаю вясною ў закутку за мураванай варыўнёй садзіў тытунёвую градку, ад вуліцы абнесеную густым частаколам. У прасла, якое Струкач сплёў з рознай непатрэбшчыны, што валялася пад нагамі, відаць, выпадкова трапіў вярбовы калок і, падбухтораны неадольнай прагай жыцця, даў атожылкі, пусціў карані. І гэтая невытлумачальная ўпартасць вярбовага калка не здзівіла, не ўзрушыла гаспадара. Кешкаючыся на тытунёвай градцы, то паліваючы расаду, то абламваючы жоўтыя пасынкі, ён думаў пра вайну, з якой толькі што вярнуўся, думаў пра дзяцей, якіх трэба было карміць і адзяваць, дый наогул ці мала розных дум і клопатаў у чалавечым жыцці? Аднак тая яго стараннасць каля тытуню не прайшла марна: у грудзях усё больш гучна пачалі граць гармонікі, па начах горла дзёр моцны кашаль, і, на здзіўленне суседзяў, Струкач кінуў курыць. Градка, на якой, апрача самасаду, нічога людскага не расло, заняпала, узялася быльнікам, крапівою, асотам; гаспадар і думаць забыў пра яе, нават не заглядваў у той закутак, хіба адна Мар'яна, пачуўшы ў крапіве курыны гвалт, калі-нікалі забягала за варыўню і, знайшоўшы ў густым зеллі колькі зеленаватых брудных яек, незвычайна злавалася і на пеўня, і на яго чубатых распусніц, якія так неабачліва раскідваюцца сваім дабром дзе папала.

Варыўня, змудраваная з палявых камянёў невядома яшчэ калі, стаяла ўпрытык да хаты — бугрыстая ад няроўных валуноў, з увагнутай ад старасці зялёнай, замшэлай страхою. Стаяла б яна, відаць, і да гэтага часу, але не адно дзесяцігоддзе пасля вайны над ёю сыпаў снег, ліў дождж, жахалі маланкі, і калі ўжо і сам Струкач пасівеў і згорбіўся, а Мар'яна вырабілася на трэску, зусім неспадзявана высветлілася, што мураваная варыўня даўно ўсім замінае. Дзеці раз'ехаліся — Ваня ў горадзе, Сцёпа — на Поўначы, і цяпер ужо не было патрэбы засыпаць укоптур катухі бульбай, ставіць на зіму дзве бочкі-селядзёўкі з агуркамі і квашанай капустай. Варыўня, зрабіўшыся лішняй у гаспадарцы, не давала спакою Струкачу, і аднойчы ён, уздыхаючы па былым турботным жыцці, разабраў яе, камяні прадаў нейкай будаўнічай арганізацыі, а калі пляц, дзе яна стаяла, быў ужо прыбраны і расчышчаны, стары зірнуў на свой двор і не пазнаў яго. Двор як быццам пасвятлеў, рассунуўся ўшыркі, вачам адкрыліся вуліца, поплаў, зарослая алешнікам канава, за якой віднелася небагатая Папішына сяліба.

У закутку Струкач выкасіў крапіву і асот, занёс на дрывотню рэшткі даўно збуцвелага частаколу і толькі тут звярнуў увагу на маладую вярбу. Тонкі калок, які калісьці пусціў атожылкі, на здзіўленне, ператварыўся ў прыгожае дрэва, што паднялося ўпоравень з хатай. Але вярба здавалася прыгожай адно зводдаль: прыгледзеўшыся, зблізку можна было заўважыць усе яе хібы — скасабочаны ствол, вузлаватую, маршчыністую кару, і толькі круглы, як шар, шацёр прадаўгаватых зялёных лісцяў крыху скрадваў прыкрую няздаласць. Вярба сваім скрыпам так надакучвала за зіму, што кожную вясну, як толькі ўспучвалася вадою і шырока разлівалася канава, Струкач кідаўся ў сенцы па сякеру, тупаў з ёю па

двары і рука чамусьці не падымалася рушыць няшчаснае дрэва, якое адчайна, прагна цягнулася да сонца з цёмнага закутка.

Вайна з вярбою задоўжылася не на адзін год, і Струкач разумеў, што ў яго не хопіць духу калі-небудзь спляжыць яе, а гэтае яго вар'яцтва, калі выбягаў на двор з благім намерам, было хутчэй за ўсё ад суму, ад прыкрай адзіноты. Чырвонымі ад бяссонніцы вачыма ён і цяпер глядзеў перад сабою, бачыў у сухім быльніку сякеру з кляновым тапарышчам, якая ажно прасілася, каб яе ўзялі ў рукі і далі волю бліскучаму востраму лязу. Грозны, насуплены, непрыступны стаяў Струкач, трымцела, паскрыпвала, калацілася крывая вярба. Але ж заўсёды так: нешта не дасць, нешта перашкодзіць задуме. Струкач толькі нагнуўся па сякеру, як з вуліцы пачуўся шум, гоман, лямант, і сярод іншых галасоў выразна вылучаўся густы, моцны бас самой Папіхі. Не разбіраючы дарогі, аднак беражна прыціскаючы да грудзей традыцыйны белы скрутачак, яна цераз плячо, не паварочваючыся, сарамаціла, лаяла на чым свет стаіць сваіх няздалых Маню і Родзю.

— Дакуль мне насіць гэтых пустацветаў, гэтых шалахвостак? Не маўчы, Маня, кажы — дакуль? Думаеш, у мяне рукі не баляць, думаеш, пайшла на пенсію, дык і ўвесь свет, што ў вокнах. Ого, маўчыш! А ты, Родзя, чаго прыціх, як мармоль? Бачыце, выеўся, вылежаўся — хоць з ложка за ногі сцягвай. Не, зяцёк, пара на вузялок завязваць. Пара! Не глядзі, што цешча добрая і пры пенсіі. Як бачыш брытвай укарачу, трактарыст мурзаты. Скажы, ці багата ты зарабляеш, каб такую плойму пракарміць?

То тут, то там рыпяць брамкі і весніцы: на вуліцу выглядваюць цікаўныя кабеты, і Маня саромеецца іх — ідзе, спатыкаецца, баіцца падняць вочы. То тут, то там каля платоў стаяць хітраватыя мужчыны, і Родзю ад іх насмешлівых позіркаў не па сабе — ідзе чырвоны ад сораму, потны, прыгорблены. Не варухнуцца маўклівыя прысады ўздоўж платоў, прыціхлі, знямелі пачарнелыя хаты, і гэта не дзіўна — шум і лямант стаіць на ўсё Малое Сяло. Са свайго панадворка Струкач зірнуў на зблажэлую Маню, зірнуў на збянтэжанага Родзю, і ў душы старога, як і надоечы да вярбы, варухнулася шкадаванне да зніякавелай маладой пары.

— І чаго ты раскрычалася, Альзбета? — чамусьці са злосцю крыкнуў Струкач цераз плот.— Нябось, лямант твой і ў Ганцавічах чуваць.

— Дык бачыш, Антось, яшчэ адну шалахвостку тарабаню,— прыпынілася на момант Папіха.— Як жа тут будзеш маўчаць?

— Мусіць, пад такою звяздой ты нарадзілася, калі бог адных унучак пасылае.

— Звязда звяздою, але ж і зяць няўдаліца, завала.

— Мне б твой клопат, мне б тваю самоту,— зайздросцячы Папісе, уздыхнуў Струкач.— Мае ж Ваня і Сцёпа па пяць гадоў дадому вачэй не паказваюць. А недзе тэж бегаюць унучыкі. Мусіць, ужэ і не прыжду іх убачыць.

— Яно так, сусед. Кепска паміраць у адзіноце,— паспачувала Струкачу Папіха, павярнула галаў, зірнула на Родзю і пагразіла:— А ты не хмылься, блудзень! От папрашу старшыню, каб часцей у начную пасылаў.

Шырока расхлябесціліся дзверы Струкачовай хаты, з-пад ног у Мар'яны, якая таксама выглянула на шум, пырснулі ў двор Папішыны бялянкі і гамузам — расхрыстаныя, крыклівыя, радасныя — пакаціліся па дарожцы. Старэйшая Галя дагнала бабулю, цікаўна талопячыся на белы скрутак, сярэдняя Нінка ўшчаперылася маме за спадніцу, меншую Таньку Родзя ўзяў на рукі, і вялікая Папішына сям'я марудна, як цыганскі табар, пасунулася ўздоўж плота, па гразкай вясковай вуліцы. Мінаючы вярбу, Папіха азірнулася, пашукала вачыма Струкача і ўжо крыху весялейшым голасам сказала:

— Прыходзь, Антось, вечарам. Усё-такі жывога чалавека, не палена, нясу.

— Ды ўжо, канечне, завітаю. Мо, дасць бог, апошні раз пасяджу з людзьмі.

Струкач ажно спалохаўся свайго ж голасу — такі ён ласкавы, пяшчотны, журлівы. І на душы ўжо няма тае ранішняй прыкрасці, і ўсёй яго істотай раптам завалодалі супакой, любасць, замілаванасць. Ён яшчэ доўга глядзеў услед Папішынаму табару, потым схамянуўся, успомніўшы, што і сённяшняй ноччу вярба не дасць яму заснуць, калі ён вось зараз жа, вось цяпер, у гэтую мінуту, не спусціць крывабокае дрэва на зямлю. Вярба ўздрыгвала, спалохана трымцела лісцямі, махала галінкамі; яна баялася Струкача, баялася яго вострай сякеры, і Струкач, зірнуўшы на дрыготкае стварэнне, здзівіўся, што і ў дрэў, аказваецца, ёсць душа і што ім таксама не хочацца паміраць.

— Жыві сабе, калі так баішся,— сказаў Струкач і, уздыхнуўшы, апусціў руку з сякерай.— Жыві, нябога. Толькі, цур, не шумі начамі, бесталковая.

На пасінелых, патрэсканых губах старога блукала сумная, невясёлая ўсмешка.

На рагу двара прыціхла, перастала шумець маладая скасабочаная вярба, потым варухнулася ад ветру, пахілілася ўсёй каронай—быццам у пояс пакланілася старому Струкачу.

ШАЛЯСЦЕННЕ КУКУРУЗЫ

Накрапваў цёплы майскі дожджык, але гэты несусветны лодар і абібок Мішка Рыжкоўскі, не баючыся прамокнуць, ужо добрага паўдня прасядзеў ускрай поля на мяшках з насеннем, хоць яму, маладому калгаснаму аграному, напэўна, хапіла б клопату і на Горскай, дзе кабеты садзілі бульбу, і ў брыгадным свірне, адкуль далятаў мерны гул арфы. На Кругляку, які яшчэ нядаўна быў густа ўстаўлены высокімі штабялямі кампостаў, тварылася штосьці незразумелае. Там каля шэрых мяшкоў чародкай віліся хлапчукі, на полі ракатаў колавы трактар, і калі ён

прыбліжаўся да мяжы, нейкія мужчыны — адсюль, з садку, не пазнаць, хто яны,— на крокаў дзесяць ад пасеянага пераносілі грувасткую шпулю з дротам. На кожным павароце да дроту жалезнай зашчапкай чаплялі сеялку, і чорны ад бруду і мазуты трактар весела бег па свежым ворыве, цягнучы за сабою, як на прывязі, цэлую плойму гракоў.

Мусіць, ці не ў гэтым дроце ўвесь сакрэт, што Мішка Рыжкоўскі мокне на дажджы, не ўцякае з поля — як бы пільнуе, сцеражэ мяшкі з золатам. Час ад часу ён ускокваў на ногі, нешта крычаў, махаў кулаком трактарысту Колю Струкачову і, здаволіўшыся, зноў садзіўся на прыгрэтае месца, затульваючы голаў у каўнер скураной тужуркі ад порсткіх дажджавых кропель. Строгасці, уладнай рукі, няйнакш, пасада вымагае: калі ёсць за што, то трэба і пакрычаць, тым болей у сеяльшчыкаў і справа не дужа клеіцца, а тыя віхрастыя хлапчукі так і цікуюць, каб запусціць рукі ў мяшкі з насеннем. У мяшках, мабыць, не абы-які ласунак: каноплі альбо нават гарох. Гарох? Але ж навошта тады дрот цераз усё поле, па якім, нібы дварняк на ланцугу, бегае сеялка? Не, тут штосьці не тое, штосьці незразумелае, і гэта трэба высветліць цяпер жа, неадкладна, таму што ўжо нельга перабароць сваю цікаўнасць і стаяць у садку пад яблыняй стала проста невыносна.

Тут і дождж пакрапаў, папырскаў ды і перастаў: у хмарцы, што шэрай аўчынкай накрыла Кругляк, на большае не хапіла сілы, нават маланка блiснула неяк вяла і квола, а гром абазваўся зусім ціха і слаба, як з-пад зямлі. На сотках за садком узыходзіла бульба, і чорны, як асмалак, Андрэй Зялёнка асцярожна пераступаў радкі, каб не паламаць, не пачавіць ботамі танюткія светлыя расткі. Худы, прыгорблены доўгім жыццём, ён вельмі спяшаўся, яго вялі на Кругляк цікаўнасць і дапытлівасць, і, праступаючы па неглыбокіх разорах, ён справядліва думаў, што і ў сталым веку цікаўнасць і дапытлівасць не самыя горшыя рысы чалавечага характару. На Кругляку акурат спыніўся трактар, сеяльшчыкі пачалі запраўляць сеялку. Мужчыны — гэта былі Юзік Падгайскі і Паўлюк Ломскі — ладкавалі на новым месцы цяжкую шпулю з дротам, а трактарыст стаяў побач з Мішкам Рыжкоўскім і, не крыўдуючы на яго за кулакі, мірна, па-свойску размаўляў.

— У маі і дождж, і гром, дык не трэба аграном! — падыходзячы да людзей, замест прывітання пажартаваў Зялёнка.

— Ані дожджыку ў маі, аграному па... па...— бадзёра падхапіў вясковую прымаўку Коля Струкачоў, спатыкнуўся, запнуўся на апошнім зарыфмаваным слове і, баючыся ўгнявіць Рыжкоўскага, тут жа перайначыў канцоўку: — па... па шапцы!

— Не плявузгай абы-чаго,— усё ж пакрыўдзіўся, зазлаваў аграном.— Перасмешнік знайшоўся.

— Гарох у зямельку кідаеце?

— Які гарох? Амерыку даганяем!

Колю Струкачову не варта было б так выскаляцца, прадаваць зубы, таму што Мішка Рыжкоўскі, дзяцюк з мухамі ў носе, зноў незалюбіў, паначальніцку сурова зыркнуў спадылба.

— Ты мне гэта кінь! Настроі абы-якія тут не разводзь! Уляціць, і ведаць не будзеш — адкуль.

— Ну во — ужо і слова не скажы,— пакрыўджана перасмыкнуў абветранымі губамі Коля Струкачоў.— Толку з ейнай кукурузы будзе, як з казла малака.

— Кукуруза? — чамусьці ўзрадаваўся Зялёнка.— Дык я ж яе, халеру, добра ведаю! Як фронт цераз Румынію ішоў, то бачыў. Нават мацілыгу еў.

— Мамалыгу,— паправіў адукаваны аграном.

— Адна трасца — мацілыгу, мамалыгу. Абы смачна было. Помню, як на пастоі быў, мой гаспадар яе ўсё нітачкай рэзаў.

На абмежку поля, свежаўзаранага, чорнага, быццам сажа, трасучыся, як у ліхаманцы, пастрэльваў у неба сінімі колцамі дыму трактар без кабіны. Не разумеючы, чаго ён спыніўся, зводдаль на пасеяным таўкліся ў разорах, тузаліся дзюбамі згаладалыя гракі. Сеяльшчыкі тым часам апаражнілі тару, запpавілі сеялку, Паўлюк Ломскі нясе да кучы пустыя закарэлыя мяшкі. Кінуў іх, не шкадуючы, на абмежак, проста ў сырую траву, аддыхаўся, выцер узмакрэлы лоб.

— Ліха на іх — цяжкія мяхі, не падняць. Зерне — як волава. Чуў я, нібыта гэтую кукурузу сам Мікітка з Амерыкі прывёз.

— Ты што, у капэзэ захацеў? — сінія, як валошкі, вочы ў Мішкі Рыжкоўскага ажно акругліліся ад страху.— Каму — Мікітка, а каму — правадыр, вождзь.

— Паехалі, Мікола, гатова!

— Але, чаго стаяць? Чорт лысы за нас работу не паробіць.— Коля Струкачоў насмешліва паглядзеў на агранома, павярнуўся і, відаць, каб падражніць баязліўца, ужо на хаду праспяваў свежую частушку: — Мы Амерыку дагонім па надоях малака, а па мясу не дагонім — штось зламалась у быка...

Вось і добра, што дождж перастаў: шэрая хмарка мінула Кругляк, і ўжо дзесьці далёка, за Горскай, пачуўся слабы ўсплёск грому. На ўсю шчаку засвяціла сонца, сырая ўспучаная зямля адразу запаравала, засачылася ачмурэлым пахам перагною. Як толькі пачало прыпякаць, Мішка Рыжкоўскі зняў з сябе бліскучую тужурку і, не шкадуючы добрай шмоткі, шпурлянуў цераз плячо ў мокрую касцярогу на абмежку. Андрэй Зялёнка, не адабраючы агранома, прасачыў за палётам тужуркі і тут нечакана прыкмеціў, што самы крайні ў кучы мяшок развязаны, а ў ім жаўцеюць пляскатыя, буйныя, рыхтык конскія зубы, зерні кукурузы, чамусьці перасыпаныя нечым ружовым. Ад кукурузы віўся востры, кіславаты пах, «конскія зубы» свяціліся бурштынам, ажно гарэлі на сонцы.

Зялёнка нават і не заўважыў, як левая рука акунулася ў жоўты бурштын, зачарапіла поўную жменю зярнят і высыпала ў кішэню крамнага пінжака. Ліха ведае, што раптам зрабілася з гэтай заграбушчай свавольнай рукою — і не ўтаймаваць, і не спыніць яе: яшчэ адна жменя, яшчэ і яшчэ. Безуважны да ўсяго, Мішка Рыжкоўскі сядзіць на мяшках спіною да Зялёнкі, штосьці думае, загледзеўшыся ў другі канец поля, дзе на развароце прыпыніўся трактар з сеялкай. Але тое, чаго не бачыць аг-

раном, добра ззорылі падшыванцы-хлапчукі, якія купкай стаяць наводдаль. Высокі худы злодзей бярэ колькі хочаш кукурузы, а іх, усеядных, нават блізка не падпускаюць да мяшкоў, і гэта такая несправядлівасць, што самы адметны ў купцы хлапчук, бадай, ці не сын Паўлюка Ломскага — такі ж белагаловы, як і бацька, не стрываў — выгукнуў абурана:

— А дзядзька Андрэй кукурузу крадзе!

— Бачу, што крадзе,— нават не павярнуўшы галаў, раўнадушна сказаў Мішка Рыжкоўскі.— У мяне вочы і на патыліцы свецяць.

— Якое там крадзе,— збянтэжыўся Зялёнка і, заліваючыся сорамам, неўпрыкмет памахаў кулаком белавалосаму гіцлю.— Ну, узяў нейкае каліва. Хачу сваёй Настулі паказаць, што гэта за дзіва заморскае.

— Вы ж там не ўздумайце кукурузу есці. Варыць, парыць. Граназанам яна ад шкоднікаў перасыпана. Таму і сяджу ад раніцы, дзяцей пільную, каб не патруціліся.

— Хто ж ведаў, што гранaзанам? Магу і высыпаць.

— Ды бяры ўжо,— не пазначыцца, не ўбудзе,— злітаваўся аграном.— Пасадзі ў сябе дома, то карова пад восень малаком зальe.

— Але, уваткну дзе-небудзь на градцы. Во мая Настуля здзівіцца! Ніколі ж не бачыла цуду заморскага.

— Кукуруза цяпло, сонца любіць. І садзіць яе трэба рэдка, бо не вырасце. Капрызлівая дужа.

За добрую навуку, безумоўна, трэба было б падзякаваць, але, стаўшы ўладальнікам кукурузных зерняў, Зялёнка ажно забыў, што ёсць на свеце ласкавыя, прыязныя словы. Цяпер у яго была адна думка: хутчэй дабегчы ў свой агарод і хутчэй уваткнуць гэтыя дзіўныя «конскія зубы» ў зямлю, тым болей і пагода паднаравіла. Пяшчотна свеціць майскае сонейка, зямля пасля дажджу мяккая, сырая — самы раз займацца сяўбой. Градку пад кукурузу Зялёнка аблюбаваў каля хлява, дзе раней стаяў свінушнік і была загарадзь для мацёры з парасятамі. Тут і зямля тлустая, бо ўгнойвалася не адным пакаленнем падсвінкаў, тут і сонечна, зацішна, бо градка ад поля, дзе гуляе скавыш, заслонена яблынямі і слівамі.

— Ну што ж, памагай бог!

Зялёнка папляваў на далоні і, націснуўшы на рыдлёўку ботам, загнаў лязо ў спрасаваную зямлю на ўвесь штык. Работа пайшла як па масле. Рыдлёўка вострая, цаўё лёгкае, ды і ў руках, як той казаў, ёсць яшчэ і сіла, і спрыт. І ўсё ж Зялёнка ўвапрэў, змарыўся, пакуль узадраў цвёрдую копань, пасля разбіў камлыгі і грэбні, разраўнаваў градку і граблямі правёў па ёй роўныя радкі. Па-старэчы крэкчучы, ён пасадзіў ужо амаль усе «конскія зубы», калі з хаты выйшла заспаная Настуля. Працерла на ганку вочы, з хвіліну паўзіралася ўдалеч і, здзіўленая незвычайным заняткам свайго старога, подбегам пашыбавала да хлява.

— Андрэй, няўжо ты зноў курыць пачаў? Табаку, бачу садзіш.

— Не, не табаку,— выпрастаў спіну Зялёнка.— Каралеву палёў саджаю.

— Адкуль жа, з якога каралеўства, яна прыблыталася да нашага двара?

— З Амерыкі,—зусім сур'ёзна пачаў тлумачыць Зялёнка.—Сам аграном казаў.— Выцягнуў з кішэні жменьку залацістых зярнят, паказаў жонцы.— Кукуруза гэта. У Румыніі калісь бачыў яе і нават еў. От пасаджу на санцапёку, то пад восень будзе цэлы лес шумець.

Дзівячыся з кукурузных зярнят, Настуля засумнявалася:

— А ці вырасце што з ейнай халеры?

— Вырасце! Падласка як наесца кукурузы, дык малака па вядру будзе даваць.

— Ну-ну! Наемся я ўжо тваім малаком.

Настуля пайшла ў хату, не паверыўшы ніводнаму слову старога, і гэта было крыўдна, яшчэ і як крыўдна, бо хіба ж ён, Зялёнка, думаў пра сябе, калі, чырванеючы ад сораму, запускаў руку ў калгасны мяшок? Найперш ён клапаціўся пра ўнучкаў — Ваську і Нінку, якія вельмі любяць і малачко, і смятанку, і масла з булкай. Калі казаць па шчырасці, то толькі дзеля іх, унучкаў, Зялёнка трымаў кароўку, хоць пад старасць цяжка стала рабіць сена, здабываць які іншы корм. А з кукурузай і таго сена небагата спатрэбіцца. Сіласу можна ўкінуць у яму, катахоў насушыць, ды і зялёная падкормка ўсю восень будзе свая. Хай ужо Васька і Нінка смятанку і масла лопаюць ад пуза.

З хаты Настуля больш не паказвала вачэй — чарговае дзівацтва гаспадара, мусіць, яе мала зацікавіла, а Зялёнка, забыўшы крыўду, старанна калупаўся на градцы. Рабіў неглыбокую ямку, кідаў адно, а то і два зярняці і заграбаў ямку зямлёю. Потны, расчырванелы, ён супакоіўся толькі тады, калі апусцелі кішэні пінжака і ўся градка была ўжо занята кукурузай. Пакуль Зялёнка калупаўся на сваім засеўку, ціха стала і на Кругляку: адсеяўшыся, кудысьці паехаў трактар, зніклі з абмежка мяшкі і разам з імі як пад зямлю праваліўся Мішка Рыжкоўскі. На пасеяным яшчэ таўкліся чорныя гракі, але і яны неўзабаве паляцелі ў бярозавы гай за Горскай. Зялёнка правёў іх уважлівым позіркам, памыў чыста рукі, каб не патыхалі гранaзанам, і, задаволены ў душы, пачаў чакаць восені, нейкага незвычайнага скутку сваёй працы.

Пачатак лета, што салаўінымі світанкамі нахапілася ўслед за майскімі дажджамі, быў у меру цёплы і мокры, спрыяў і людзям, і кожнай травінцы. Увесь чэрвень наплывалі імклівыя ліўні з грымотамі, пасля доўга стаялі сухія сонечныя дні, і Зялёнку не выпадала непакоіцца за свой засевак каля хлява. Кукуруза ўзышла дружна, спорна, а калі ўвабралася ў сілу, дык паперла так, што хутка засланіла сабою і садок і шэрую сцяну хлява. Радуючыся шанцунку, гаспадар выпалаў касцярогу і жычку, павырываў асот і аднойчы ў спякоту нават падсыпаў расліны салетрай — выпрасіў вядро ў брыгадзіра Косці Русакевіча, калі на Кругляку жанкі падкормлівалі заморскую каралеву. На сотках за садком ужо даўно адцвіла і пабурэла бульба, у садку зачырванелі яблыкі і слівы, а кукуруза ўсё расла і расла — шумлівая, шыракалістая. Высокія сцябліны белымі мяцёлкамі на вяршках падняліся ўпоравень са страхою хлява, па баках сцяблін звесіліся цяжкія пукатыя катахі, выпусціўшы карычнева-чырвоныя чубчыкі. Падласка, вяртаючыся з пашы, цяпер стрымгалоў ляцела ў хлеў, бо кукурузныя лісцікі ёй вельмі падабаліся, а да дзеда раптам

зачасцілі ўнучкі, і той, расшчодрыўшыся, абломваў колькі катахоў і частаваў малых недаспелымі яшчэ, малочнымі зернямі.

— Ой, як смачна! — пішчала беленькая, нібы лянок, Нінка.

— Салодкая кукуруза, бо з цукрам,— па праву старэйшага важна ўдакладняў Васька.

— Самі ў кукурузу, жэўжыкі, не лезьце,— павучаў унукаў дзед.— Нaробіце шкоды, глуму. Не будзе і чым Падласку пакарміць.

Цераз соткі, пасмачыўшыся дзедавымі ласункамі, Васька і Нінка беглі на Кругляк, дзе таксама расла такая ж густая кукуруза, з такімі ж пукатымі сакавітымі катахамі. Але тут трэба асцерагацца, пільнаваць вушы, каб выпадкам за іх не ўшчаперыўся Косця Русакевіч, а то і сам Мішка Рыжкоўскі. Падшыванцы, калі кукуруза добра паднялася над полем, адразу ацанілі яе вартасці. З тоўстых сцяблін, аказваецца, выходзяць зручныя стрэльбы, а важкімі катахамі можна папускацца, як гранатамі. За смаркатым воінствам, якое рабіла нямала шкоды, ганялася калгаснае начальства, ды і Андрэй Зялёнка, шкадуючы засевак, не адзін раз праганяў з поля дураслівых блазнюкоў. З крыкам і смехам свавольнікі разбягаліся хто куды, а ён, Зялёнка, доўга стаяў на абмежку, услухоўваючыся ў сухое шалясценне кукурузы, і бачыў, што на Кругляку яна ўсё ж горшая, чым у яго двары: і ростам ніжэйшая, і катахі намнога драбнейшыя. Толькі там, дзе былі кучы кампостаў, сцябліны стаялі высокія, цёмна-зялёныя.

Улетку кукурузу на Кругляку не адзін раз драпалі коннымі спружыноўкамі, жанкі да каліўца выполвалі пустазелле, сыпалі на пасевы суперфасфат, кармілі выдвару салетрай, а глядзі ты — не ўдалася, стаіць марная, дачасна пажоўклая. Праўда, у Зялёнкі каля хлява заўсёды зацішна, а тут, што ні кажы, голая прастрань, адкрытае ўсім вятрам і прыхаладкам поле. Кукуруза на Кругляку, пэўна, была б цікавейшая, але ў сярэдзіне лета, у самы разгар жніва, штосьці задоўжылася спёка, вось і падсушыла калгасны засевак. Дажджы пайшлі — частыя і спорныя — на зыходзе жніўня, аднак яны ўжо не маглі паправіць кукурузу. Неўпрыкмет пачаліся стылыя ночы, увачавідкі пахаладала, а замежная госця не надта любіць перадасеннюю пагоду.

З надыходам восені на Кругляк бадай ці кожны дзень у брыгадзірскай брычцы пачалі наязджаць Мішка Рыжкоўскі, Косця Русакевіч, часам з імі завітваў на поле Каралёў, упаўнаважаны з раёна. Начальства доўга праходжвалася ўздоўж кукурузнай сцяны: то залазіла ў гушчар, то зноў тапталася на абмежку. Каралёву кукуруза, мусіць, не падабалася: ён сярдзіта махаў кулачком, ледзь не загрудкі браў агранома і брыгадзіра. Тыя не пярэчылі, стаялі перад упаўнаважаным, як дзеці, вінавата апусціўшы галовы. Потым усе трое садзіліся ў брычку, брыгадзіраў выязны слухмяна кіраваўся на знаёмы хутар, і там заможны дзядзька частаваў начальства да таго часу, пакуль брыгадная кукуруза не пачынала падабацца ўпаўнаважанаму з раёна.

З садку, дзе з-за сваіх старэчых немачаў бавіў час, Зялёнка бачыў усё, што робіцца на Кругляку, і шчыра шкадаваў маладога, нявопытнага агранома, які не мог адбіцца ад настырнага Каралёва. Было проста

дзіўна: упаўнаважаны малы, шчуплы, як здрок, а такую ўладу трымае, што не запярэч яму, слова насуперак не скажы. Ды, дзякуй богу, хутар, куды накіроўвалася брычка, меў чым уняць гонар і пыху Каралёва. Супакоены Зялёнка здалёк праводзіў вачыма начальства і аднаго разу быў вельмі здзіўлены, што брыгадзіраў выязны павярнуў не на Горскую, а прыпыніўся акурат насупраць яго сялібы. Госці, якіх гаспадар сустрэў пачціва і са страхам, адразу паджгалі да хлява. Яшчэ з Кругляка, мусіць, ззорылі, што кукуруза тут не раўня калгаснай — сцябло ў сцябло, высокая, лапушыстая.

— Хоць на выстаўку вязі,— зацмокаў языком Каралёў і адразу напусціўся на гаспадара:— Дзе насенне браў? Украў, мабыць? Наколькі я ведаю, кукурузу на працадні не выдаюць.

— Якое там украў? — чуючы сваю віну, закалаціўся ад страху Зялёнка.— На абмежку, калі сеялі вясною, сабраў жменьку.

— Але, на абмежку,— чамусьці не выдаў старога Мішка Рыжкоўскі.— Акурат мяшок парваўся, дык і рассыпалася трохі.

Няпрошаныя госці, не зважаючы ўжо на гаспадара, ледзь не нюхалі кукурузу: разгортвалі сцябліны, мералі ў вышыню, мацалі зялёнае абвіслае лісце. Каралёў дык той зусім набраўся нахабства: каб палюбавацца залацістым зернем, пачаў раздзіраць катахі — адзін, другі, трэці, і, як на ліха, катахі яму траплялся самыя тоўстыя і спелыя. Нават ад унукаў Зялёнка бярог гэтыя дужа хвацкія катахі, спадзеючыся налушчыць увосень добрую торбачку насення. Цяпер гаспадар двара стаяў збянтэжаны і здзіўлены: то ж такія сталыя людзі, а глуму робяць, як неразумныя дзеці.

— Няйнакш шэсцьсот цэнтнераў зялёнай масы выйшла б на круг,— пра штосьці думаючы, сказаў Мішка Рыжкоўскі.— Шэсцьсот, не меней.

— Дзіва што! Больш як на тры метры паднялася,— уголас дзіваваўся Косця Русакевіч.— І адкуль у ёй такая сіла?

— Бо на свіным гнаі расла,— супакойваючыся, растлумачыў Зялёнка.— Свінушнік тут у мяне калісь стаяў.

— Мабыць, і салетру ў калгасе краў? — вылазячы з кукурузы, грозна насупіў бровы Каралёў і паківаў беленькім пальчыкам:— Ты глядзі ў мяне, дзед!

Халера б на яго, гэтага раённага ўпаўнаважанага: усё бачыць, усё ведае. Зялёнка не знайшоўся, што адказаць, адно часта-часта заплюскаў вейкамі, замыляў збялелымі губамі. Але, здаецца, усё ж дагадзіў хітраму і зіркатаму Каралёву: нізка пакланіўся, пачціва правёў да самых весніц. Зялёнка так і не дапетрыў, чаго прыязджала высокае начальства. Падумаў, паразважаў ды хутка і забыў пра нечаканы візіт. Потым і наогул яму стала не да Каралёва. Пасля нядаўніх спорных дажджоў на параслях і ў верасовых нерушах дружна пракінуліся вераснёўскія баравікі. Усе, каго яшчэ прутка трымалі ногі, пабеглі ў лес, і Зялёнка не адстаў ад суседзяў, помнячы, што сушаныя грыбы — дужа хвацкі прывапак да квашанай капусты. Настуля ледзь паспявала сушыць баравікі, нізаць на нітку; хата спрэс прапахла грыбамі, зайдзі — дык ажно нос зрывае ад вострага ляснога водару.

Але Зялёнку, самаму зацятаму грыбніку ў Малым Сяле, усё было мала: ледзь уднее, ён ужо на нагах. Не паспее Настуля ў печы прапрышчыць, а ён ужо дома з пудовым кашом, укоптур, да самай дужкі, наладаваным крамянымі баравікамі. Кош, сплецены з дубовай дранкі, і так як падняць, а з грыбамі і яшчэ горш — рукі ўрывае. Вяртаючыся з лесу, Зялёнка кожны раз прыпыняўся адпачыць на масціку цераз гнілую канаву. Ставіў грыбы каля ног, а сам, распрамляючы знямелыя плечы, колькі хвілін стаяў на памосце, любуючыся вёскай, што пачыналася адразу за аселіцай. Ён і ў гэты раз глядзеў з мастка на сваю сялібу, і нешта там, пад кучаравымі вязамі, яму не падабалася. Спачатку ён не зразумеў, што гэта такое, чаму двор мае такі нязвыклы выгляд, а калі прыгледзеўся пільней, то ажно ўздрыгнуў ад прыкрасці. Рэштку дарогі, не верачы сваім вачам, бег бегма, хоць грыбы ў кашы моцна трэсліся і выпадалі за спіною на тупкую сцежку.

Каля хлява было пуста і гола, кукурузу — высокую і лапушыстую кукурузу — быццам карова языком злізала. На градцы бялелі свежыя пеньчукі, вецер ганяў па зямлі абломкі сухіх лісцяў — вось і ўсё, што асталося ад засеўка. Зялёнка спыніўся, у роспачы агледзеўся вакол. Настуля не выходзіла на ганак, за соткамі на Кругляку чуўся гул сіласаўборачнага камбайна. Там было людна і шумна, тут было ціха і пуста. Зялёнка стаяў разгублены і зніякавелы, не разумеючы, куды гэта падзелася такая цудоўная, рослая кукуруза. Вінаватага паблізу не было, і ён, натапыраны, калючы, як вожык, накінуўся на бедную Настулю, ледзь тая паказалася з хаты:

— Гэта ты расправілася з кукурузай? А ці я ж цябе прасіў? А ці ж табе іншага занятку не было?

— Не чапала я тваёй градкі — адчапіся, адхрысціся. Тут начальства поўны двор завапіла. Самі ж і высеклі кукурузу, самі ж і ў машыну пагрузілі.

— Начальства? Што ты вярзеш, старая?

— Ну, брыгадзір наш, Русакевіч, адале аграном, Рыжкоўскі. І яшчэ нейкі кусліВы здрок у ботах і дыяганалевых портках.

— Каралёў, мусіць,— здагадаўся Зялёнка.— З Ганцавіч, прыезджы.

— Але, з раёна. Сярдзіты ж вельмі. Усё камандаваў тут ды цябе ў астрог хацеў пасадзіць. Бытта ты ўвесь калгас агаліў — і насенне кукурузнае пакраў, і салетру дадому валачыў.

— Не слухай ты яго. Калі я што і ўкраў, то не так сабе, а з дазволу.

Зялёнка змяніўся з твару — то чырванеў, то бялеў, ён ужо не слухаў Настулю — крута павярнуўся і нацяцькі цераз соткі паджгаў на Кругляк: хоць бы ўбачыць таго Каралёва, хоць бы вылаяць брыдка! У гэты канец поля з краю кукурузнай сцяны прыбліжаўся трактар у счэпе з сіласаўборачным камбайнам. Збоку камбайна, прымаючы ў кузаў здробненую зялёную масу, марудна сунулася грузавая машына. Убачыўшы на абмежку раз'ятранага Зялёнку, трактарыст Коля Струкачоў прыпыніў трактар і, хітра пасміхаючыся, спрытна саскочыў на зямлю:

— Здароў, дзядзька Андрэй! Ну, як там твая кукуруза? Кажуць, вышэй хлява вымахала.

— Ат, не збыткуй, чалавеча. Няма кукурузы. Ні каліўца, ні зярнятка.

— Ведаю, што няма,— зарагатаў малады мурзаты перасмешнік.— У Ганцавічы на выстаўку паехала твая кукуруза.

— Скуль табе вядома, што ў Ганцавічы?

— Дык тут жа, на Кругляку, пасля абеду начальнікі былі. Лазілі па ўсім полі, выбіралі самыя высокія сцяблiны, а потым на тваім падворку кукурузу ўбачылі. I паехалі туды.

— Я акурат у лесе быў. А так не даў бы распараджацца на сваім котлішчы.

— Паслухаў бы цябе Каралёў! Цяпер твая кукуруза на базары ў калгасным павільёне стаіць. Кожны, хто ўбачыць, падумае: от працавітыя людзі жывуць у Малым Сяле! Рыжкоўскаму і Русакевічу, напэўна, прэмію дадуць, а то і вордзены.— Коля Струкачоў зноў зарагатаў і нечакана праспяваў:— Мы Амерыку дагонім па надоях малака...

Ён яшчэ не дакончыў частушку, як у нос яму тыцнулася фіга.

— На табе Амерыку! На табе вордзены! — Зялёнка кіпеў ад гневу і абурэння.— Іш ты, дагонім! З кім? З такімі злыднямі, з такімі ашуканцамі! Даганяючы, ведаеш, куды цалуюць?

На здзіўленне, Коля Струкачоў сустрэў абразу з годнасцю, мужна, хоць ён, вядома, тут быў не вінаваты. Зялёнка ўжо і сам зразумеў, што перахапіў лішку, але тым не менш прасіць прабачэння ў трактарыста не захацеў — павярнуўся і моўчкі патэпаў цераз соткі на сваю сялібу. На душы было горка, сумна і прыкра. Слабая ўсмешка кранула губы старога толькі тады, калі з-пад яблыні, перакульваючыся ў разорах, насустрач яму выпстрыкнулі ўнукі.

— Дзед, ты не бядуй,— падбягаючы, паведаміў Васька.— Я пад паветкай кукурузных сцяблоў нахаваў.

— I я памагала,— круцячыся пад рукамі, шчабятала Нінка.— Там і спелых катахоў багата.

— Добра, унучкі,— падладзіўся да малых Андрэй Зялёнка.— Вылушчым насенне, а на весну зноў градку пасадзім.

За спіною неяк здзекліва, на поўныя абароты, магутна заракатаў трактар, з Кругляка даляцела шалясценне кукурузы, якая з сакавітым хрустам падала на вострыя нажы сіласаўборачнага камбайна. Нават не азірнуўшыся, Зялёнка вёў за ручкі ўнукаў і яшчэ не разумеў — гэта добра ці дрэнна, што Васька і Нінка схавалі ад начальства колькі катахоў кукурузы і ў яго цяпер будзе сваё насенне.

Мал. **А. Карповіч**

Публіцыстыка

ЛЯ МЯЖЫ БЕСПРАЦОЎЯ

Да апошняга часу замоўчвалася ў нас, што ў краіне ёсць лішнія працоўныя сілы. Лічылася так: калі ў нас існуе планавая сацыялістычная эканоміка, то яна надзейна гарантуе чалавеку працу. Але перабудова раптам абвергла гэта. Яшчэ ў 1987 годзе М. С. Гарбачоў заявіў амерыканскаму журналісту Т. Брокау, што мы ўжо цяпер распрацоўваем планы стварэння рабочых месцаў і на новых тэрыторыях і ў другіх сферах...

Выказваючы гэта, Міхаіл Сяргеевіч, відаць, ужо тады прадбачыў магчымасць масавага беспрацоўя. Дарэчы, прадбачыць гэта было не цяжка. Напрыклад, у рэспубліках Сярэдняй Азіі, як паведамлялася на II з'ездзе народных дэпутатаў СССР, беспрацоўнымі з'яўляюцца больш мільёна чалавек... Вось такая лічба.

Давайце падумаем, а чым, напрыклад, выклікана такая з'ява, як «рух шабашнікаў», калі людзі кожную зіму, скажам, з асобных раёнаў Украіны і Беларусі накіроўваюцца на заробкі ў іншыя рэгіёны краіны?

Наогул, калі пайсці ад агульнага да прыватнага, ад праблемы на ўзроўні краіны да праблемы на ўзроўні нашай рэспублікі, то становішча, здаецца, пакуль не вельмі вострае. Але гэта на першы погляд. Спецыялісты сцвярджаюць, што беспрацоўе — гэта ўжо надзённая тэма для размовы.

Сёння стала відавочным, што скарачэнне колькасці працуючых у некаторых галінах народнай гаспадаркі, перавод спецыялістаў з адной сферы ў другую — з'ява непазбежная. Радыкальная эканамічная рэформа апрача ўсяго іншага прымушае дзяржаву ўдасканальваць кіраванне вытворчасцю, навукова-тэхнічным прагрэсам і г. д. Ды і масавае перасяленне людзей у сувязі з аварыяй на Чарнобыльскай АЭС трэба мець на ўвазе. Людзям трэба не толькі даць жыццё, але і працаўладкаваць іх.

Эксперты падлічылі, што да канца бягучай пяцігодкі перабудова ў нашай рэспубліцы вызваліць з вытворчага працэсу прыкладна 5—6 працэнтаў працуючых. Праўда, ужо сёння будоўля і сфера абслугоўвання насельніцтва, напрыклад, можа забяспечыць работай 180 тысяч чалавек. Аднак многіх з іх прыйдзецца перападрыхтоўваць па іншых спецыяльнасцях, а выпускнікоў школ навучаць прафесіям. А гэта патрабуе значных матэрыяльных затрат.

Можа здарыцца, што ў Мінску, напрыклад, будзе лішак працоўных рэсурсаў, а ў іншай мясцовасці, скажам, у Крычаве, не будзе каму вырабляць цэмент і г. д.

Адзін з вядучых спецыялістаў рэспублікі Мікалай Сідаравіч Шаванда сказаў мне: «Калі мы гаворым аб працаўладкаванні чалавека, то маем на ўвазе перш за ўсё забеспячэнне яго работай на родным або суседнім прадпрыемстве. Тым не менш некаторая частка рабочых пасля перападрыхтоўкі будзе накіравана ў іншую мясцовасць, на буйныя заводы і фабрыкі, новабудоўлі рэспублікі. У гэтым выпадку заканадаўствам прадугледжана для работнікаў некаторае пашырэнне льгот у забеспячэнні жыллём».

Не ведаю, як чытача, а мяне гэта асабіста насцярожвае. І вось чаму. Як вядома, нават нежанатых юнакоў і незамужніх дзяўчат вельмі цяжка зрушыць з абжытага месца, з буйных гарадоў, не кажучы ўжо аб сталых сем'ях, якія маюць кватэры і г. д. Мне здаецца, што ўсё гэта падобна на мёртвую схему, народжаную ў міністэрскіх кабінетах. Тым не менш размовы аб тым, пра што гаварылася вышэй, вядуцца з усёй сур'ёзнасцю на розных кіраўнічых узроўнях. А ў Мінскай, Віцебскай і Магілёўскай абласцях спрабуюць зрабіць пераразмеркаванне рабочай сілы. Але пакуль гэта не дае жаданага эфекту.

Вось, скажам, з Оршы ў апошні час у гаспадаркі раёна перасялілася некалькі дзесяткаў сем'яў. Навасёлам выдзелілі дамы сядзібнага тыпу, гаспадару выплацілі аднаразовую дапамогу ў 200 рублёў і яшчэ па 75 на кожнага члена сям'і. Не, гэта праблему не вырашае. Няпроста чалавеку, сям'і змяніць месца жыхарства, гэта нараджае шмат праблем і матэрыяльных і маральных. Не кожны ж гараджанін можа поўнасцю адапціравацца ў вёсцы, знайсці сябе ў вясковым жыцці, у сельскай працы. І хіба мы маем права папракаць чалавека, які, не знайшоўшы сябе ў вёсцы, паехаў назад у горад? Гэта было б вялікім глупствам і несправядлівасцю. Але падумайце, што зноў чакае таго чалавека ў горадзе, дзе ліквідавана яго рабочае месца?

«Іншага выйсця няма,— сцвярджае мой субяседнік.— Змены, якія адбываюцца, прадыктаваны самім жыццём. Сацыялістычнае грамадства не адварочваецца ад сваіх грамадзян, ідзе ім насустрач, забяспечвае ім сацыяльныя правы, абарону...»

Дазволю зазначыць, што ў апошняе не вельмі верыцца... А наконт «іншага выйсця» — крыху ніжэй. Хочацца спыніцца на пытанні скарачэння кіруючага апарату.

Кіруючы апарат у нашай рэспубліцы, дарэчы, як і ўсюды, вельмі вялікі. Я спрабаваў прасачыць, як ідуць справы, напрыклад, у Дзяржаграпраме БССР. Пераканаўся, што змены не кранулі па-сапраўднаму гэту арганізацыю. Апарат пазбаўляецца работнікаў ніжэйшага рангу. За кошт гэтага стабільна павышае зарплату тым, каму пашчасціла застацца на месцы (людзей скарачаюць, а фонд заработнай платы не мяняецца). Мяняюцца структуры, але іх камандная сутнасць застаецца ранейшая. Па-ранейшаму канкрэтна апарат не нясе адказнасці за поспехі або няўдачы ў той або іншай галіне.

Эканамісты АН БССР, як мне здаецца, справядліва адзначаюць, што працягваюцца кулуарныя размовы аб скарачэнні цэнтральных міністэрстваў і ведамстваў вось ужо некалькі гадоў, а на справе адбываецца ўпарадкаванне апарату.

Тым не менш частка чыноўнікаў ніжэйшага рангу аказваецца ў сувязі са скарачэннем штатаў без работы... Як усё суха гучыць у справаздачах, дакументах, дакладах: «скарачэнне штату». «працоўныя рэсурсы», «чыноўнік» і г. д. А гэта ж усё жывыя людзі, мы з вамі. Хіба мы вінаваты, што сістэма «спатыкнулася», мы справядліва ў данай сітуацыі патрабуем забеспячэння нашага канстытуцыйнага права на працу.

Так званыя чыноўнікі, ва ўсякім выпадку многія з тых, каго звольнілі па скарачэнню штатаў, пакуль не маюць магчымасці працаваць па спецыяльнасцях. І нельга спадзявацца, што спецыяльна для іх адкрыюць недзе адпаведныя рабочыя месцы або ім вызваляць месцы тыя, хто на пенсіі, але працягвае працаваць. Відаць, настаў час ствараць спецыяльныя курсы, на якіх гэтыя людзі маглі б набыць найбольш патрэбныя для сябе і грамадства ў данай сітуацыі прафесіі. Але трэба думаць і пра будучае...

Нельга забываць, што рост беспрацоўя (асабліва сярод моладзі) выклікае рост злачыннасці. Аб гэтым сведчыць наш уласны вопыт і вопыт іншых краін.

Трэба прызнаць, што сёння мы яшчэ не маем вопыту рэгулявання лішку працоўных рэсурсаў, тым не менш хутчэй збіраемся замацаваць рыначныя адносіны. Але рынак «выштурхне» з вытворчасці тысячы, дзесяткі тысяч людзей. Успомнім у сувязі з гэтым нядаўнія змены ва Усходняй Германіі, Венгрыі, Польшчы. Нехта з даследчыкаў параўнаў эфект ад гэтага, які там меў месца, з шокам... Па ўсёй верагоднасці, нам трэба будзе ствараць біржы працы. Бюро па працаўладкаванню насельніцтва, якія ёсць сёння, працуюць з перагрузкамі.

Шмат складанасцей уносяць у вытворчы працэс «шабашнікі», пра якіх гаварылася раней. Яны працуюць на прадпрыемстве, потым звальняюцца, некуды едуць, праз час вяртаюцца, просяцца назад...

Біржы... Мне асабіста слова «біржа» рэжа слых. Дык вось, як сказалі мне ў Савеце Міністраў БССР, біржы будуць. Больш таго, у рэспубліцы паскоранымі тэмпамі ствараецца аўтаматызаваная сістэма па працаўладкаванню насельніцтва. Яна ўжо дзейнічае ў Наваполацку, часткова — у Мінску. Электроніка павінна дапамагчы кожнаму, хто жадае атрымаць інфармацыю аб наяўнасці вакансій, аплаце, умовах працы, адпачынку, перспектывах развіцця таго або іншага прадпрыемства.

Адначасова пры дапамозе электронікі работнікі бюро атрымаюць інфармацыю такога плану: хто да іх звярнуўся за дапамогай, што ён умее рабіць і г. д. Пакуль жа нам застаецца канстатаваць, што нашы службы па працаўладкаванню насельніцтва ні ў якім разе нельга параўноўваць са службамі капіталістычных краін: мы вельмі і вельмі адстаём ад іх.

Многія спецыялісты сцвярджаюць, што

ўжо сёння Беларусь павінна мець адзіную сістэму працаўладкавання насельніцтва, тую сістэму, якая вырашала б пытанні перапрафіліравання работнікаў, а таксама вырашала б праблемы прафарыентацыі моладзі. Несумненна, менавіта моладзь, якая не мае пэўнай працоўнай кваліфікацыі, пасля таго, як будуць уведзены рыначныя адносіны, страціць больш, чым іншыя катэгорыі насельніцтва.

Вяртаюся да слоў М. С. Шаванды, да яго «іншага выйсця няма»... Памятаеце, масавая міграцыя насельніцтва? Думаю, што словы Мікалая Сідаравіча азначаюць гэта... Але вучоны чамусьці не звярнуў пры гэтым увагі на такі рух, як шэфства гараджан над вёскай. Менавіта на шэфства сёння многія кіраўнікі глядзяць як на выратаванне ад усіх бед у сельскагаспадарчым сектары нашай народнай гаспадаркі. Звярніце ўвагу, які парадаксальны малюнак атрымліваецца: НТП выцясняе з заводскіх цэхаў, кантор, устаноў, НДІ «лішніх» працаўнікоў самых розных прафесій. Менавіта гэтыя калектывы штогод вымушаны накіроўваць на сельгасработы да 150 тысяч чалавек. Атрымліваецца, што прадпрыемствы і ўстановы ўтрымліваюць такую колькасць людзей у штаце звыш нормы спецыяльна для гэтай мэты...

Высокакваліфікаваныя і яшчэ нявопытныя слесары і канструктары, бухгалтары і тэхнолагі, вынаходнікі і праграмісты... дружна і не, з энтузіязмам і без энтузіязму нарыхтоўваюць у вёсцы кармы для жывёлы, убіраюць бульбу, цукровыя буракі, будуюць жыллёвыя аб'екты, пракладваюць дарогі і робяць шмат іншага, у чым яны не спецыялісты. Трацяць на гэта час, які адведзены ім на прадпрыемстве або ва ўстанове для выканання свайго прамога абавязку. Думаю, што гэта вельмі дрэнна, і нічога не было б дрэннага, калі б, скажам, гэтыя спецыялісты дапамагалі калгасам і саўгасам у свой вольны час, дапамагалі, каб зарабіць, каб палепшыць свой сямейны бюджэт, матэрыяльнае становішча. Хай бы людзі мелі магчымасць працаваць па ўласным жаданню, а не пад прымусам ды пагрозамі, маўляў, не паедзеш — пашкадуеш.

Адзін міністр сказаў мне: «Гэта вымушаная мера — шэфства. У вёсцы зусім мала людзей, а карміць народ трэба. Мы можам абысціся без камп'ютэра, без хлеба ж нам не абысціся...»

Яно зразумела, што вымушаная. Але колькі ў нас гэтага «вымушанага»? Як яно зацягнулася, як мы стаміліся ад усяго гэтага. Дзе ж выйсце?..

Сёння быццам бы распрацаваны Дзяржаграпрамам БССР і дзейнічаюць мэтавыя праграмы «Інтэнсіфікацыя» і «Праца», але пакуль грамадства карысці ад іх не адчувае. А спецыялісты БелНДІ эканомікі АПК рэспублікі тым часам сцвярджаюць: ручной працай у калгасах і саўгасах занята 70 працэнтаў працуючых... Вось вам і сістэма.

Спецыялісты спрачаюцца, абараняюць дысертацыі, якія не даюць нікому карысці, апрача як іх аўтарам. Сельская гаспадарка топчацца на месцы. На заводах, фабрыках і ва ўстановах з'яўляюцца «лішнія» людзі... І зноў чуецца: і сёння, і ў будучым нашу сельскую гаспадарку не падняць без выкарыстання ў ёй працоўных рэсурсаў іншых галін вытворчасці... «Так, але, несумненна, на новым арганізацыйным узроўні,—пераконвае мяне мой чарговы субяседнік, намеснік генеральнага дырэктара Мінскага вытворчага скуранога аб'яднання «Бальшавік» Валерый Панкратаў.— Дрэнна ці добра, але ўжо дзейнічае Закон аб дзяржпрадпрыемстве. Рэспубліка працуе ва ўмовах самафінансавання і самаакупнасці. Украініўшы гаспразлік,— кажа Валерый,— ні адна паважаючая сябе фірма непатрэбныя кадры трымаць не будзе. Так што, відаць, час ствараць, дакладней, фарміраваць у гарадах армію сезонных рабочых...»

Думка, як я думаю, слушная. «Сусветныя эканамічныя законы не абыдзеш,— сцвярджае Валерый,— з імі трэба лічыцца...» Сапраўды, шэфства над вёскай у нас замяніла тое, што ва ўсім цывілізаваным свеце называецца сезоннымі сельскагаспадарчымі работамі. А шэфы — сезонныя рабочыя. У ЗША, напрыклад, усяго 5 працэнтаў насельніцтва поўнасцю забяспечвае краіну прадуктамі харчавання, ды яшчэ яго экспартныя пастаўкі ў многія рэгіёны свету. Але што гэта за паказчык — 5 працэнтаў?

Адразу скажам, што фермы там без падтрымкі збоку абысціся не могуць. Так, клубніцы на плантацыях у Каліфорніі збіраюць сотні тысяч мексіканцаў, сезонных рабочых. Іншаземцы там не маюць юрыдычных праў, але гэта маюць свае рабочыя.

У нас жа, калі ёсць рэальная пагроза з'яўлення ў гарадах значнай колькасці «лішняй» рабочай сілы, думаю, без асаблівых намаганняў можна ўвесці статус сезоннага сельскагаспадарчага рабочага. Вядома, справа адпаведных органаў — вызначыць іх правы і абавязкі, прадугледзець такія пытанні, як прыналежнасць да прафсаюзных арганізацый, забеспячэнне пенсіі ў будучым і г. д.

Ідэя некаму можа здацца незвычайнай і шкоднай. Аднак успомнім, хто такія «шабашнікі». Гэта тыя ж сезонныя рабочыя, з той толькі розніцай, што гэта з'ява стыхійная, юрыдычна не падмацаваная. Тут людзі самі ствараюць брыгады, самі шукаюць сабе работу. Практыка сведчыць, што ствараюць у асноўным будаўнічыя брыгады і брыгады па мантажу сельскагаспадарчага абсталявання, бо гэтыя работы даволі высока аплочваюцца. Думаю, калі б стабільныя добрыя заробкі гарантавала работа, напрыклад, па цярабленню льну, на сушцы зерня, зборы пладоў у садах і г. д., то «шабашнікі» і іх ахвотна выконвалі б.

Сезоннік ад кадравага рабочага адрозніваецца тым, што ён працуе больш эфектыўна, працуе па 10—12, а то і больш гадзін у суткі. І адміністрацыя не кантралюе яго, не падганяе, ён сам зацікаўлены зрабіць якасна і як мага больш, бо ведае, ад гэтага залежыць яго заробак.

Вядома, праблем з сезоннымі рабочымі шмат, тут: і хто дасць такому чалавеку пасведчанне, каб органы міліцыі яго не лічылі бадзягам, хто будзе абараняць яго канстытуцыйныя, іншыя правы, калі ўжо дзяржава не можа прадаставіць яму пастаянную работу па месцы жыхарства, і г. д.

«Біржа працы, бюро па працаўладкаванню,— кажуць мне спецыялісты.— Там ён атрымае неабходную інфармацыю аб тым, дзе ёсць работа, якая, колькі ён зможа зарабіць...»

Як добра ўсё выходзіць, калі мы проста разважаем, і як цяжка ўсё ажыццяўляецца на практыцы!...

Ужо сёння ў друку праходзіць інфармацыя пра тое, што ў нас існуюць беспрацоўныя, выказваюцца думкі, што колькасць іх будзе павялічвацца. Беспрацоўе, як бы ні закрывалі на гэта вочы асобныя кіраўнікі розных рангаў,— справа рэальная. Вядома, ёсць катэгорыя людзей, якім гэта не страшна. Але ёсць і тая, што не застрахавана ад гэтага. Ці гатовы мы да вырашэння праблемы? Калі не, дык трэба шукаць, аналізаваць, думаць, каб гэтая сацыяльная з'ява не прыйшла нечаканай для грамадства і для кожнага асобнага чалавека.

Васіль СЛАВЯНАЎ

Крымінальная сітуацыя

ПРАПАЎ БЕЗ ВЕСТАК...

Пераацэнка каштоўнасцяў, здараецца, падштурхне чалавека да высновы, што жыць так, як ён жыў раней, немагчыма. Тады ён нечакана кідае работу, сям'ю, сяброў. Адны ідуць... у «бомжы», другія... упрочкі, трэція ўвогуле адыходзяць з жыцця. Ёсць яшчэ ахвяры злачынстваў. Працэнт людзей, якія знікаюць без вестак, вялікі за мяжой, немалы ён у краіне, павялічваецца і ў нашай рэспубліцы.

На людным месцы калі-нікалі прыцягне ўвагу фотаздымак і некалькі радкоў паведамлення, як быў апрануты чалавек, калі яго бачылі апошні раз. Кожны бачыў тыя сціплыя заклікі на міліцэйскіх стэндах, чуў па радыё, па тэлебачанні. Але псіхіка чалавека мае асаблівасць адхіляць тое, што яму замінае, што яго трывожыць, да таго ж час прыспешвае — не да тых, каго ўжо няма з намі. Вось толькі сваякі пакутуюць.

У адным з невялікіх правінцыяльных гарадоў часта можна ўбачыць ля ракі на адным і тым жа месцы жанчыну ў чорнай хустцы. Яна моўчкі сядзіць на беразе, глядзіць, як цячэ вада; людзі праходзяць побач, бегаюць з вудамі хлопчыкі, стукаюць па мячы валейбалісты — недалёка гарадскі пляж, часам асцярожна прыцягнецца бадзячы сабака — напіцца, чайкі з крыкамі носяцца над вадой — жанчына нічога не бачыць і не чуе.

У яе колькі гадоў таму прапаў сын. Хлопчык знік, быццам яго і не было,— на гэтым месцы ля ракі яго бачылі ў апошні раз. Не знайшлі потым ні цела, ні вопраткі, колькі ні шукалі і ў рацэ і ў наваколлі.

У такіх выпадках для бацькоў самае жахлівае — невядомасць. Гора іх і пакуты бязмерныя... Не ведае ніхто? Але нехта ж нешта павінен ведаць, хоць тая вада, што цячэ і цячэ, адмерваючы час і хісткасць нашага жыцця...

«...На звычайнай вечарынцы высокая, стройная Рэгіна шмат выпіла: кідала фужэрамі ў сцяну, цалавалася з кошкай, падыходзіла да мужчын, якія аб нечым спрачаліся, хіхікала і абрывала гузікі з пінжака то ў аднаго, то ў другога. Яе многія хацелі праводзіць у той вечар, дакладней, у тую ноч, але шчаслівая, стройная і п'яненькая Рэгіна пайшла адна. Яна ўдала і ў патрэбным напрамку выбралася дварамі і памкнулася трапіць у метрапалітэн, які ўжо закрыўся, стукала кулачком, выкрыквала глупствы, а потым яе след згубіўся. Яна знікла, быццам пайшла на Месяц сваёй лёгкай, п'яненькай хадой. Потым яе нейкі час шукалі, і доўга яшчэ на міліцэйскім шчыце каля гэтай станцыі метро побач з будкай «Саюздрук» вісеў яе фотаздымак з тэкстам: «Знікла дзяўчына... 26 гадоў, высокая, прываблівая, у футравай шапцы, на руцэ гадзіннік жоўтага металу...»

Так заканчвае адзін з раздзелаў сваёй аповесці «Галасы» майстра сучаснай псіхалагічнай прозы рускі пісьменнік Уладзімір Маканін.

Магчыма, у кожным горадзе, пачынаючы з самага маленькага, знойдзецца жанчына ў жалобным і жанчына, якая «быццам пайшла на Месяц» — а колькі ў нас гарадоў, малых і вялікіх, колькі такіх жанчын будзем мецць у выніку? Бо жыццё, на жаль, мае зваротныя, не вельмі прываблівыя бакі.

Дык вось, чалавек знікае... Як правіла, пошукавую работу ў большасці ўпраўленняў унутраных спраў і ў нізавых падраздзяленнях вядзе толькі адзін супрацоўнік, між тым неабходна два-тры. Ці можа ён адзін справіцца з перапіскай, шматлікімі запытаннямі, з патокам арыенціровак, іншай інфармацыі? Вядома, не.

У рэспубліцы створана спецыяльнае аддзяленне для пошукаў згінулых людзей. Яно займаецца таксама і пошукамі злачынцаў. Праўда, у апошні час гэтыя функцыі падзелены. У ім чатыры чалавекі, але мяркуйце самі — няхай яны самыя працавітыя і свядомыя ў сваёй справе — ці не мала іх на ўсю рэспубліку?

Усё-такі чаму знікаюць людзі? Прычын некалькі. Забойствы і ўтойванне іх ахвяраў — гэта значыць трупаў, суіцыд, бадзяжніцтва, кіднэпінг, сексуальныя злачынствы, няшчасныя выпадкі. Яшчэ адна, самая неверагодная, бадай, з галіны фантастыкі — выкраданне людзей іншапланецянамі (!). Да яе супрацоўнікі аддзялення аднесліся больш чым скептычна, але ж паспрабуем разгледзець усё, нават самае неверагоднае. З яго варта і пачаць.

Друк у апошні час трасе «іншапланетная» ліхаманка. Вось што паведаміла, напрыклад, нядаўна «Праўда Украіны». Дзве жанчыны ў гарадскім наваколлі сустрэлі некалькі гуманоідаў, якія плылі на лодцы па мясцовым вадаёме... «Бледныя, аднолькавыя, як у блізнят, твары. Даўгія хвалістыя валасы руса-залацістага колеру. Вялікія, прамяністыя вочы...

— Вы турысты? — зацікавіліся жанчыны.

— Мы прыляцелі з іншай планеты. Дзе яна, гэта вашаму розуму недаступна. Мы кожны дзень бяром з Зямлі аднаго чалавека да сябе. Тут побач наш карабель... Хочаце, і вас забяром?..»

Жанчыны, вядома, з жахам адмовіліся.

У каментарыі супрацоўнік аддзела фізікі зорак і галактык абсерваторыі АН УССР А. Пугач піша:

«З тым, што НЛА забіраюць людзей, звязана гіпотэза аб пансперміі, па якой жыццё на Зямлю было занесена звонку... Дык чаму ж тым, хто «асемяніў» Зямлю, не браць людзей дзеля падтрымання свайго генафонду?»

Неяк кіраўнік створанага пры Акадэміі навук СССР аддзела па вывучэнню анамальных з'яў недвухсэнсава заявіў па тэлебачанні ў праграме «120 мінут», што па падліках уфолагаў невядомымі энланаўтамі з Зямлі выкрадзена каля пяці тысяч чалавек.

Бадай, тэорыя гэта вельмі даспадобы толькі крымінагенным элементам. Знік чалавек, і не трэба яго шукаць — віны іншапланецяне. Хаця асобныя факты, як, напрыклад, у артыкуле І. Мосіна, сапраўды ставяць у тупік. Ён прыводзіць такі выпадак: бацька з сынам, вучоныя, накіраваліся зімой у горы. Бацька на хвіліну адышоў ад стаянкі, а калі вярнуўся, сына не было. У той жа час ніякіх слядоў на снезе ні да яго, ні ад яго — той нібы ўзнёсся ў паветра ці... сапраўды «пайшоў на Месяц».

Але ж, думаецца, няўжо іншапланецяне, калі яны і ёсць і больш развітыя за нас, з такой жорсткасцю будуць траўмаваць «чалавека разумнага»?

Некалькі гадоў таму, у канцы ліпеня, у Першамайскі райаддзел унутраных спраў Віцебска, прыйшоў Пётр У. жыхар гэтага ж раёна, рабочы, і паведаміў дзяжурнаму афіцэру, а потым давёў і следчаму, што яго жонка пайшла з кватэры і з таго часу, ужо трэція суткі, ён яе не бачыў. Хвалюецца малалетняя дачка і ён таксама — як бы не здарылася бяды.

Жонка Пятра У. не вярнулася ні назаўтра, ні пасля. Пачаліся, вядома, пошукі, але пошукі ў такіх выпадках міліцыя вядзе не вельмі ахвотна. Спрацоўвае яшчэ старая завядзёнка: няма трупа — няма справы, няма чалавека — няма праблемы. Але Пётр У. працягваў пісаць заявы, патрабаваў ад міліцыі прымаць больш рашучыя захады. Былі адпрацаваны некалькі версій, і ўсе безвынікова. Праз нейкі час крыміналісты на ўсялякі выпадак узялі пробы рэчыва з кватэры У.: з пакояў, кухні, туалета, ванны. У ванне ля сцёкавай адтуліны былі знойдзены мікрачасцінкі чалавечага цела, крыві.

Пётр У. дакладна распрацаваў і здзейсніў свой план. Перад забойствам даў дачцы снатворнае, і тая спала амаль двое сутак. За гэты час ён расчляніў труп жонкі на дробныя часткі. Тое-сёе спусціў ва ўнітаз, тое-сёе занёс і выкінуў у Дзвіну, а вось ад мышцаў і тканак пазбавіцца не выпадала. Тады ён... перакруціў іх праз мясарубку і змыў у вадасцёк у ванне. Забойца быў прызнаны псіхічна здаровым.

У лютым 1988 года ў райаддзел Заводскага раёна Мінска звярнулася маці 25-гадовай Марыны Н. Яна заявіла аб знікненні дачкі. Год па гэтай справе не было аніякіх

зрухаў, і толькі летась, у лютым, у вентыляцыйнай шахце дома па вуліцы Несцерава знайшлі непазнавальна высахлы труп на капронавай вяроўцы. Вядома, што паветра ў шахце выцягваецца і паху практычна няма. Труп высыхае, нібы мумія.

Як высветлілася ў ходзе следства, Марыну забілі... дзве яе «сяброўкі». Матыў злачынства — не падзялілі палюбоўніка.

17 красавіка мінулага года ў Маскоўскім раёне Мінска з дома па вуліцы Голубева прапала Ірына Л., 1958 года нараджэння. Яна была замужам, мела дзіця. Праз два дні аб'явілі пошук, і 4 мая ў тым жа доме ў вентыляцыйнай шахце, толькі суседняга пад'езда, быў знойдзены яе высахлы труп. Але злачынца не выкрыты да гэтага часу і справа, як паведаміў оперупаўнаважаны ўпраўлення Мінскага крымінальнага вышуку Аляксандр Палзуноў, знаходзіцца на даследаванні.

І такія бываюць «шляхі на Месяц»...

Злачынцы ўсяляк імкнуцца пазбавіцца ад трупа—асноўнай улікі. Няма трупа—няма злачынства. А тое, што знікаюць іншым разам людзі — дык, пэўна, гэта справа саміх людзей,— менавіта так лічылі ў праваахоўных органах зусім нядаўна, у гады так званага застою. Былы міністр МУС СССР Федарчук калісьці выказаўся недвухсэнсава: маўляў, гэта не наша справа — пошукі тых, хто знікнуў, няхай іх шукаюць сваякі. Мо таму найбольшая колькасць зніклых людзей і прыпала якраз на пачатак васьмідзесятых гадоў — час росквіту застою. Памятаеце ў салаўёўскай «Асе»: няшчаснага Бананана, нібы авечку, абыякава заколваюць упэўненыя ў сваёй беспакаранасці мафіёзі, вывозяць у мора, прывязваюць груз, і, так сказаць, канцы ў ваду: чалавек знікае назаўсёды.

У лістападзе паўтара года таму старшы ўпаўнаважаны Слонімскага раёна Н. Сакмаркін мусіў тэрмінова выслухаць інфарматара. Так іншы раз называюць пазаштатных супрацоўнікаў міліцыі. Інфарматар паведаміў, што выпадкова чуў п'яную размову двух мужчын і зрабіў выснову, што яны ў полі закапалі труп. Пошукі, якія былі без прамаруджвання арганізаваны міліцыяй, неўзабаве далі вынік. На тым месцы, дзе закапана цела, глеба з часам звычайна прасядае. Так быў знойдзены труп 33-гадовага кааператара, таксіста з Віцебска Уладзіміра К., якога лічылі прапаўшым. Яго, як высветлілася, забілі за машыну, якую потым здолелі прадаць праз магазін (!) у Маскоўскай вобласці. Забойцы Віктар П. і Уладзімір К. арыштаваны.

У пачатку лета некалькі гадоў таму невядомы злачынца звёў з сабой з парку Горкага малалетнюю дзяўчынку. Праз два месяцы яе труп знайшлі ў полі, у прыгарадзе Мінска. Цела маленькай ахвяры настолькі разлажылася, што па яго стану нават невядома было, што менавіта зрабілі з дзіцём.

У 1984 годзе з радзільнага дома па вуліцы Бельскага ў Мінску дзве невядомыя і дагэтуль жанчыны, пераапранутыя ў белыя халаты, выкралі нованароджанае немаўля. Персаналу ўсіх радзільных дамоў рэспублікі трэба не забывацца пра гэты выпадак, бо такое можа паўтарыцца зноў. Тых жанчын шукаюць і дасюль (дакладней, не шукаюць), бо ў дзіцяці ж ні імя, ні якіх прыкмет, што аблегчыла б пошук...

Знікаюць малалетнія дзеці, падлеткі, дарослыя і старыя людзі. І хаця некаторых знаходзяць потым жывымі, іншых з іх шукаюць і да гэтага часу. Усяго ў росшуку па рэспубліцы зараз каля пяці тысяч чалавек. Шукаць кожнага з іх (як «настойліва і ўмела» з нашымі абмежаванымі сіламі, можна толькі здагадвацца) будуць каля 15 гадоў. Потым, пасля таго, як справа ляжыць пяць гадоў у архіве, чалавек лічыцца памершым. Усяго па рэспубліцы за пятнаццаць гадоў да гэтага часу не знойдзены 337 чалавек.

Колькасць згінулых людзей павялічваецца. У 1987 годзе ў пошуку з завядзеннем спраў былі 1747 чалавек, у 1988—1902, знайшлі адпаведна 1437 і 1591. У мінулым годзе шукалі 2107 чалавек. Знайшлі 1770. Больш за ўсё знікае людзей у Мінску, сярод абласцей — у Віцебскай.

Нядаўна ў рускім друку прамільгнула паведамленне аб затрыманні пяцідзесяцігадовага бадзягі — «бомжа». На допытах ён расказаў, што за некалькі гадоў забіў 58 жанчын і двух мужчын. У большасці выпадкаў злачынствы рабіліся на сексуальнай глебе. У шэрагу гарадоў (а злачынца вандраваў па краіне) з-за несумленнасці праваахоўных органаў увогуле немагчыма было ўстанавіць нават месцы захаванняў забітых, і яны лічыліся прапаўшымі без вестак.

— Восень надыходзіць — чакай самазабойстваў,— заўважыў неяк знаёмы следчы.— Летам яшчэ трымаюцца, а як дажджы, халады, цiск заскача — так і цягне таго-іншага ў пятлю.

Так званы суіцыд у шэрагу выпадкаў спадарожнічае знікненню людзей. Кожны чалавек сустракае смерць па-свойму. Аднаму не так жахліва памерці ў акружэнні родных, сваякоў, а другі, наадварот, прагне ў гэты час адзіноты. Часта старыя па ўзросту людзі знікаюць без вестак, бо, адчуваючы свае апошнія хвіліны, сыходзяць куды падалей. Успомнім хаця б прыклад Льва Талстога. Геніяльны пісьменнік, знаўца псіхалогіі людзей, сам не вытрымаў жаху перад наступаючай смерцю і проста ўцёк з дому. Што датычыцца так званага суіцыду, то ў нас ён, на жаль, вельмі і вельмі распаўсюджаны. Колькасць самазабойстваў пакуль не змяншаецца, і садзейнічае гэтаму няўстойлівасць нашага грамадства. У мінулым годзе толькі ў Мінскай вобласці пакончылі з сабой болей як 400 чалавек. Псіхіка падлеткаў часта не вытрымлівае сутыкнення з негатыўнымі бакамі жыцця. Якія прычыны, напрыклад, прымусілі вучня Бабініцкай школы Віцебскага раёна Сашу К. знікнуць з дому — невядома. А праз месяц у лесе знайшлі яго труп з развітальным пісьмом да маці. Дарэчы, выпадкі самазабойстваў, ці, як кажуць крыміналісты, суіцыду, увогуле нярэдкія сярод падлеткаў, псіхіка якіх паслаблена альбо атрымала стрэсавае ўздзеянне. Ужо ў час напісання гэтага артыкула ўспомнілася, што двое аднакласнікаў — дзяўчына С. і хлопец Б. — таксама неспадзявана пайшлі з жыцця. Дзяўчына палічыла сябе непрыгожай і атруцілася, а хлопец, быццам з-за таго, што маці не купіла яму касцюм, павесіўся на клёне каля сваіх вокнаў. Клён гэты і зараз, здаецца, стаіць на вуліцы.

Бадзяжніцтва, бадай, дае самую важкую статыстыку знікнення людзей. Што і казаць, самы просты спосаб вырашыць усе праблемы. Сабраўся, сеў у цягнік і — пачалося новае жыццё.

...У кабінеце старшага оперупаўнаважанага ўпраўлення крымінальнага вышуку МУС Мінгарвыканкома Аляксандра Палзунова даволі цесна. Цесната дасягае пагражальных памераў, калі дзверы адчыняюцца і ў кабінет нясмела ўваходзіць жанчына ў гадах, а за ёй і дзяўчына — апошняя трымаецца больш незалежна. «Менавіта яе,— расказвае Аляксандр,— суткі таму знайшлі ў адным з прытонаў Мінска. Яна прапала з дому 25 лістапада 1989 года, а адшукалася 22 студзеня 1990 года».

Наталлі В., камсамолцы (!) (дзяўчына пераканаўча папрасіла не называць яе прозвішча ў друку), каля дзевятнаццаці. Калісьці кінула школу, паступіла ў вячэрнюю, працавала, але доўга не вытрымала — пазбавілася працы і вучобы. Пайшла, як кажуць, упрочкі і не з'яўлялася дамоў аж трое сутак. А потым аднойчы ўвогуле знікла.

Расла Наталля быццам у нармальнай сям'і. Маці працуе ў Аэрапорце-2, бацька — на заробках у Ніжнявартаўску, брат вучыцца ў вучылішчы. У сям'і — трохпакаёвая кватэра.

Оперупаўнаважаны Аляксандр Палзуноў, малады з энергічным тварам мужчына ў цывільным, не хавае свайго раздражнення.

— Яшчэ крыху, і ўсесаюзны пошук давялося б аб'яўляць,— злуе ён.

Віноўніца перапалоху быццам не рэагуе, зацята маўчыць, але да гутаркі прыслухоўваецца насцярожана. Гэта звычайна апранутая дзяўчына, са звычайным тварам, толькі ў кутках рота прыхаваная ўпартая ўсмешка.

— Як знайшлі ўцякачку?

— Асаблівага сакрэту няма,— гаворыць оперупаўнаважаны.— Раздалі фотаздымкі таксістам. Адзін з іх і паведаміў, што падвозіў яе з нейкімі хлопцамі.

Цікаўлюся ў Наталлі, чаму яна пайшла з дому.

— Пасварылася і пайшла.

— Пасварылася, бачыце! — не вытрымлівае і ўзрываецца гаспадар кабінета.— А ты ведаеш, чым гэта ўсё магло скончыцца? Вось паглядзі, пацікаўся! — ён дастае важкі альбом і прапануе:— Паглядзіце і вы.

Ад выгляду знявечаных трупаў становіцца вусцішна.

Псіхіятры сцвярджаюць, што чалавек у сваім жыцці перажывае некалькі часовых перыядаў псіхіятрычнай «аслабленасці». Першы раз — у тры-чатыры гады. У гэтым узросце дзіця, да слова, не варта ні ў якім разе біць, крыўдзіць, пакідаць аднаго. Нават у дзіцячых садах зафіксаваны выпадкі самазабойстваў. У гэтым узросце дзецям яшчэ ўласціва вера ў бессмяротнасць, што тоіць і небяспеку, бо дзіця, якое налажыла на сябе рукі, верыць, што паляжыць крыху ў труне, а потым устане са словамі «я пажартаваў!» і дакажа ўсім, як дарэмна яго крыўдзілі.

Другі крытычны перыяд — дзесяць-дванаццаць год. У падлетка з'яўляюцца комплекс неабароненасці перад светам дарослых, першы страх перад смерцю. Менавіта ў такім узросце ў яго часты дэпрэсіўны стан і ён схільны да ўцёкаў. І галоўны крытычны

ўзрост — пятнаццаць-семнаццаць гадоў. Падлетак шукае сябе, хоча зацвердзіцца і, як правіла, уступае ў канфліктныя сітуацыі, сутыкаецца з самымі рознымі людзьмі. Але ж «...з ростам колькасці кантактаў памяншаецца іх сардэчнасць»,— сцвярджае Рольф Эдберг, шведскі пісьменнік і вучоны, адзін з буйнейшых сусветных спецыялістаў па праблемах глабальнага выжывання.

Не спрыяе псіхалагічнай устойлівасці дзяцей і радыеактыўная забруджанасць у рэспубліцы, паслабленне імунітэту нервовай сістэмы ад уздзеяння радыенуклідаў і нітратаў.

У студзені мінулага года васьмікласніца з Талачына Алена Р. пайшла з дому. Бадзялася каля года па гарадах, была затрымана міліцыяй на вакзале ў Оршы.

15-гадовая Сняжана П. з Віцебска знікла аднойчы з дому. Усхваляваная маці (яна працавала настаўніцай) пасяшалася ў міліцыю. У пошук уключыліся радыё, тэлебачанне. Пасля гэтага з адной суседняй вёскі паведамілі: прыязджайце, падобная дзяўчына жыве ў іх. Высветлілася, што Сняжана знайшла сабе «сябра» армянскай нацыянальнасці, пайшла з дому, пажыла з ім колькі часу, але потым ёй спадабаўся іншы «сябар», ужо свой, беларускі хлопец, які велікадушна завёз яе ў родную вёску.

У Мінскі дзіцячы прыёмнік-размеркавальнік летась трапіла каля 700 непаўналетніх. Шэсцьдзесят працэнтаў з іх—уцекачы. Ёсць і трохгадовыя. Што чакае тут дзяцей, можна ўявіць, бо начуюць у прыёмніку і зладзеі, і гвалтаўнікі, і сексуальныя маньякі. Збіць, згвалціць — з'явы нярэдкія. Прыводзяць іх сюды з вакзалаў, рынкаў, падвалаў, гарышчаў. Амаль палавіна — з Мінска і Мінскай вобласці.

Некалькіх уцекачоў, малалетніх хлопчыкаў з Мінска, знайшлі пасля працяглых пошукаў аж... у Польшчы. Колькі часу таму яны на таварным цягніку перасеклі мяжу. Нейкі прадпрымальны мясцовы кааператар узяў іх да сябе на працу і — маўчаў: справа ж выгадная, толькі што збольшага карміў вандроўнікаў.

Але не ўсе гісторыі заканчваюцца так бясклапотна.

Памятаеце пра альбом?

Каля сарака дзяцей лічыліся прапаўшымі ў рэспубліцы на працягу мінулага года. Дзіму Бандарца і Дзіму Пташынскага з Мінска (прапаў у Светлагорску), Аксану Кісель са Століна і Сяргея Анішчука з Брэста (узрост ад 7 да 12 гадоў) шукаюць і дагэтуль. Іх прозвішчы, фатаграфіі і кароткія радкі пра тое, як і калі яны прапалі, змешчаны зараз у вельмі сумнай кніжцы для службовага карыстання, якую чытаюць супрацоўнікі міліцыі,— інфармацыйным бюлетэні па пошуку прапаўшых без вестак.

У апошні час некаторыя супрацоўнікі праваахоўных органаў выказваюцца супраць адмены артыкула 121 Крымінальнага кодэкса, які карае за мужаложства. На іх думку, гэта адмена пакідае безабароннымі дзяцей і падлеткаў. Магчыма, яны маюць рацыю. У апошні час у нашым беларускім друку, на тэлебачанні кідаюцца ў іншую крайнасць: дадзім, маўляў, свабоду гомасексуалістам, а там і лесбіянкам заадно. Унь якія яны бедныя, прыгнечаныя законам. Але ж ці так гэта? Па словах супрацоўніка Маскоўскага крымінальнага вышуку В. Качанава («АіФ» № 9), «гомасексуалісты разбэшчваюць дзяцей, непапраўча траўміруюць іх псіхіку. У гэтым самая вялікая небяспека». Сапраўды, варта ўспомніць нашы працоўна-папраўчыя калоніі з іх «апушчанымі», ці на жаргоне — «петухамі», «казламі» і г. д. І пасля вызвалення яны ж зноў бяруцца за сваё, тым больш што спачуваючых столькі. Адну згвалцяць, іншага «апятушаць», а ў газетах крык: «Не чапайце «блакітных»! І на волі ў часы застою і зараз гомасексуалісты і педафілы адчуваюць сябе няблага ў сэнсе беспакаранасці.

Вось, напрыклад, некалькі гадоў таму ў Барысаве быў асуджаны маньяк-гомасексуаліст, які згвалціў малалетняга хлопчыка і потым зарэзаў яго ў школьным туалеце. Колькі падобных гісторый. Колькі самазабойстваў на гэтай глебе. Думаю, трэба заўсёды памятаць салжаніцынскае «блатныя — не людзі». Гвалт над безабаронным дзіцём, магчыма, адно з самых цяжкіх і страшных злачынстваў, якія нельга дараваць.

«Уся наша шчаслівая будучыня,— заўважыў некалі Ф. Дастаеўскі,— не варта і адной слязы бязвіннага дзіцяці». А колькі такіх слёз праліта, і не толькі слёз! Мільёны дзяцей пасля рэвалюцыі, калектывізацыі сталі ў краіне беспрытульнікамі і бадзягамі. А вайна? У апошнія гады беспрытульныя дзеці з'явіліся зноў, праўда, пакуль у невялікай колькасці, але што з таго?

Рольф Эдберг у сваёй кнізе «Лісты да Калумба» прыводзіць характэрны прыклад з невялікім афрыканскім племем ік. Пасля таго, як племя сагналі з яго тэрыторыі, у ім пачаліся працэсы распаду. Жанчыны кідалі сваіх дзяцей на волю лёсу, а маладыя ад-

бíралі ў старых іх мізэрную ежу. Смяяліся ік толькі тады, калі хто-небудзь з іх... «падаў у вогнішча».

Скажам сабе горкую праўду: рысы падобнага распаду назіраюцца ў нашай краіне, а значыць, і ў нашай рэспубліцы.

Неабвержна даказана, што дзяцей выкрадаюць і маньякі-злачынцы. З якой мэтай? Магчымы сексуальныя матывы, магчымы і іншыя. Крызіс, які перажывае зараз і наша праваахоўная сфера, ім толькі спрыяе. Калектыўныя скаргі звар'яцелых ад гора бацькоў у апошні час прывялі ўрэшце да таго, што ўсе справы па знікненню дзяцей былі зведзены ў адну вытворчасць, і толькі тады ім было нададзена «выключнае» значэнне. Але зрухаў мала, нават ніякіх. І ніякіх улік, ніякай зачэпкі. Толькі нешматлікія сведкі часам скупа расказваюць, як невядомыя злачынцы імкнуліся заманіць і выкрасці дзіцё.

Каб адшукаць прапаўшых, бацькі наймаюць нават экстрасенсаў, але занадта многа часу праходзіць пасля выкрадання і тыя, вядома, не могуць ім дапамагчы.

У пачатку дваццатых гадоў Фелікс Дзяржынскі ўзяў разам са сваімі супрацоўнікамі, так бы мовіць, эфектыўнае шэфства над беспрытульнымі дзецьмі. У якой ступені гэта міф, а ў якой праўда — няхай будзе на сумленні нашых летапісцаў гісторыі. Тым не менш, чаму зараз такой магутнай арганізацыі, як КДБ, не аднавіць традыцыі ды не падключыцца да абароны дзяцей, да пошуку злачынцаў, якія палюючь дзесьці за сваімі ахвярамі? Чым не ганаровая задача? Тым больш, што ў органах дзяржбяспекі і самыя таленавітыя аператыўнікі і, магчыма, самая сучасная тэхніка. Праявілі ж яны сябе з самага выдатнага боку ў барацьбе з буйным рэкетам і мафіяй. А мо нашым органам усё засланілі нефармалы? Але ж нефармалы дзяцей не крадуць.

У аддзяленні па пошуку прапаўшых без вестак рашуча сцвярджаюць, што выпадкаў так званага кіднэпінгу — крадзяжу дзяцей з мэтай выкупу — у рэспубліцы няма. З'явілася аднойчы падазрэнне: прапаў на вакзале ў Гомелі хлопчык. Але знайшлі яго ў той жа дзень у... Жытоміры ў суправаджэнні... цыганоў. А чатырнаццацігадовую Н., якая пайшла з цыганамі, знайшлі аж праз год. «Дарэчы, няхай вас не здзіўляе,— адзначыў супрацоўнік аддзялення Віталь Судзілоўскі,— чаму сярод цыганоў трапляюцца іншы раз і русавалосыя і светлавокія...»

Тым не менш, хаця кіднэпінгу ў рэспубліцы пакуль не адзначалася, трэба быць напагатове, бо, напрыклад, адно толькі павелічэнне колькасці даходаў кааператараў будзе непазбежна павялічваць апетыты злачынцаў. Руская прэса паведамляла ўжо аб жудасных выпадках. Так, у дырэктара аднаго маскоўскага пладова-агароднiннага прадпрыемства ўкралі сына і запатрабавалі за яго галаву... 60 тысяч рублёў. З цяжкасцю той сабраў 57 тысяч, але «...галава хлопчыка была абвязана акрываўленымі бінтамі», а ў запісцы паведамлялася, што... «вушы адрэзалі за кошт нявыплачаных трох тысяч».

Дзеці часцей за ўсё становяцца і ахвярамі няшчасных выпадкаў: знікаюць у вадаёмах, каналізацыі, у розных кар'ерах і рэштках недаробак будаўнікоў.

— Брэсцкі хлопчык Сяргей Анішчук, якога дасюль не могуць знайсці, — лічыць супрацоўнік спецаддзела Віталь Судзілоўскі,— гуляў каля дома. А побач вялікі катлаван. Дзеці часта з'язджалі па пяску ўніз. Магчыма, яго засыпала. Тым не менш, гэта толькі адна з версій. Побач цячэ Мухавец, але і там нічога не знайшлі.

Многіх уразіў выпадак у Быхаўскім раёне Магілёўскай вобласці, дзе знік сямігадовы хлопчык. Маці была на рабоце, айчым — у бальніцы. Ужо раніцай пошукавая група прыбыла на месца. Неўзабаве знайшлі закінуты паграб, запоўнены вадой, а ў ім хлопчыка, які праваліўся туды і захлынуўся.

Да слова, толькі вялікае абурэнне выклікаюць паведамленні ў друку аб колькасці дзяцей, якія згарэлі на пажарах. І гэта ў краіне, якая абвясціла, што дзеці ў ёй — адзіны прывілеяваны клас...

Створанае пры ўпраўленні крымінальнага вышуку МУС Беларусі аддзяленне па пошуку знікнуўшых людзей, а таксама злачынцаў у апошні час падзяліла свае функцыі. Адны з супрацоўнікаў шукаюць злачынцаў, другія — прапаўшых без вестак. Кіруе аддзяленнем падпалкоўнік міліцыі Сямён Хінкевіч.

Як і ўсялякая наша службовая адзінка, аддзяленне мае свае праблемы. Хоць у зарплаце ў апошні час прыбавілася, яна невялікая. А тое, што пошукам займаюцца толькі двое, трое? А па 200—250 сутак у год у камандзіроўках, у адрыве ад сям'і — ці ж гэта лёгка? Трэба ж, між іншым, спецыяльная тэхніка, камп'ютэры, машыны, падрыхтаваныя сабакі, трэба падрыхтаваная група людзей.

Цяпер, калі рэспубліка ўступае ў новую для сябе складаную гістарычную сітуацыю,

у ходзе якой, як і заўсёды ў самы цяжкі для людзей час, актывізуюцца крымінагенныя элементы і калі аддзяленню, аб якім гаварылася вышэй, магчыма (хаця і не дай бог), давядзецца працаваць з максімальнай нагрузкай — трэба быць напагатове ўсім сумленным сілам грамадства, бо адны праваахоўныя органы, бадай, не здолеюць даць рады злачынцам.

Пэўна, ужо зараз мэтазгодна ствараць добраахвотныя атрады самадапамогі на выпадак экстрэмальных сітуацый. Члены тых атрадаў змогуць быць памочнікамі міліцыі ў барацьбе менавіта з крымінальнікамі і карумпіраванай мафіяй, а таксама «залётнымі» злачынцамі, якім даюць адпор у іншых, у прыватнасці балцкіх, рэспубліках і якія па звычцы накідваюцца на слабейшага. А хто слабейшы ў гэтым сэнсе — няцяжка здагадацца. У нас жа галоўны вораг па-ранейшаму так званыя нефармалы.

Нядаўна я зноў зайшоў на Урыцкага, 5. На месцы быў Віталь Судзілоўскі, а насупраць сядзеў і Аляксандр Палзуноў, які зайшоў, як растлумачыў, па справе.

Мы павіталіся, і я папрасіў расказаць апошнія навіны.

— Знайшлі яшчэ два трупы. Абодва немагчыма ідэнтыфікаваць,— уздыхнуў Аляксандр.— Адзін быў закапаны на дачы, другі ў склепе.

— А чацвёра дзяцей, якія прапалі?

Віталь Судзілоўскі развёў рукамі.

— Шукаем.

Ужо калі адыходзіў, пацікавіўся між іншым у Аляксандра, ці ўладкавалася на работу ўцякачка Наталля В.

— Пакуль не,— сказаў той.— Не да таго ёй, бо ніяк не можа вылечыцца пасля сваёй вандроўкі. У другі раз паклалі ў стацыянар скурвендыспансера.

Вось такія справы.

Юры СТАНКЕВІЧ

Родная мова

«Каб любіць Беларусь нашу мілую...»

Нарэшце!

Такі ўздых палёгкі вырваўся, мабыць, з грудзей не адной тысячы грамадзян Беларусі, якія 26 студзеня глядзелі трансляцыю сесіі Вярхоўнага Савета БССР, дзе быў прыняты закон аб дзяржаўнасці беларускай мовы. Гэтаму без перабольшання гістарычнаму і вызначальнаму для лёсу нацыі рашэнню папярэднічала больш чым двухгадовая дыскусія ў друку, на радыё і тэлебачанні, на працы і дома. На такі ўсплёск патрыятычнай свядомасці, бадай, мала хто і спадзяваўся. Бо зусім нядаўна дружныя касякі драпежных тэарэтыкаў і практыкаў поўнага зліцця народаў і іх культур нападалі на любога, каму ўдавалася падаць свой голас супраць асноўнай «заваёвы» сацыялізму. Складвалася ўражанне, што з гэтым амаль усе змірыліся і прыціхлі. Але вецер перамен раскатурхаў сонных, абудзіў надзею ў зняверaных, даў права сказаць сваё слова няскораным...

Дыскусія выявіла, што лёс мовы, а значыць, і лёс народа хвалюе не толькі, як гэта дасюль лічылася, пісьменнікаў ды некаторых іншых прадстаўнікоў творчай інтэлігенцыі, а самыя шырокія пласты грамадства: рабочых і сялян, інжынераў і вайскоўцаў, медыкаў і настаўнікаў, ветэранаў і школьнікаў. Менавіта дзякуючы іх разбуджаным галасам і былі створаны перадумовы для распрацоўкі і прыняцця закона, які гарантуе карэннай нацыі на тэрыторыі Беларускай ССР правы для забеспячэння паўнакроўнага і годнага развіцця яе мовы. Разам з гэтым даюцца гарантаваныя правы і нацыянальным меншасцям, культура якіх таксама аказалася ў заняпадзе.

Закон прыняты! Прыняты абсалютнай большасцю галасоў. Але праблемы, якія трывожылі грамадства, засталіся. З'явіліся рэальныя шансы для іх пераадолення, хоць наперадзе нялёгкі і няпросты шлях. Для паспяховага ажыццяўлення, як мне здаецца, важна забяспечыць два моманты: рэсурсы і псіхалагічную, маральную атмасферу, у якой павінна адбывацца духоўнае адраджэнне народа. Менавіта спалучэнне гэтых двух фактараў і забяспечыла плённае правядзенне беларусізацыі ў 20-я гады, з 1923 па 1928 год, у выніку чаго дзяржаўны і партыйны, камсамольскі і партыйны апарат, адукацыя і абслугоўванне, а таксама тэрытарыяльныя вайсковыя фарміраванні перайшлі на беларускую мову. Але, мяркую, часамі адбывалася гэта фармальна, без глыбокага засвойвання духоўных традыцый роднага народа, яго гістарычнага шляху, без павышэння агульнага культурнага ўзроўню, што і з'явілася адной з прычын даволі хуткага задушэння ў наступныя дзесяцігоддзі ўсяго беларускага, нацыянальнага. І сёння адраджаць яго, не дбаючы пра агульны культурны ўзровень, не арыентуючыся на дасягнутае іншымі народамі, у першую чаргу еўрапейскімі, справа даволі нецікавая і ў канечным выніку бесперспектыўная. Але ў першую чаргу трэба вывучыць тое, што мы мелі ў сваёй багатай гісторыі і даўно забыліся, што яшчэ датрывала як духоўны, маральны вопыт народа. А дзе наша прававаая, філасофская, кніжная культура і адукацыя, на якую так багата было, скажам, Вялікае княства Літоўскае?..

Тут мы змяшчаем лісты беларусаў, якія па розных прычынах апынуліся за межамі роднага краю, але не страцілі духоўнай повязі з ім. Як даведаецца чытач, гэтыя галасы здалёку ў абарону роднай мовы, культуры, гістарычнай памяці маглі б з'явіцца на старонках друку і значна раней. Але дармо: тое, пра што нашы карэспандэнты пішуць, працягвае існаваць, а значыць, не можа само сабой знікнуць. Часамі ж тое, з чым мы звыкліся, адтуль, здалёку, убачанае з асяроддзя іншага народа, успрымаецца вастрэй і трывожней. А таму да іх галасоў варта прыслухацца. Сёння, калі мы

маем закон аб дзяржаўнасці роднай мовы, нялішне будзе сказаць шчырае слова ўдзячнасці ўсім, хто актыўна спрыяў гэтаму, незалежна нават ад таго, стаў ці не яго голас набыткам грамадскасці...

У загаловак нашай публікацыі пастаўлены радок папулярнай на Беларусі і за яе межамі песні. На яе спасылаецца і адзін з нашых карэспандэнтаў:

Каб любіць Беларусь нашу мілую,
Трэба ў розных краях пабываць...

Прыведзеныя радкі, зразумела, не трэба ўспрымаць літаральна ў якасці універсальнай парады кожнаму, хто пажадае стаць шчырым патрыётам свайго краю, вырушваць у вандроўку і ўдалечыні ад Беларусі распальваць у сэрцы шчырае замілаванне да яе. Такое разуменне песні можа выклікаць толькі ўсмешку. А між тым і некаторыя сур'ёзныя паэты і крытыкі ў свой час, калі песня толькі загучала ў эфіры, на поўным сур'ёзе даказвалі памылковасць радкоў Алеся Ставера, забываючыся пры гэтым, што паэзія — не інструкцыя, народжаная ў чэраве камандна-адміністрацыйнай сістэмы, а споведзь сэрца. І тут аўтар песні намацаў, а кампазітар мелодыяй узмацніў і пацвердзіў тое шчымлівае, кранальнае, што абуджаецца ў душы кожнага не сапсутага, не вымаражанага чалавека і ад ростані, і ад сустрэчы са сваёй Бацькаўшчынай, той зямлёй, на якой здаўна жылі твае дзяды і прадзеды.

Што датычыць Беларусі апошніх дзесяцігоддзяў, то, як вядома, яна была амаль цалкам здэнацыяналізавана, і тут рабілася ўсё, каб чалавек, пачынаючы ад першых крокаў свайго грамадзянскага станаўлення, не ведаў, у чым заключаецца яго нацыянальная прыналежнасць, які шлях праз вякі прайшоў яго родны народ, не задумваўся, чаму ў суверэннай рэспубліцы, якая з'яўляецца членам Арганізацыі Аб'яднаных Нацый, нідзе афіцыйна не гучыць родная мова, а тых, хто ёю яшчэ прыватна паслугоўваецца, называюць нацыяналістамі. Такая палітыка заахвочвалася зверху, Беларусь у гэтым плане лічылася перадавой і ўзорнай, годнай ушанавання і пераймання такога вопыту. На цэлы свет вядомы крылатыя словы шаноўнага Мікіты Сяргеевіча, сказаныя на прыступках Беларускага дзяржаўнага універсітэта наконт таго, што беларусы першыя ўступяць у камунізм, бо яны найбольш ахвотна адракаюцца ад роднай мовы...

Вось у такой сітуацыі, калі людзі жылі ў духоўнай адлучанасці ад сваіх нацыянальных каранёў, калі сама сутнасць патрыятызму ганьбавалася і шальмавалася, і ў людзей пачало складвацца перавернутае з ног на галаву ўяўленне пра сваю Радзіму, яе духоўныя вартасці, свой грамадзянскі абавязак перад народам і часам — у такой сітуацыі, як гэта ні парадаксальна, каб захаваць сваю сутнасць, лепш было з'ехаць з Беларусі, каб там, сярод іншага народу, які шанаваў сваё імя, задумацца: а хто ты сам і чаму цябе, найчасцей прыкрываючыся высакароднымі мэтамі, абкрадвалі на працягу дзесяцігоддзяў, а калі глядзець у глыбіню гісторыі, дык і стагоддзяў? Але пра гэта, спадзяюся, усім добра вядомыя словы славутай Багдановічавай «Пагоні»...

У жыцці кожнай краіны і яе грамадзян велізарную сілу маюць традыцыі, разбурыць якія звычайна бывае нашмат лягчэй, чым аднавіць. Таму высокаразвітыя ў духоўным і матэрыяльным сэнсе нацыі, як, скажам, японская ці англійская, з педантычнай ашчаднасцю захоўваюць усё, што складалася ў народзе на працягу стагоддзяў. У нас жа адбылося інакш: рэвалюцыя была ўспрынята многімі яе апантанымі ўвасабляльнікамі як суцэльнае рушэнне ўсяго старога, якое нібыта толькі засціць велічнае святло камунізму і замінае будаваць новы лад жыцця. І таму з велізарным імпэтам, а з канца 20-х гадоў і пад страхам масавага тэрору ўзяліся ў краіне разбураць усё, на чым стаяла пячатка гістарычнага мінулага. Узрывалі не толькі панскія палацы, касцёлы і цэрквы, але і патрыятычную свядомасць, традыцыі, мову, звычаі. Калі і заставалася што ад гэтага, дык толькі фармальна, у знешняй абалонцы, якую было лёгка раструшчыць, як гэта і было зроблена з нашай мовай у наступныя дзесяцігоддзі. Цяпер, як вядома, ёсць пэўныя спробы і захады па аднаўленню знішчанага, але вельмі нясмелыя, кволыя і непаслядоўныя. Мінула пяць гадоў перабудовы, а што зроблена на Беларусі ў кірунку аднаўлення ленінскай нацыянальнай палітыкі? У гарадах, пераважна ў Мінску, адкрыта некалькі дзесяткаў беларускіх класаў, пачалі чытацца, пераважна на філфаках, па-беларуску некалькі гуманітарных

дысцыплін, аб'яўляць, паралельна з рускай, прыпынкі метро на беларускай мове, ды ў дадатак яшчэ ў некалькіх аўтобусах і тралейбусах гарадскога транспарту, сям-там памянялі шыльды... І гэта ўсё? Ды такая перабудова, такія тэмпы смеху варты! Звернемся да гадоў дваццатых і ўбачым, што за пяць гадоў, пачынаючы з 1923, беларусізацыя, па сутнасці, была праведзена ва ўсіх сферах жыцця, на роднай мове працаваў суд, партыйны і дзяржаўны апарат, сярэдняя і вышэйшая школа, установы бытавога абслугоўвання і культуры...

Ды не будзем занадта паддавацца адчаю. Няхай пакуль што зроблена мала, але зломлена ідэалогія манкуртызму, раней узведзеная ў ранг дзяржаўнай палітыкі. На таго, хто сёння займаецца самаапляўваннем, бэсціць родную мову і культуру,— на такіх ужо глядзяць, як на выкапняў.

Працэс агульнага для ўсіх народаў Савецкага Саюза нацыянальнага абуджэння, які, на жаль, часамі адбываецца і з прыкрымі перакосамі, паўплываў і на беларусаў, як на тых, што засталіся жыць на зямлі продкаў, так і за яе межамі. Паказчыкам гэтага з'явілася і стварэнне беларускіх зямляцтваў, суполак і таварыстваў у такіх мясцінах Саюза, як Масква і наваколле, Вільнюс, Рыга, Талін, Сібір...

Пра сваю далучанасць да Беларусі, да яе культуры і мовы пішуць нам карэспандэнты з усіх куткоў неабсяжнай Айчыны.

Геаграфія допісаў шырокая, цікавыя біяграфіі людзей, што па розных прычынах апынуліся за межамі Беларусі. Адны з іх пакінулі свой край часова, выехаўшы на вучобу ці адбыццё вайсковай службы, іншыя ж удалечыні ад родных мясцін пражылі большую частку свайго жыцця. Менавіта яны і складаюць актыў.

Апынуўшыся ўдалечыні ад Бацькаўшчыны, адчуўшы тугу па краі белых буслоў і блакітных азёраў, людзі неяк па-новаму глядзяць на сябе, на свой абавязак перад Радзімай. Бачачы, як прадстаўнікі іншых народаў любяць і шануюць свае духоўныя набыткі, і ў нашых беларусаў пачынае спакваля праклёўвацца ў душы сорам за сябе, за сваё няведанне. Паступова чалавек прыходзіць да ўсведамлення, што ён — не бязродная істота, а сын свайго роду-племені, свайго народу. І нараджаецца высакароднае жаданне — тут, удалечыні ад дому, дабраць тое, чаго яму недадалі, што ад яго забралі ці чаго ён сам не захацеў атрымаць на роднай зямлі. Аддаляючыся ў прасторы, людзі духоўна набліжаюцца да сваёй Бацькаўшчыны.

Вось па такой кладачцы пайшлі на свой бераг тры беларускія дзяўчыны (Таня, Анжэла і Жанна), якія пасля заканчэння вучылішча апынуліся ў заходніх абласцях Украіны. Менавіта тут, дзе ўкраінская мова ацалела ў сваёй першароднасці і багацці і гучыць на поўную сілу не толькі ў горадзе, абудзілася ў іх цяга да свайго, роднага. Хочацца верыць, што агеньчык любові да слязы дарагога і блізкага, які зацепліўся ў іх чыстых юначых душах, не згасне, а будзе разгарацца ярчэй і ярчэй.

Ды ці павінна сваё быць перашкодай на шляху да спасціжэння створанага іншым народам? Пытанне рытарычнае. Таму апраўданні дзяўчат — «мы і сваёй мовы не ведаем, каб вучыць іншую» — гучаць досыць наіўна, бо ні ўкраінцы, ні прадстаўнікі іншых народаў не вінаваты ў тым, што мы паддаліся націску і сталі духоўнымі жабракамі. Дык чаму ж нашае невуцтва павінна адбівацца на развіцці іхняй культуры, на статусе той ці іншай мовы ў сваёй рэспубліцы. Як бачым, няведанне свайго не толькі не спрыяе далучэнню да скарбаў іншай культуры, а наадварот, перашкаджае гэтаму. І нашым дзяўчатам куды б лягчэй было паразумецца з украінцамі, каб яны дасканала ведалі сваю родную мову, якая мае столькі агульнага з украінскай. Зрэшты, ёсць агульнае для ўсяго цывілізаванага свету правіла: паважай і ведай здабыткі народа, сярод якога жывеш. Да спасціжэння гэтага правіла праз уласны вопыт прыйшоў Алег Кавалёнак, некаторыя іншыя карэспандэнты.

У нечым падобны, як у дзяўчат, шлях да роднага ў курсанта Кемераўскага ваеннага вучылішча Чарнова С. С., у якога патрыятычнае пачуццё да Беларусі абудзілася пад час ростані з ёй. Аднак перад намі, як сведчыць ліст, па-грамадзянску ўжо сталы чалавек, які не толькі прызнаецца ў любові да Радзімы, але і разумее прычыны многіх негатыўных з'яў, выказвае шмат слушных прапаноў, як можна вярнуць нашай мове, нашай культуры годнае становішча.

Пэўна, нялёгка было ашчадзіць у сваёй душы парасткі роднай мовы Дзмітрыю Дайлюдзёнку, які, будучы ў чацвёртым класе, пераехаў з бацькамі ў Кузбас і вось ужо дванаццаць гадоў жыве там. «У новай школе,— піша ён пра сябе,— мне скідку не

рабілі, атрымліваў двойкі па рускай мове. Маці мяне лаяла, нават кніжкі на беларускай мове схавала, каб не адхіляўся на непатрэбнае».

Але, як бачым, і ў такіх умовах чалавек здолеў захаваць тое, чым даражыў. «Пабеларуску чытаю свабодна! Размаўляю, напэўна, таксама (звярніце, шаноўныя чытачы, увагу на такую асаблівасць: не маючы з кім перакінуцца словам на роднай мове, чалавек нават не ведае, валодае ёю ў размове ці не. Зрэшты, у падобным становішчы знаходзіўся калісь і Максім Багдановіч, свята шануючы ў думках і сэрцы вернасць сваім нацыянальным караням.— Я. Л.), толькі з междурэчанскім акцэнтам». Патлумачу, што Дзмітрый жыве ў Междурэчанску Кемераўскай вобласці.

Аказваецца, і ва ўмовах нацыянальнай ізаляцыі можна захаваць родную мову. А між тым сярод карэспандэнтаў нямала такіх, якія жывуць у Беларусі і ў сваіх лістах наракаюць на ўмовы, якія не дапамаглі ім ведаць сваё роднае, гневаюцца і абвінавачваюць, але самі мала рупяцца, каб вярнуць страчанае. Але ж нічога само сабою не даецца, а тут тым больш ніхто не разжуе і ў рот не пакладзе. Праца ж па далучэнню да родных каранёў — не марная, не Сізіфава — яна аплочваецца набыткам душы, тым, што чалавек ачалавечваецца і адухаўляецца...

Зрэшты, сваю этнічную прыналежнасць, сваю мову здолелі захаваць і тыя беларусы, якія, пачынаючы з даўніх часоў, апынаміся ў эміграцыі. На вялікі жаль, у нас няма лістоў з замежжа, хоць было б цікава прачытаць, як, скажам, жывучы ў ЗША і Канадзе, Англіі і Аўстраліі, Іспаніі і Бразіліі, іншых краінах свету, нашы землякі ўмудраліся не растварацца ў іншанацыянальных стыхіях і захоўваць сваё нацыянальнае аблічча. Як вядома, афіцыйнае навучанне на беларускай мове існуе толькі ў Польскай народнай рэспубліцы, дзе беларусаў некалькі соцень тысяч. І жывуць яны на сваёй спрадвечнай тэрыторыі. У іншых жа месцах, па звестках, існуюць для дзяцей беларускія школы пры цэрквах.

Але пра тое, што і ў межах Саюза беларусы не пагаджаюцца з роляй бязродных Іванаў, сведчаць дасланыя з'адусюль лісты, частку з якіх мы тут друкуем.

Уважаемая редакция!

Пишут вам три белорусские девушки, которые вот уже почти три месяца находятся за пределами родной Белоруссии. Дело в том, что мы поступили учиться в г. Ровно и только здесь почувствовали, что значит родной язык, родная культура. Так что вы являетесь «свидетелями пробуждения интереса к своим историческим духовным истокам».

Оказывается, что очень мало нужно (а именно: расстояние), чтобы почувствовать белорусскую землю родной, белорусский язык своим, белорусскую культуру необходимой.

Живя на Украине, вернее, в западных ее областях, мы только здесь ясно поняли и ощутили, что мы белорусы. Когда вокруг люди говорят на украинском языке, поневоле вспомнишь, что у тебя есть свой родной язык и что, к сожалению, мы не владеем им свободно. Это обидно. И еще обидней, когда мы, говоря о ситуации языка и культуры в Белоруссии украинцам, слышим: «Нам вас жалко». Такая жалость унижает. Да, мы поумнели, вернее, нас заставили поумнеть обстоятельства, и мы покупаем словари белорусского языка, стараясь таким образом ликвидировать незнание языка и инерцию мышления. Это трудно, так как в свое время — детский садик, школа, жизнь,— мы не получали необходимых знаний по родному языку. И так хочется воскликнуть: «Мы не виноваты! Нас так учили!..» Но это легче всего. Поэтому мы сейчас интересуемся всем белорусским: культурой, песнями, языком, поэзией.

Часто мы встречаемся с мелочным проявлением национализма: «Если вы приехали учиться на Украину, то должны говорить только по-украински». Это неприятно слушать, тем более нам. Потому что мы и своего-то родного языка не знаем, не то чтобы учить другой. Поэтому мы считаем, что человек, безразличный к языку народа, на земле которого живет, не может быть настоящим интернационалистом. Просто наше счастье, что мы учимся на славянской земле и кое-как понимаем украинский. А если бы мы учились на территории Закавказья... Мы уважаем все народы без исключения, но позвольте нам сначала разобраться со своим языком. Мы любим свою Белоруссию и очень отчетливо поняли это сейчас. Наше настроение полностью передают строки из песни:

Каб любіць Беларусь нашу мілую,
Трэба ў розных краях пабываць.
Разумею цяпер, чаму з выраю
Жураўлі на Палессе ляцяць...

P. S. Хочется добавить, что мы, как большинство молодых людей в республике, насмехались над теми людьми у себя на Родине, называя их «крестами», «плугами»...

НАРЧИЛО Татьяна (17 лет), НАРЧИЛО Анжелика (17 лет), ЦЫНГЕЛЬ Жанна (17 лет)
г. Ровно

Добры дзень, шаноўная рэдакцыя!

Маё імя і прозвішча — Алег Кавалёнак. Па-за межамі Беларусі жыву болей за 8-м гадоў.

Інтэрнацыяналізм, на маю думку, гэта шанаванне чалавекам традыцый, звычаяў, культуры, мовы іншых народаў. І зразумела, што асоба, якая жыве на тэрыторыі, дзе пражывае іншы народ, павінна з увагай і шанаваннем адносіцца да яго культуры, мовы і г. д.

Магу прывесці ўласны прыклад. Калі ў свой час я жыў у Эстоніі, то вывучаў эстонскую мову, і хаця поспехі былі не вялікія, але ў магазіне ці на вуліцы мне гэтага хапала, каб размаўляць з эстонцамі. І хаця яны па майму вымаўленню здагадваліся, што я не эстонец, але адносіны былі ўсё роўна зусім іншыя, чым да людзей, якія па-эстонску не размаўлялі. Таму я лічу, што, калі чалавек жыве, напрыклад, на тэрыторыі Эстоніі і не цікавіцца яе здабыткамі ў галіне культуры, моваі, ён не можа лічыцца сапраўдным інтэрнацыяналістам.

Я лічу, што, калі чалавек мае пэўную нацыянальнасць, ён абавязаны поўнасцю несці адказнасць за стан духоўнага развіцця гэтай нацыі. Ці, дакладней, павінен ведаць яе мову, звычаі, традыцыі, культуру і г. д.

Беларускую мову я ведаю, але, на жаль, не вельмі добра. Справа, напэўна, у тым, што бракавала беларускамоўнага асяроддзя. І зараз, калі нават пішу гэты ліст, не зусёды ўпэўнены ў правільнасці напісання ўсіх выразаў па-беларуску.

Дзеля выпраўлення гэтай крытычнай і нават у пэўнай ступені трагічнай моўнай сітуацыі ў рэспубліцы неабходна (я лічу) зрабіць наступнае:

Перавесці ўсе навучальныя ўстановы на беларускую мову выкладання, пачынаючы ад дзіцячых садкоў і заканчваючы ВНУ. Пашырыць падрыхтоўку выкладчыкаў беларускай мовы, пашырыць ужыванне роднай мовы на ўсе ўстановы, прадпрыемствы і г. д. Арганізаваць шматлікія курсы па яе вывучэнню.

Поўнасцю перагледзець курс гісторыі Беларусі. Усе сродкі масавай інфармацыі, асабліва радыё, тэлебачанне, перавесці поўнасцю на беларускую мову, 100 % усіх перадач. Перавесці абласныя газеты на беларускую мову. А то нават сорамна пісаць, як знаёмыя палякі кпілі з мяне. Маўляў, з часоў санацыйнай Польшчы і ў Брэсце, і ў Гародне выдаваліся газеты па-беларуску, а зараз дзе яны падзеліся?

Потым наладзіць сувязі з усімі беларусамі, якія жывуць на суседніх тэрыторыях з Беларуссю, так і ў ЗША, Канадзе і г. д.

Абмежаваць прыбыццё працоўнай сілы з іншых рэгіёнаў краіны, увесці рэспубліканскі гасразлік, выйсці на міжнародную арэну па наладжванню сувязей з рознымі краінамі.

І яшчэ невялічкая просьба. Апошнім часам Мінскае метро перайшло на беларускую мову. Іншыя сродкі транспарту: аўтобусы, тралейбусы, трамваі,— на жаль, яшчэ не. Але зусім нядаўна, знаходзячыся ў Мінску на чыгуначным вакзале, я пачуў, як абвяшчалі пасадку на цягнік Мінск — Масква спачатку па-беларуску, а потым парускy. Гэта добра, хаця ў Лідзе гэтая справа даўно ўжо вырашана.

Таксама трэба пашыраць сувязі з маладзёжнымі часопісамі Прыбалтыкі, Украіны, Польшчы, ГДР, ЧССР і г. д.

Вось і ўсё.

Жадаю творчых поспехаў!

З гарачым прывітаннем Алег з Валагодскай вобласці!

P. S. Калі пажадаеце напісаць ці што-небудзь паведаміць, вось мой адрас:

Вологодская обл., п/о Старое.

Здравствуйте, уважаемая редакция!

Зовут меня Чернов Станислав, по национальности я белорус. Практически всю свою жизнь до настоящего момента прожил в городе. Белорусскую речь слышал не так сказать уж часто, но и не редко: на ней говорит моя бабушка в деревне. Впервые осознанно, если можно так сказать, я его начал изучать в 3 классе. И хотя стремился как можно больше и глубже его изучать, однако условия жизни в городе дают о себе знать. Это — постоянная русская речь, белорусского языка практически слышно мало было. И результат всего этого — книги, журналы, газеты на белорусском языке читать не любил. Но вот в августе 1985 года поступил в военное училище и вот уже 4-й год нахожусь вдали от Белоруссии. И скажу честно, буквально через какие-то полгода соскучился (даже не то слово), истосковался по родному языку. Теперь стараюсь достать книги на белорусском (которые здесь в магазинах никогда не бывают), журналы и т. д. И вот удалось с января этого года подписаться на белорусские журналы и газеты. Теперь буду надеяться, что, несмотря на недостатки в работе почтовой связи, я буду получать их. Я выписал журналы на белорусском языке по многим причинам, в основном они были изложены выше. Я лично считаю, что каждый, будь то белорус или украинец, таджик или узбек, якут или литовец, должен в совершенстве владеть своим языком, знать свою родную культуру, историю своего народа, если же он ко всему этому безразличен, то не имеет права иметь национальность этого народа. В настоящее время в нашей республике русский язык, по-моему, настолько вытеснил родной белорусский, что даже старики стали его забывать. Даже я по старой привычке пишу письма на русском, хотя в последнее время стараюсь чаще писать по-белорусски, но все осложняет то, что рядом со мною всего 3 белоруса, литературы на белорусском практически достать невозможно и по ряду многих других причин. Сам же я белорусский язык знаю более или менее хорошо, однако считаю, что надо постоянно заниматься чтением на белорусском языке, чаще писать, вот тогда и будешь лучше его знать...

Чтобы нормализовать сложившуюся в нашей республике языковую ситуацию, чтобы люди не отрекались, а берегли свой родной язык, я считаю, необходимо провести следующие мероприятия:

1. Увеличить тираж художественной и научно-популярной литературы на белорусском языке.

2. Добиться того, чтобы белорусы, проживающие во всех республиках Советского Союза, могли читать литературу на своем языке.

3. Создать школы с обучением на белорусском языке.

4. Афиши, надписи на магазинах, вокзалах и т. д. оформлять на белорусском языке.

5. Шире пропагандировать историю Белоруссии, начиная с самых древних времен.

6. Добиться того, чтобы эстрадные певцы, музыканты, ВИА, рок-группы и т. д. исполняли свои произведения на белорусском языке. И чтобы их концерты можно было слушать не только на территории республики, но и на территории всего Советского Союза, а то вот, например, у нас здесь в Западной Сибири, а именно в Кузбассе, редко-редко когда услышишь выступления белорусских артистов. Ну вот пока на первом этапе, я так считаю, необходимо провести эти мероприятия, а дальше жизнь покажет, что нам еще нужно будет сделать, в чем необходима доработка. Причем особое усилие необходимо приложить в отношении детей — ведь они наше будущее, и в конечном итоге ведь им придется до конца доводить решение этой проблемы, которая, как я считаю, стала сейчас «острее бритвы».

До свидания!

С уважением — курсант Кемеровского ВОКУС Чернов.

Беларус. 30 гадоў жыву за межамі Беларусі.

Інтэрнацыяналізм — гэта паважанне другіх нацый. Каб паважаць тое, што годнае павагі, трэба ведаць іншую культуру.

Мову ведаю дрэнна — няма моўнай практыкі. А калі вучыўся ў школе, вывучэнне беларускай мовы было «нямодным», гэтую сітуацыю стварылі ў школе (рускай) і дзеці — «прадстаўнікі» «дзяржаўнай» рускай мовы, якія насміхаліся над нашым цвёрдым вымаўленнем (жартавалі: «Як дам мокрай трапкай па бруху!» — і рагаталі), казалі, што беларуская мова — гэта сапсаваная руская. Настаўніца рускай мовы зняважліва ўсміхалася, калі мы замест «через леса, через моря колдун несет богатыря» казалі «цераз леса, цераз мара, калдун нясёт багатыра». А нам так не хацелася выглядаць смешнымі... І вось сачыненне за 10 кл. па рускай мове і літаратуры — 5, уступнае сачыненне ў ВНУ — 5, а беларуская мова ў атэстаце — 3! І цяпер у мяне, немаладога чалавека, усё гэта выходзіць комплексам віны перад маімі продкамі і перад Бацькаўшчынай. Мо таму, што здалёк ад яе ўсё адчуваецца значна вастрэй? Але мне ад гэтага не лягчэй. Голас сумлення...

Моўную сітуацыю адарвана ад другіх праблем не паправіш, патрэбен комплексны падыход па ўсіх напрамках адраджэння беларускасці на айчыннай зямлі. А ў падвалінах усяго — ачышчэнне ад заразы сталінізму ўсюды. Трэба падтрымаць эстонскую ідэю гаспадарчага рахунку рэспублікі, дзяржаўнае справаводства весці на роднай мове. А потым і астатняе — фільмы на беларускай мове (дзе яны, з беларускай гісторыі?), грампліты з беларускай музыкай, сучаснай і старажытнай, партрэты і бюсты вялікіх і вядомых беларусаў, геаграфічныя мапы (карты) старажытнай Беларусі, і помнік бітве ля Крутагор'я з манголамі, і беларуская вышыўка на сучаснай сарочцы, і падрабязныя маршруты для самадзейнага турызму па Беларусі і г. д. Трэба, каб аўтарытэтныя людзі — пісьменнікі, артысты, спартсмены — падавалі прыклад, выступаючы па тэлебачанні ці радыё на беларускай мове. Як называюцца галоўныя вуліцы — Жданава, Калініна і мо другіх «выдатных» беларусаў, а дзе — Скарыны, Цяпінскага, Буднага, Лышчынскага і іншых? На задворках ці зусім няма?

Раз знявага да спадчыны — з'ява масавая, то корань зла трэба шукаць у аб'ектыўных умовах жыцця. Эканамічная незалежнасць рэспублікі павінна пацягнуць і другое: вызваленне з-пад апекі «вялікага брата».

Дык што я вам усё гэта пішу, вы ведаеце лепш за мяне.

г. Новасібірск

Добры дзень!

Доўгі час збіраўся напісаць, але ўсё адкладваў. Наконт мовы, на якой выпісваць часопіс, ваганняў не было: канечне ж, на сваёй роднай, беларускай. Беларускую мову люблю і паважаю, ахвотней чытаю і размаўляю на ёй. І хаця парадкам жыву ў горадзе і працэнтаў на 95 прыходзіцца размаўляць па-руску, любоў не толькі не памяншаецца, а нават узмацняецца. Але чаму 95 %? А таму, што і ў Рызе некаторая частка беларусаў не цураецца сваёй мовы. Пры патрэбе размаўляю па-латышску, часта па-польску, якую ведаю не горш рускай. Дома язык не паварочваецца, дый яй-богу мне сорамна размаўляць з бацькамі па-руску, з землякамі. Ніводнага ліста ім не напісаў па-руску. На роднай мове вядзём размовы па тэлефоне. Дык што ж, мяне за гэта трэба лічыць нацыяналістам?.. Лічу, што паступаю так, як патрабуецца кожнаму прадстаўніку сваёй нацыі. Акрамя пералічаных моў, не хвалячыся, скажу, што разумею і чытаю па-ўкраінску, чэшску, славацку, па-балгарску.

Да глыбіні душы абурае выраканне беларусамі сваёй мовы, культуры. Праўда, радуе, што ў апошні час пачалі адбывацца зрухі. Усе больш цікавяцца сваёй гісторыяй і мовай. Ёсць падставы лічыць, што мова наша зойме сваё пачэснае месца сярод моў свету.

Чалавек, які абыякава адносіцца да мовы, культуры, гісторыі рэспублікі, дзе ён жыве, увогуле не можа быць інтэрнацыяналістам. Наадварот, такога можна аднесці да нацыяналіста, а калі яшчэ як толькі можа і зневажае мову, насміхаецца над ёй, выстаўляючы сваю вышэйшым гатункам, у прыватнасці, часцей за ўсё гэта адносіцца да рускай мовы, то ўжо такога чалавека аднесці да шавініста трэба. Часцей за ўсё ў Беларусі прыходзіцца сутыкацца з рускімі шавіністамі, якія, акрамя сваёй мовы, больш нічога і ведаць не хочуць. Мову ведаю добра, бо не ведаць яе для мяне было б недаравальна.

Трэба зрабіць вельмі многае, пачынаючы амаль з нуля, асабліва ў гарадах. Першнаперш, каб беларускае друкаванае слова заняло пачэснае месца на вуліцах гарадоў і другіх населеных пунктаў, вітрынах магазінаў, вывесках, шыльдачках названняў вуліц, населеных пунктаў і г. д. Тавары народнага спажывання забяспечваць этыкеткамі і ўпакоўкамі на беларускай мове. Дайшлі да таго, што карабок запалак і то распі-

саны па-руску. Поўнасцю перавесці радыё і тэлебачанне на родную мову. Паступова ўводзіць выкладанне на беларускай мове ва ўсіх навучальных установах, выхаванне ў садках і яслях. Гвалтоўны пераход нічога не дасць, ды і немагчыма гэта зрабіць: вельмі слабая матэрыяльная база, дэфіцыт кадраў. І немалаважную ролю адыгрывае прыклад, асабісты прыклад работнікаў дзяржаўнага апарату, партыйных і камсамольскіх работнікаў. І ніякіх эксперыментаў наконт беларускамоўных класаў у школах. Адзін клас у школе выглядае белай воранай, таму так неахвотна аддаюць сваіх дзетак. У «ЛіМе» было надрукавана выказванне адной маці, што не аддасць сваё «чада» ў такі клас. Калі будзе ўся школа беларуская, то — калі ласка.

Прабачце за ліст, можа, і не вельмі складна, бо напісана на адным, як кажуць, дыханні.

З павагай ваш уважлівы чытач.
г. Рыга

Хмялеўскі Валеры. Беларус. 24 гады пражыў у Беларусі, 4 гады, як працую за яе межамі.

Пра такіх «інтэрнацыяналістаў» добра сказаў удзельнік адной з перадач Літоўскага тэлебачання, паказанай у верасні: «Мы, «нацыяналісты», ведаем дзве-тры мовы, а «інтэрнацыяналісты» валодаюць адной і не жадаюць ведаць другія. Дык хто ёсць хто?»

Беларускую мову ведаю недастаткова добра (гэта можна зразумець, прачытаўшы мой ліст). На гэта ёсць многа падстаў, і думаю, большая частка з іх аб'ектыўныя. І не толькі таму, што зараз жыву ў Літве. Беларусы ў Літве, як мне здаецца, з большай павагай адносяцца да сваёй мовы, чым у самой Беларусі, я неаднаразова чуў беларускую мову на вуліцах літоўскіх гарадоў. Дарэчы, і палякі тут гавораць па-польску, у Вільнюсе нават выходзіць газета на польскай мове. У Беларусі ж і палякі, і беларусы больш ужываюць рускую мову. Хутчэй за ўсё, гэта вынік шматгадовай палітыкі ўлад рэспублікі ў адносінах да роднай мовы.

Для нармалізацыі моўнай сітуацыі не трэба выдумваць нешта звышмудрае і арыгінальнае. Паглядзіце вакол сябе: Прыбалтыка, Заходняя Украіна, Закаўказзе, Сярэдняя Азія... У пераважнай большасці дзіцячых садоў, школ, у вышэйшых навучальных установах, на прадпрыемствах і вуліцах гучыць родная мова. Нам толькі трэба зрабіць тое, ад чаго нас доўгі час утрымлівалі, чаму перашкаджалі і што зрабілі ўсе другія народы.

Акрамя таго патрэбна папулярызацыя твораў нацыянальна свядомых пісьменнікаў і паэтаў, і ў першую чаргу У. Караткевіча. «Каласы пад сярпом тваім», на маю думку, неабходна ўключыць у школьную праграму. Падручнікі па гісторыі Беларусі, навучанне ў сярэдніх і вышэйшых установах, у дзіцячых садах і многае другое — усё гэта неадкладна патрабуе перамен. І чым больш мы будзем разважаць і сумнявацца, узважваць усе «за» і «супраць», тым больш цяжкім будзе вяртанне да сваёй мовы, бо калі доўгі час карыстацца чужым, яно пачынае здавацца «сваім». Руская мова з'яўляецца для нас братняй моваій, але ўсё ж такі не роднай!

Некаторыя людзі адмаўляюцца ад беларускай мовы па той прычыне, што яны — не беларусы, прыехалі з іншых рэспублік і таму ім і іх дзецям не патрэбна наша мова. У Літве і на Украіне мне даводзілася чуць такія словы: «Вы жывяце сярод нас, едзіце наш хлеб, будзьце добрымі, ведайце нашу мову і звычаі. Трэба паважаць людзей, сярод каторых жывеш». Магчыма, трохі рэзка, але справядліва сказана.

Як паветра, патрэбны новыя цікавыя, прыгожыя, каляровыя часопісы, кнігі для моладзі і дзяцей, пераклады на беларускую мову найбольш папулярных і дэфіцытных твораў літаратуры, фантастыкі, лепшых кінастужак. Вялікай папулярнасцю карыстаўся б часопіс аб рок-музыцы (беларускай, савецкай, замежнай).

г. Іонава Літоўскай ССР.

Яўген ЛЕЦКА

Старонкі гісторыі

ЗЛАТАВУСТ З ТУРАВА

Славуты папярэднік Францыска Скарыны XII стагоддзя выдатны дзеяч старажытнарускай культуры Кірыла Тураўскі будзе працягваць сваё жыццё помнікам на сваёй Радзіме — у Тураве.

У адпаведнасці з праграмай «Спадчына» ЦК КПБ прыняў пастанову аб збудаванні помніка К. Тураўскаму ў Тураве. Гэта вялікая падзея ў справе адраджэння беларускай нацыянальнай культуры, вялікая даніна беларускага народа выдатнай постаці нашай нацыянальнай гісторыі.

Памяць зямлі тураўскай данесла да нас слаўнае імя выдатнага дзеяча нашай зямлі, а цяпер і зберажэ яго для наступных пакаленняў.

Нарадзіўся Кірыла Тураўскі каля 1130 г. У рукапісных «Прологах», а потым і ў друкаваных (XII—XVII стст.) аб Кірылу Тураўскім гаворыцца так: «Сей блаженный Кирилл рожден и воспитан в городе Турове. Сын богатых родителей, он не любил однако же богатства и тленной славы мира сего; но наче прилежал учению божественных книг и хорошо навык в божественных писаниях».

Творчая дзейнасць яго праходзіла ў той час, калі Тураўскае княства займала выключнае месца ў палітычным і эканамічным жыцці Старажытнай Русі.

Кірыла Тураўскі быў не толькі сведкам гістарычных падзей, працэсу далейшага развіцця новых феадальных адносін, узмацнення і распаўсюджання хрысціянства на Русі, але і сам актыўна ўдзельнічаў у гэтым працэсе.

Новая хрысціянская рэлігія разам з пашырэннем і ўзмацненнем феадальных адносін заваёўвае ўсё новыя і новыя пазіцыі носьбіта пануючай ідэалогіі, становіцца надзейным інструментам княскай улады. Язычніцкая рэлігія, узнікшая ў родавым ладзе, ужо не магла адпавядаць інтарэсам класавага грамадства, інтарэсам пануючай дзяржаўнай рэлігіі. Старая язычніцкая вера доўга яшчэ захоўвалася ў народзе, супраціўляючыся «чужой» веры, не зусім зразумелай простаму люду. Часта народ аддаваў перавагу старым язычніцкім абрадам: пакланяўся сваім ідалам, сваім продкам. У сваім «Слове на пятую неделю по пасх» Кірыла Тураўскі неаднаразова скардзіцца на дрэннае наведванне царквы, звяртаючыся да сваіх прыхаджан з мальбой «да приучать неприходящих, и увещайте а приходити в церькови».

У юнацкія гады Кірыла Тураўскі многа чытае і грэчаскую і візантыйскую літаратуру, сам піша пропаведзі, а затым прымае манаскі сан, каб поўнасцю прынесці сябе ў ахвяру служэння хрысціянству. У манастыры ён яшчэ больш паглыбляецца ў царкоўную літаратуру, пашырае свой кругагляд, замацоўвае свае ідэйныя пазіцыі. Безумоўна, ён ведаў аб падзвіжніках, якія жылі ў пячорах і вежах (стаўпах), прыносячы сябе ў ахвяру вышэйшай мэце — служэнню хрысціянскім ідэалам.

Праз некаторы час Кірыла Тураўскі пакідае манастыр і асуджае сябе на адзіноту ў стаўпе. З'ява ахвяравання на адзіноту ў стаўпе была незвычайнай для тагачаснага

Турава і, безумоўна, выклікала найжывейшы інтарэс да яго асобы ў гараджан. Напэўна ж, тураўцы хадзілі да яго, як кіяўляне хадзілі ў пячору Антонія ці да Сіміёна-стоўпніка, якія навучалі паломнікаў сваімі пропаведзямі. Аўтарытэт і слава такога выключнага падзвіжніка бязмежна ўзрастае і выклікае павагу ў князя і ў гараджан за яго апантанасць у служэнні хрысціянскай веры.

З «Пролога» пазнейшых выданняў аб Кірылу Тураўскім чытаем: «И славен бысть по всей стране той, умолённый от князя и людей града того, он возведен был на стол епископский и поставлен митрополитом града Турову, что близь Киева».

Цяпер кафедра сабора стала яго трыбунай для прапаганды новых ідэй, для барацьбы са старой язычніцкай верай. Старым абрадам, старым «игрищам» ён супрацьпастаўляе прамоўніцкае майстэрства, урачыстае красамоўства, напытлівы і рытарычны лад сваіх пропаведзяў. У сваіх творах Кірыла Тураўскі ўмела выкарыстоўвае і грэчаскую мову, і лепшыя ўзоры візантыйскай царкоўнай літаратуры, але для асновы іх ён бярэ жыццё тагачаснага грамадства, малюнкі прыроды, духоўны свет чалавека, здзіўляючы сваіх слухачоў алегарычнасцю, узнёсласцю, паэтыкай.

У выданнях аб Кірылу Тураўскім можна знайсці, што «писал он также слова на господские праздники, читаемые и теперь на эти праздники и многие иные душеполезные словеса». Ухваляючы падзеі ці ўрачыстасці, ён хораша і з велічнай вобразнасцю стараўся больш яскрава данесці слухачам успрыманне царкоўных догмаў. Трэба было неяк прыблізіць, неяк ужыцца старым язычніцкім вераванням з новымі хрысціянскімі.

Параўнанне як мастацкі прыём вельмі часта выкарыстоўваецца ім у «словах». Свята, у гонар якога было складзена «слова», параўноўваецца з брыльянтамі, а сустрэчу свята вялікадня ён параўноўвае з радасцю сустрэчы дзяцей з іх бацькам пасля нечаканага вяртання яго з далёкага падарожжа. З вялікім пачуццём і прыгажосцю напісаны «словы», прысвечаныя вясеннім святам. Малюнкі прыроды падаюцца прыгожымі, светлымі, абноўленымі пасля зімы. Гэта давала магчымасць параўноўваць у іншасказальнай форме прыроду і евангельскія падзеі, абнаўленне старой веры новай хрысціянскай.

Палітычнае жыццё, міжусобіца, барацьба ідэй — усё гэта хвалявала Кірылу Тураўскага, хвалявала і стымулявала яго да роздуму і дзеяння. Карамзін у «Истории государства Российского» (т. III, заўвага 29) адзначае: «Св. Кирилл епископ туровский муж знаменитый ученостью по тогдашнему времени, имел переписку с Андреем Боголюбским и сочинил несколько рассуждений богословских. Мне известно одно из его творений: «Кирилла епископа туровского сказание о черно-ризском чине», найденное мною в харатейной кормчей книге».

Андрэй Багалюбскі быў вядомы ў Тураве і мог бываць там, як князь у сваім уладанні, хоць і на кароткі час у 1151 годзе. Цяпер ён быў славуты і грозны ўладар на ўсёй Русі.

У час яго княжання епіскапам растоўскім, суздальскім і ўладзімірскім становіцца Фёдар (Фёдарэц). Ён, як і Багалюбскі, хацеў дыктаваць сваю волю і ўладу свяшчэнную над Вялікім Кіевам і іншымі княствамі, ігнаруючы ўладу кіеўскага мітрапаліта. Жорстка караліся тыя, хто не хацеў скарыцца: адных распіналі на дошках, другім адсякалі рукі і ногі, высмальвалі вочы, варылі ў катлах, палілі цэрквы і манастыры.

У свой час Андрэй Багалюбскі пісаў сваму бацьку — князю суздальскаму Юрыю Уладзіміравічу (пазней — Юрый Далгарукі): «Не слушай Ярославича (першы незалежны тураўскі князь Юрый Яраслáвіч, які падбухторваў суздальскага князя да паходу на Кіеў), помирись с Изяславом (кіеўскі князь Ізяслаў Мсціслáвіч), не губи отчины: мир стоит до рати, рать до мира... Отец, господин мой! Помяни слово написанное: «се коль добро и красно, еже жити братии вкупе!»

А ў 1169 годзе Андрэй Багалюбскі сам сабраў рaць адзінаццаці князёў і рушыў на Кіеў, захапіў яго, разрабаваў, спаліў цэрквы і манастыры.

І вось у абарону ад такой чорнай і грознай навалы падняў свой гнеўны голас Кірыла Тураўскі. Вялікі майстар у алегарычнай форме ў «Притчи о человечестей душе и о телеси (о слепце и хромце)» хоча звярнуць увагу слухачоў на здагадку не толькі пра епіскапа Фёдарца, але і Андрэя Багалюбскага. Апрача гэтага ён непасрэдна звяртаецца да Багалюбскага, заклікаючы князя адмовіцца ад раскольніцкай ідэі епіскапа Фёдара і патрабуе аддаць яго пад суд.

У «Прологе» пазнейшых часоў можна сустрэць такі запіс: «Андрею Боголюбскому князю писал он много посланий от евангельских и пророческих писаний».

Князь Багалюбскі з вялікай павагай і пашанай, відаць, адносіўся да такога ўплывовага і славутага служыцеля царквы, як Кірыла Тураўскі, узвышаючыся сваёй асобай над іншымі царкоўнікамі. У летапісных кры-

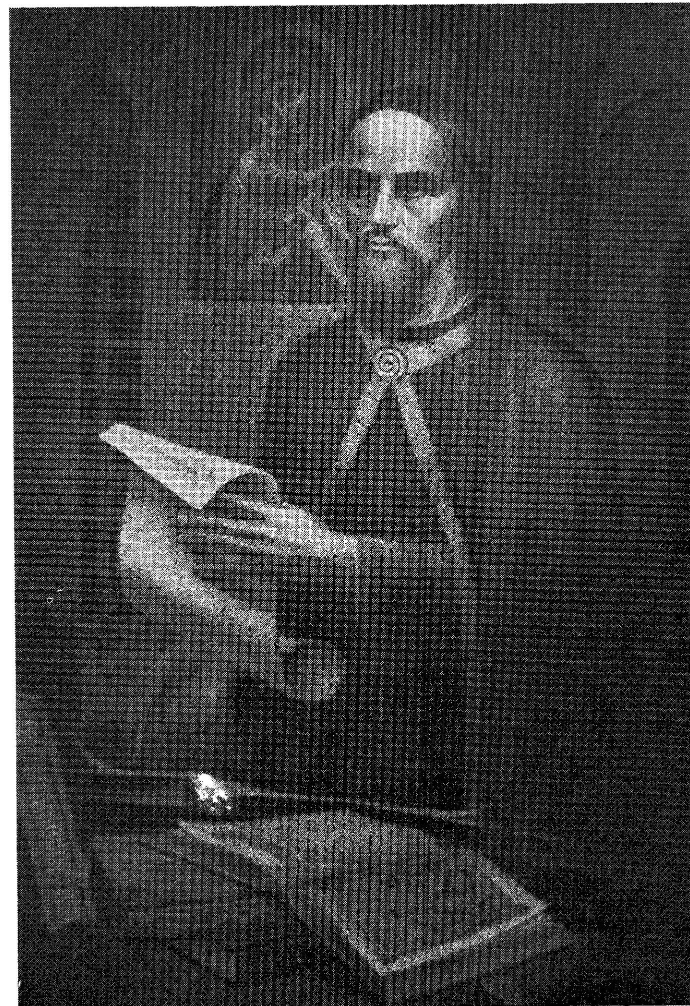

І. ПРАТАСЕНЯ. Кірыла Тураўскі (акварэль, каляровы алоўак, 1989).

ніцах таксама сустракаецца ўпамінанне аб просьбе Андрэя Багалюбскага да Кірылы Тураўскага прысылаць і надалей свае пасланні. На жаль, ні адно з гэтых пасланняў не дайшло да нас.

Пазней, як вядома, епіскап Фёдарэц, не без дапамогі Багалюбскага, быў асуджаны царквою на пакутлівую смерць.

Тыя творы Кірылы Тураўскага, якія захаваліся ў больш позніх спісах (XIII—XVII стст.), уяўляюць сабой каштоўнейшы помнік старажытнарускай літаратуры. Стагоддзямі яго творы беражліва перапісваліся амаль без перапрацоўкі і скажэння. Яго малітвы і царкоўныя каноны ўзносіліся і пеліся ў цэрквах. Яшчэ сучаснікі называлі Кірылу Тураўскага «Златоуст паче всех воссиявший нас на Руси». Сказанні яго ўключалі ў «Златоуст» і «Торжественник», якія чыталіся па вялікіх святах. Творы Тураўскага ставілі побач з навучэннямі Іаана Златавуста і іншымі славутымі літаратурнымі дзеячамі Старажытнай Русі.

Малітвы Кірылы Тураўскага можна сустрэць і ў старажытных малітоўніках, выдадзеных у Вільні ў 1596, 1602, 1635 гадах, а ў загалоўку выдання 1635 года значыцца, што змешчаныя тут малітвы «из друку осмый раз выданны». Менш перавыдаваліся яго «словы» і павучальныя сказанні. Адно «слова» змешчана ў «Евангелии толковом» выдання Козьмы Мамоніча ў 1595 годзе. Яго творы выдаваліся потым некалькі разоў у Маскве, Львове, Супраслі.

Апошнія гады свайго жыцця Кірыла Тураўскі дажываў у тураўскай царкве св. Міколы. У адной са сваіх малітваў ён гаворыць: «Молитвы умиленныя Кирилла мниха недостойного и многогрешна сушаго у святого Николы в Турове».

Памёр Кірыла Тураўскі, магчыма, у апошнім дзесяцігоддзі XII ст., 28 красавіка (пад такім днём значыцца памяць яго ў «Прологе» XVI ст.). Мошчы яго, па мясцоваму паданню, знаходзіліся на могільніку Барыса-Глебскага епіскапскага манастыра, які ўпамінаецца ў сказанні аб тураўскім мніху Мартыне, сучасніку Кірылы.

Многія стагоддзі аддзяляюць нас ад далёкага і славутага земляка, які стаяў ля вытокаў нашай культуры. Так жыў і асвятляў сваёй выключнай асобай старонкі гісторыі XII стагоддзя славуты дзеяч старажытнарускай культуры Кірыла Тураўскі.

Засяроджаным, мудрым бачыўся мне наш тураўскі зямляк з тых даўніх часоў, калі працаваў над яго партрэтам.

Партрэт гэты — мая маленькая даніна памяці златавуста са слаўнага горада Турава.

Іван ПРАТАСЕНЯ

Ганарар за публікацыю аўтар пераводзіць на рахунак Беларускага фонду культуры — на пабудову помніка Кірылу Тураўскаму.

Нашы інтэрв'ю

ЗОРКАВЫ ЧАС СПАДАРЫНІ ЮЛІ

Не рассталіся б мы з нашым краем,
Каб было дзеля нас у ім хлеба...

Максім Багдановіч

Я бачыўся з ёй ледзь не кожны дзень на працягу месячнага гасцявання разам з сынам на радзіме продкаў. Успамінаецца... На адной з вечарынаў у Мінску Бо́гдан Данчык выконваў задуменна-лірычныя «Зорачкі» на вершы Сяргея Новікава-Пеюна. «Лёс магутны, лёс прышле нам ясны май — прылячу тады, як птушка, ў родны край...» Людзі, як заўсёды, у напружанай тузе ўслухоўваліся ў кожнае слова, гук. А на сцэне пажылая, але маладжавая на твар жанчына, здавалася, кожнай клеткай, фібрамі душы лавіла ўдзячны подых залы. І калі зала раптам схамянулася, устала, выбухнула авацыяй, памятаю, знянацку нахілі́ўся да яе і сказаў: «Варта было нарадзіцца, выхаваць такога сына і... вярнуцца, каб зведаць на Радзіме імгненні, пасля якіх, кажуць, паміраць не страшна?!» Вочы жанчыны завільгатнелі, вусны ледзь чутна прамовілі: «Так...»

Сумны вынік застою: не так далёка адышлі яшчэ веды многіх з нас пра беларускую эміграцыю ад аглабельных артыкулаў нядаўняга мінулага, калі розныя «палітычныя субяседнікі» няславілі так званых «бебурнацаў» — беларускіх буржуазных нацыяналістаў. Хоць большасць эмігрантаў адносін да апошніх не мела і не мае. Больш таго. У сэрцах суайчыннікаў жыве памяць і самая шчырая любоў да Бацькаўшчыны, усяго беларускага. Лёс маці славутага ў нас сёння Данчыка — таму пацвярджэнне. У сумятні гастрольных канцэртаў я выкраіў вольную гадзіну, каб больш падрабязна пагутарыць пра тамтэйшае жыццё-быццё са спадарыняй Юляй Андрусышынай — маці Данчыка, адной з заснавальніц БАЗы (Беларуска-амерыканскага згуртавання ў Амерыцы), грамадскай арганізацыі, якая аб'ядноўвае ў сваіх шэрагах людзей беларускай нацыянальнасці. (Вымаўленне некаторых слоў спадарыняй Юляй я вырашыў захаваць, каб перадаць асаблівасці тамтэйшай гаворкі.)

— Спадарыня Юля, як перарваліся Вашы сувязі з Бацькаўшчынай?

— У 44-м годзе разам з сям'ёй апынулася ў лагерах, на Нямеччыне. Пасля вайны пражылі на чужыне шэсць гадоў і, баючыся сталінскіх рэпрэсіяў, пераехалі ў ЗША. У Амерыцы пабралася шлюбам з украінцам, нарадзіла двох сыноў — Багданчыка і Юрчыка. На працягу ўсіх гэтых дзесяцігоддзяў мелі сувязі з роднымі, перапісваліся, але да апошняга часу нат не паўставала пытання наконт прыезду на Беларусь. Данчык спрабаваў аж 12 гадоў пасля знаёмства з Лёнем Барткевічам, і калі пашэнціла (смяецца), дык прычапілася да яго і вельмі задаволена...

— Але як Вам удалося захаваць сваю беларускасць?

— У Амерыцы кожны чалавек мае сваю годнасць, у тым ліку і нацыянальную. І калі

хтосьці называе сябе беларусам, не ведаючы аніводнага слова па-нашаму, дык прадстаўнікі іншых нацыянальных супольнасцяў толькі плячыма паціскаюць... Таму мы, як толькі прыехалі ў Амерыку, пачалі неяк гуртавацца. У 50-х гадах узнікла БАЗа. Чым займаемся? Штодва гады робім культуралагічныя з'езды беларусаў Амерыкі і Канады — у Таронта, Кліўлендзе, Нью-Джэрсі, Нью-Йорку (залежыць ад таго, як прагаласуе большасць дэлегатаў). Апошнім часам любім ездзіць у штат Агайо, дзе маем свой кус зямлі і дзе месціцца грамадскі цэнтр «Полацак» з беларускамоўнай абслугай. На з'ездах адбываюцца розныя навуковыя сімпозіумы, чытанні, семінары. З дапамогай нашага Інстытута навукі і мастацтва святкавалі, напрыклад, 450-годдзе Статуту Вялікага княства Літоўскага. Дарэчы, ёсць у нас і беларуска-амерыканскае згуртаванне моладзі, якое збіраецца аднавіць выданне свайго часопіса. Можа, у вас чулі і пра маладзёжны танцавальны гурток «Васілёк». Праўда, часам не можам танцораў падабраць на адзін рост і век, але ўсе «васількоўцы» танцуюць там самааддана, што імі захоплены і «чыстыя» амерыканцы. Ёсць у нас і фундацыя Крычэўскага — невялікая кватэра з абразамі вызначаных дзеячоў, паэтаў, з кавай, гарбатай і шчырымі размовамі — накшталт вашай гасцёўні Галубка. Апроч памянёнага «Полацака», ёсць адпачывальны цэнтр «Менск» у штаце Нью-Йорк, куды любім ездзіць сем'ямі. Між іншым, побач — украінскі лягер, і беларусы заўсёды наладжваюць з імі спартовыя гульні...

— І з якім поспехам?

— Нашы часта выйграюць (смяецца). Да таго ж, у амерыканскім «Менску» вялікі басейн і побач — цудоўнае возера. У Нью-Йорку маем дзве праваслаўныя царквы, дзе служба ідзе па-беларуску, у Нью-Джэрсі — два могільнікі, дзе хаваюць беларусаў з усіх Штатаў. Наогул, царква і сям'я — першаасновы выхавання кожнага маладога чалавека ў Амерыцы...

— Якога веравызнання тамтэйшыя беларусы?

— З большасці праваслаўныя, але мая маці, напрыклад,— рымакаталічка. На жаль, марудна ідзе пераклад царкоўных тэкстаў на беларускую мову, але «Ойча наш», Евангелле чытаюцца па-беларуску. Зрэшты, не падумайце, што беларуская супольнасць — нешта замкнёнае ад навакольнага свету. Гадоў 5—6 таму славяне Амерыкі з'арганізаваліся і штогод праводзяць Тыдзень славянскіх культур, у рамках якога ладзяцца літаратурныя вечарыны, мастацкія выставы і адзін-два канцэрты ў прэстыжным, на тысячу асобаў цэнтры Лінкальна. Якраз у 90-м годзе Данчык збіраецца выступіць на чарговым злёце ад беларусаў...

— Колькі нашых суайчыннікаў у ЗША?

— Апошнія звесткі — 350 тысяч... Але адчуваем сябе нароўні з іншымі нацыямі. Скажам, наш святар спраўляе малітву ў Кангрэсе ў святочныя для беларусаў дні, мэры Нью-Йорку, сталіц іншых штатаў вывешваюць тады над сваімі ўправамі бел-чырвона-белыя сцягі...

— Ці выдае БАЗа свае газеты, ці мае выхад на радыё, тэлебачанне?

— Нашы фінансавыя сродкі складаюцца з дабрачынных ахвяраванняў, калі не лічыць 15 даляраў, якія мусіць штогод выплочваць кожны член БАЗы (усім светам, як кажуць, былі запісаны і ўсе пліты Данчыка). Эфірны час для нас занадта дарага абыходзіўся б (украінцы, праўда, маюць раз на тыдзень паўгадзінную царкоўную радыёпраграму). Інфармацыйны ж лісток БАЗы выходзіць штотыдзень у свет. Газета «Беларус» выдаецца раз на месяц фарматам «ЛіМа».

— Ці не адчуваеце адарванасці ад беларускай культуры?

— Па-першае, у Нью-Йоркскую публічную бібліятэку паступаюць усе навінкі. Шмат беларускіх кніжак атрымліваем з Беласточчыны. У Нью-Йорку ж ёсць крама, дзе можна набыць кружэлкі з беларускай музыкай, саламяныя вырабы. У Полацку мне падарылі ручнік, які яшчэ прабабка вышывала. Як адкрыем свой Музей беларускай культуры, перадам яго туды...

— А ёсць і такія планы?!

— Так, у грамадскім цэнтры «Полацак» будуецца ўжо заля, дзе размесціцца музей і бібліятэка з беларускімі кніжкамі...

Слухаючы спадарыню Юлю, узгадаў яшчэ выпадак. Вяртаючыся з творчай вечарыны Данчыка ў Віцебску, спыніліся ля дарогі, каб пачаставацца свежай антонаўкай. Да вагаў падышоў пажылы, на падпітку, гаспадар. «Колькі каштуюць яблыкі?» — спыталі яго па-беларуску. Чалавек здзіўлена паглядзеў на нас... адказаў па-руску. «А ў нас, у Амерыцы, беларусы па-беларуску гавораць...» — не ўстрымалася спадарыня Юля.

Спадарыня Юля і Данчык.

Чалавек пахіснуўся і развёў рукамі — а мне ўсё роўна...

— Усё ж я больш-менш прыгатавалася да таго, што пабачыла,— працягвае субяседніца.— Але вельмі прыкра было, калі на вуліцы, быццам у адказ на беларускія словы, несліся часам рэплікі: маўляў, глядзіце, шавіністы пайшлі. Дзіва: расеец гаворыць на сваёй мове і нічога падобнага не чуе! Хіба ж тыя людзі не разумеюць, што ствараюць у грамадстве атмасферу ўзаемнай недаверлівасці, нянавісці?! У той жа час вельмі ўсцешна было, калі пад час вакацыяў у Ратамку, Ракуцёўшчыну, Радашковічы 13—14-гадовыя хлапчукі, калі ў іх пыталіся пра дарогу, аказваліся на сваёй мове. Я нават не ўяўляла, што вёскі захаваюць, як і ў мае часы, карані цераз 50 гадоў нацыянальнага заняпаду. І проста нельга было стрымаць слязу, калі зноў бачыш гэтыя спусцістыя ўзгорачкі, сінявокія пейзажы, бярозавыя гаі — усё, па-мойму, у нашым краі нараджае Дабрыню. Каторыя кажуць, зрэшты, што яна ў беларусаў залішняя, таму і церпяць вякамі... Аднак сёння павінны ўсе ўсвядоміць спрадвечную ісціну: калі сам не паважаеш сваёй спадчыны, дык наўрад і цябе хтосьці шанаваць будзе... Канечне, невыразна шмат трэба папрацаваць на Беларусі, каб дараўнацца, скажам, амерыканцаў. Але найважнейшае, што заўважала пад час гасцявання ў роднай старонцы: людзі адчулі Свабоду, выціскаюць рабоў са сваіх душаў. «Беларусы выходзяць на арэну»,— такія загалоўкі пачалі з'яўляцца ў амерыканскім друку. Пра Курапаты, пра грамадскую дзейнасць Алеся Адамовіча напісаў найсаліднейшы ў Амерыцы часопіс «Тайм», сваімі вачыма пабачыла «чарнобыльскі шлях»... Усё гэта крокі да Праўды, Дэмакратыі і Лепшай Долі. Мая самая запаветная мара: бачыць беларусаў па-сапраўднаму Годнымі сярод Годных. Разам жа будзем набліжаць гэты час!

Віталь СЯМАШКА

Фота Г. Маскалёвай

ДРУГОЕ ЖЫЦЦЁ

Многія беларускія пісьменнікі дваццатых і трыццатых гадоў былі незаслужана забыты.

Па-рознаму склаўся іх лёс. Адны сталі ахвярамі паклёпу і парушэнняў законнасці ў часы культу асобы, і іх творчая дзейнасць была гвалтоўна спынена, зганьбавана. Другія самі перапынілі яе ў вельмі неспрыяльныя для літаратуры трыццатыя гады і пастараліся знайсці іншы, менш небяспечны занятак. Трэція... Ды хіба назавеш усе акалічнасці, пры якіх адышлі ад літаратурнай працы многія нашы паэты, празаікі, драматургі, крытыкі. А саміх іх і ўспамінаць перасталі.

У літаратуру вернуты ўжо з забыцця імёны несправядліва рэпрэсіраваных пісьменнікаў і значная частка іх твораў. Час вярнуць і тых, чые творы засталіся на старонках перыядычных выданняў мінулых дзесяцігоддзяў. А сярод іх — нямала па-сапраўднаму таленавітых. Пра аднаго з такіх паэтаў — Яўгена Замерфельда (1912—1980) — мне і хочацца расказаць.

З ім мы вучыліся разам у Мінскім педагагічным інстытуце. Былі ў адной групе беларускага аддзялення літаратурнага факультэта. Канчаў жа ён інстытут годам пазней, чым уся група: на апошнім курсе яго не абмінулі трагічныя падзеі таго часу. Пратрымалі ў турме некалькі месяцаў. Пра перажытае там не расказваў. Помню, было гэта пасля вайны,— сустрэў я яго ў Мінску (працаваў Яўген Замерфельд настаўнікам у Барысаве). Разгаварыліся. Неяк да слова прыйшлося, і я запытаў, за што ўсё ж яго арыштоўвалі. Сказаў толькі, што розныя былі абвінавачанні, нават такое недарэчнае: нехта данёс, быццам ён займаўся прапагандай у студэнцкім асяроддзі паэзіі Блока і Пастарнака і непаважліва ставіўся да творчасці пралетарскага паэта Андрэя Александровіча. Гэта нічога, што неўзабаве і сам пралетарскі паэт быў арыштаваны.

За нас, літфакаўскіх пачаткоўцаў, Яўген Замерфельд быў крыху старэйшы. Паспеў папрацаваць у школе. А галоўнае — друкаваўся ў рэспубліканскіх газетах і часопісах. Але не толькі гэта хінула да яго. Быў ён душэўна шчодры, далікатны, інтэлігентны, а да такіх заўсёды горнуцца людзі. Я чытаў яго вершы яшчэ ў сямігодцы.

Пачаў ён друкавацца ў «Вясне» — літаратурным дадатку да бабруйскай акруговай газеты «Камуніст». Там у 1929 годзе з'явіліся яго першыя вершы «Не пужай...» і «Уначы».

Не пужай мяне, жоўтая восень,
Ты не страш мяне злосцю сваёй,
Яшчэ сонца загляне у просінь —
Развітаецца сэрца з нудой,—

так, пераймаючы матывы маладнякоўскай лірыкі, выказваў свой настрой аўтар верша.

З апублікаваных у «Вясне» больш непасрэдны, самастойны яго верш «Нарадзіўся цялёнак». Пра гэту падзею ў сялянскім двары малады паэт расказаў проста, без асаблівых вымудраў. Але даў адчуць, колькі радасці прынесла яна гаспадарам і іх дзецям. Нават у хаце як бы пасвятлела. Сапраўды, хіба маглі не запомніцца, не крануць чытача сваёй цеплынёй такія радкі:

Доіць матку бысюля.
Ласка кружыцца роем,
Ліжа сына рагуля.

Перыяд літаратурнага вучнёўства не задоўжыўся. Майстэрства паэта сталела, і з пачатку трыццатых гадоў яго вершы, хоць і не часта, друкаваліся ў альманаху «Ударнікі», у часопісах «Узвышша», «Паляўнічы Беларусі», «Заклік», а пазней — і «Полымя рэвалюцыі». Вызначаліся яны свежасцю думкі, навізной формы і таму не заставаліся незаўважанымі: іх называлі, цытавалі ў артыкулах і гадавых аглядах паэзіі.

Навізну, арыгінальнасць вершам Яўгена Замерфельда надавалі, вядома, не знешнія асаблівасці іх будовы (нярэдка і ў яго радкі кладліся на паперу лесвічкай), а найперш сэнсавая змястоўнасць, самабытнасць паэтычных вобразаў. Часам дастаткова было двух-трох скупых, дакладных штрыхоў, каб пад пяром паэта ўзнік зрокава адчувальны малюнак, вобраз. Згадаем малюнак ранішняга поля ў вершы «Ворыва», створаны яркімі, кідкімі мазкамі:

Раскацістым бляскам—
лямех на мяжы.
Бадзёрае ранне,
цяплынь.
Глядзіш,
і здаецца:
ва ўсю сваю шыр
дрыжыць
медыятарам
сінь.

Дакладнасць, выразнасць, нечаканасць паэтычных малюнкаў, а за кожным з іх бачыцца рэальны жыццёвы эпізод, нязвыклае ўражанне — найбольш характэрная рыса твораў Яўгена Замерфельда.

Вершам, нават самым задушэўным лірычным, ён даваў часам занадта празаічныя назвы — «На педпрактыку», «Ідуць плыты», «У запаведніку». Напэўна, хацеў, каб чытачы вастрэй адчулі паэтычнасць самога твора.

Звернемся да гэтых вершаў. Гаворыцца ў іх пра звычайныя падзеі, з'явы. Цягнік, на якім студэнты ад'язджалі на педпрактыку, рушыў у свой шлях.

І дзве рэйкі,
бліскучых такіх,
як слязінкі дзяўчат,
пацяклі,—

скажа аўтар. Створаны ім вобраз памагае глыбей выявіць адчуванні, настрой тых, хто ад'язджаў на педпрактыку ў школы далёкіх палескіх вёсак.

Прыбіла да берага плыт. Апавяданне пра тое, якімі намаганнямі плытагоны вярталі яго на быстрыню ракі, і складае змест верша.

Пругкасць рук упілася ў шасты.
Рухі цягліц, як хваль перакаты.
Раз у бераг урэзаўся плыт,
рвацца з сіл плытагоннай брыгадзе.

А «казку» пра марозную ноч у лесе («У запаведніку»), мабыць, і можна было расказаць толькі такім вершам:

Месяц яркі.
Лесніччанка.
Нерасцёртыя дарогі.
Снег калючы.
Каля ганку
ланцугі слядоў з бярлогі.
Гурбы.
Ціш.
А ноч як казка:
за вакном
на варту сталі
сосны,
слепячыя бляскам,
адкаваныя са сталі.
Глуш лясная.
Тут паверыш,
што з-за сіняй
цені-глебы,
як адліты,
моцны
шэры
лось-рагач
дыхне на шыбы.

Месца такім залацінкам паэзіі — у анталогіі старанна адабраных узораў гэтага мастацтва.

Пісаў Яўген Замерфельд творы пейзажнай лірыкі, адметныя мяккасцю фарбаў, здольныя абудзіць адчуванне асаблівай душэўнай сцішанасці. Як верш «Сакавік»:

Бляск паводкі, сняжок наздраваты,
шкельцы льдзінак-лапек дзе-нідзе,
сінь сасны, беразняк белаваты
ды празрыстае сонца ў вадзе.

Яўген Замерфельд вельмі любіў паэзію Янкі Купалы і Максіма Багдановіча, захапляўся іх творамі, вучыўся ў іх майстэрству. І стараўся перадаць сваё захапленне ўсім, хто слухаў іх вершы з яго вуснаў. На трэцім курсе педінстытута ў час педпрактыкі мы, студэнты, давалі ўрокі ў адной з мінскіх школ. Калі размяркоўвалі тэмы, Замерфельд папрасіў запісаць яму ўрок па творчасці Янкі Купалы. Мы хадзілі на заняткі аднакурснікаў, абмяркоўвалі іх. Урок Замерфельда атрымаў самую высокую адзнаку. Безумоўна, шмат памог яму набыты ранней педагагічны вопыт, а найбольш — замілаванне да купалаўскай творчасці, якое адчулі і вучні.

Запомнілася расказаная Замерфельдам гісторыя, звязаная з імем Янкі Купалы. У маі 1930 года адзначалася дваццаціпяцігоддзе творчасці народнага паэта. У Барысаве вырашылі арганізаваць для настаўнікаў лекцыю пра яго жыццё і творчасць. Слухачоў сабралі ў памяшканні 1-й сярэдняй школы, якая насіла імя Янкі Купалы. У якасці лектара прыехаў Лукаш Бэндэ. Можна ўявіць, што ён гаварыў, у якіх грахах вінаваціў паэта, калі дырэктар школы, не дачакаўшыся канца лекцыі, ціхенька выйшаў з залы і загадаў тэхнічцы зняць шыльду з будынка школы.

Настаўніцкая праца была прызваннем Яўгена Замерфельда. З гадамі яна забірала ўсё больш і больш часу, душэўных сіл. Паэзія ж складала як бы другое яго жыццё. Пасля вайны яго вершы толькі калі-нікалі можна было сустрэць у друку: некалькі іх апублікавалі «Чырвоная змена», часопісы «Беларусь» і «Маладосць», ды газета «Літаратура і мастацтва» змясціла падборку гумарэсак, напісаных на матэрыяле школьнага жыцця. Адзін з вершаў («Сустрэча») ён прысвяціў памяці сваёй вучаніцы партызанкі-гераіні Людмілы Чалоўскай. Яго пяру належаць артыкулы пра творчасць асобных пісьменнікаў (Янкі Маўра, Аркадзя Куляшова, Міхася Клімковіча) і па пытаннях выкладання літаратуры ў школе, рэцэнзіі. Шырокія веды і педагагічны вопыт, якімі валодаў паэт, вельмі прыдаліся пры складанні метадычных дапаможнікаў для настаўнікаў, чым таксама займаўся ён.

Паэтычная спадчына Яўгена Замерфельда небагатая. Але большая частка напісанага ім не страціла свайго значэння, яркасці і свежасці ўспрымання жыцця. Лепшыя яго вершы вартыя ўвагі сучаснага чытача.

Янка КАЗЕКА

КАЛІ ІДУЦЬ ЯРАВЫЯ ДАЖДЖЫ...

Алесь Пісарык. Дажджы яравыя: Вершы. Мн.: Маст. літ., 1990.

У прыродзе, калі ідуць вясновыя дажджы, інакш — дажджы яравыя, звычайна ўсё бурна гоніць у рост: траву, рунь. Вось-вось гатовы раскрыцца пупышкі і зазелянець лістота. Гэтая прыкмета даўняя — ад нашых продкаў, якія маліліся на падобныя дажджы. Бо ад іх часта залежаў плён сялянскай працы.

Думаецца, так разумеў значэнне яравых дажджоў і Алесь Пісарык, калі даваў назву сваёй новай паэтычнай кнізе.

Сярпом жняі—
Мігціць маланка.
Варушацца снапы аблок.
Мне ў шуме ветру
Калыханка
Матулі чуецца здалёк.

Дагэтуль у Алеся Пісарыка былі ў набытку нізка вершаў у калектыўным зборніку «Нашчадкі» («Лíставір», 1979) і ўласная кніжка вершаў «Белы май» (1982 г.). Як бачна, часу ад выдання папярэдняй кнігі прайшло багата. Помніцца, «Белы май» у друку ацэньвалі па-рознаму. У «ЛіМе», напрыклад, «тэарэтычны эксперт» і «крытычны інтэрпрэтатар» маладой беларускай літаратуры Сяргей Дубавец, як назваў ён сам сябе ў сваім жа артыкуле «Хто там?», надрукаваным у часопісе «Крыніца» (№ 2, 1990 г.), проста паздзекаваўся тады з маладога паэта.

У Алеся Пісарыка сваё, адметнае паэтычнае бачанне свету.

Гордага роду майго карані
Тут—на пагорачку.
Колькі зямлёю забрана радні—
Даўка ад горычы!
. . . .
Помню і тых,
Каго лічыць вайна
Без вестак прапаўшымі.
Дзіўна думаць,
Што тыя, каго вы калісь
Закрывалі ад кулі варожае,
Маці вашай сардэчнае штосьці далі,
Акрамя абяцання парожняга.
Самі ўроскаш пасля тых баёў пажылі,
Іх сямейкі не зведалі посніцы...
Ну а тое, што хлопцы за іх паляглі,
Дык пра тое даўно ўжо не помніцца...

(«Гордага роду...»)

Так, здаецца, яшчэ не пісалі на тэму вайны...

«Свет думак і пачуццяў вясковага хлопца, а цяпер — гарадскога жыхара, рабочага, які ў памяці сваёй захоўвае чыстыя вобразы дзяцінства,— такое лірычнае гучанне зборніка «Дажджы яравыя»,— напісана ў анатацыі да кніжкі. І я з ёю поўнасцю згодзен. Згодзен таму, што рэдактар кнігі Леанід Дранько-Майсюк тонка ўлавіў і вызначыў лейтматыў «Дажджоў яравых». У паэта, выхадца з вёскі, а цяпер гараджаніна, вядома ж, не маглі не пераплесціся (гэта ў крыві і навекі!) матывы як вясковага («Пакланюся барам і лясам — вершалінам гордым. Я — не госць, і мой смутак там, дзе пражыў маладыя годы»), так і гарадскога жыцця («А там, каля лётак рудых, заміраеш, заглядзеўшыся ў круглявае шкельца вагранкі: расцякаючыся ў расколінах, шыхты чыгун...»). У кнізе суседнічаюць звычайныя пейзажныя замалёўкі і вострагрaмадзянскія вершы (пра Курапаты, пра дзеда, якога за тое, што «уласную песціў палоску, зганялі ў Сібір», пра лёс аднавяскоўца старшыню ЦВК БССР А. Р. Чарвякова...). Багаты зборнік на інтымную лірыку і вершы фальклорнага плану («Альта», «Валошкавыя світанкі», «Жураўка», «Надакучнікі», «Бабуліна жалейка»). Падобны паэтычны дыяпазон быў у кнігах «Нашчадкі» і «Белы май». Хоць там усё-ткі пераважалі матывы гарадскога жыцця, думкі і памкненні рабочага чалавека. Яно і зразумела: Алесь Пісарык і яго аднагодак паэт Кастусь Жук працавалі тады на трактарным заводзе і, як кажуць, мазалямі спазналі «смак жалеза», што не магло не адбіцца і на іх творчасці. Памятаю, маладых паэтаў за гэта адначасова і хвалілі, і крытыкавалі. Хвалілі за рабочую тэму, за якую з маладых амаль ніхто не браўся, акрамя Пісарыка і Жука. Крытыкавалі за каструбаватасць, павярхоўнасць «рабочай паэзіі». Што ж, пісаць «гістарычныя» ці вершы асяэальна-сузіральнага плану сёння больш прэстыжна. Там шмат загадкавага, неспазнанага... А як пра рабочы клас напісаць, ды яшчэ цікава і нязбіта? Нялёгкая задача. Таму і А. Пісарык і К. Жук, якім крытыка адбіла ахвоту пісаць вершы на рабочую тэму, хутка пачалі шукаць сябе ў іншых паэтычных варунках. Часцей за ўсё яны вярталіся ў сваё вясковае дзяцінства. За што новая «крытычная генерацыя» не праміне ўпікнуць «вясковых гараджан».

Дык што рабіць 35-гадовым творцам, «вясковым гараджанам», жыццё якіх раздзялілася напалову: палова — вясковае, палова — гарадское? Пісаць так, як пішуць сённяшнія маладыя паэты «без біяграфіі», часцей гарадскія, ім не з рукі. У такіх паэтаў, як А. Пісарык, надта ж абвострана пачуццё ўласнай біяграфіі, надта ж баліць яно... Без яго яны проста не былі б паэтамі. У ёй, біяграфіі,— аснова іх паэзіі. І пісаць нешта абстрактна-аморфнае, што ўзбрыдзе ў галаву, ім не хочацца. Дый не дазваляе перажытае... Бо яно вельмі няпростае, часта балючае, і не заўсёды па іх віне...

Я рос у маленькай прыземістай хаце,
Дзядуля—за бацьку,
Бабуля—за маці,
Бацькі ж—
У сталіцы тым часам жылі:
Як дзед мне казаў—
Зараблялі рублі.

(«Куточак роднай Беларусі»)

Я помню долю горкую сяла,
Якое мы з тугою пакідалі,
Бо ў тым сяле—
Хоць ты сагніся ў рог—
Пыхлівыя «князькі» сваё тварылі...
Мы пакідалі спадчынны парог
З надзеяю,
Што горад—нас акрыліць.

(«Успамін аб сабе»)

Паэту баліць усё, што адбываецца і ў вёсцы, і ў горадзе. Ён ідзе ад рэалій. І ў гэтым традыцыйны. І вядома ж, будзе не зразуметы тымі, хто сёння эксперыментуе, шукае на грані свядомага і падсвядомага... Ён — антыпод фармальным пошукам.

Яшчэ адно забытае жытло,
Яшчэ адна пакінутая хата...
Сюды маіх дзіцячых год святло
Заходзіла і ў будзень, і на свята.
. . . .
Цяпер сярод высокіх камяніц
Знячэўку я згадаю тую хату
З даверлівай чароднаю сініц
У звонкалістых яблыневых шатах.
Я чую спеў—
Ён праз гады не змоўк,—
На спадчынных дзвярах—
Сівы замок...

(«Пакінутая хата»)

З такім прачулым «багдановічаўскім» болем да ўсяго роднага, зямлі, маці, мовы, паэту не пагражае касмапалітызм, які прарочыць усё той жа С. Дубавец беларускай літаратуры пры ўсіх яе бедах. Калі твае карані «там — ля вогненных крыніц, дзе мы сябе гублялі ў даўкім гуле і сёння песня родная звініць, якую ў сэрцы з болем берагу я». А глядзіце, які непрымірымы паэт да падобных «касмапалітаў»:

І ў мовы лёс палынна-горкі.
Змялела моўная рака,
І не пазнаць у час гаворкі
У роднай вёсцы земляка...
Мо ў тым—
Падлашчванне сляпое...
Але, даруйце,—перад кім,
Калі—Радзіма за табою?
Чаго ж баімся, землякі?

(«Мо так адны мы, беларусы...»)

Што ж ты, брат недаверлівы мой,
Прынудзіцца сябе прымушаеш,
Пры матулінай мове жывой
Горда мачаху ў сэрцы люляеш.

(«Сыны і пасынкі»)

Асаблівая зажураная пачуццёвасць прысутнічае ў вершах А. Пісарыка, у якіх ён кранаецца трагічнай тэмы. Неяк вельмі пасвойму, тонка вырашае іх паэт. І «ўдовая Хадосся», і «цётка Прузына», і «аднавяскоавец паэта старшыня ЦВК А. Р. Чарвякоў», і заўчасна памерлая сястра аўтара Людміла, і пісьменнік Міхась Стральцоў ажываюць у вершах са сваімі непаўторнымі абліччамі...

Пяшчотнасцю з гарчынкай болю няспраўджаных мар вызначаецца інтымная лірыка паэта.

Твой чую смех
І подых твой лаўлю.
Цяплом вясны тваёй
Душа сагрэта.
Жыву тваім
Растрачаным: «Люблю...»,
Пакутую і мучаюся гэтым.

(«Ты думаеш, не помню я цябе...»)

Мяне парадавала і тое, што А. Пісарык побач з традыцыйнымі абжывае і нетрадыцыйныя формы верша. Ён разумее: новае ў жыцці патрабуе і новых форм яго выражэння. У зборніку некалькі верлібраў, якія пакідаюць добрае ўражанне.

Кожная хата назву мае сваю —
Сваю гісторыю.
І калі ў руках маці
З'яўляецца спрытны чапёлак,
Звыклы да справы сваёй каля печы,
Я прыгадваю калгаснага каваля
Дзядзьку Стася.
Гасцюючы неяк у нас,
Ён пажадаў:
«Дай бог, каб ніколі
Не астываў качарэжнік!..»
Я падумаў тады
Пра свой верш.

(«Кожная хата мае назву...»)

Сапраўды, думаць пра свой верш, каб ніколі ён «не астываў»,— задача кожнага паэта. Алесь Пісарык, відаць, і сам разумее, што не ўсё ў яго паэзіі раўнацэннае. Часам паэту перашкаджае нявынашанасць верша, паспешлівасць выказвання, рытарычная агаленасць радка. Як прыклад, верш «Маладым літаратарам з літаб'яднання «Каласавіна» (не назва, а хутчэй прысвячэнне). Папершае, такога літаб'яднання не існуе. Была спроба яго стварыць. Па-другое, верш напісаны дзеля верша.

Наша мова —
Яна, як жывая вада,
Ажыўляе чароўнаю сілаю душы.
Хіба можна яе нам на здзекі аддаць
Тым, хто спадчынны гонар наш
душыць?

Згадзіцеся, гэта голая публіцыстыка. Тая ж рытарычнасць і ў вершах пра трактар «Беларусь», «Мо ўсе мы — рыбы пад вадою?», «Адзін — чужы, другі для нас — не свой...», у якіх адны пытальнікі і клічнікі.

Псуе ўражанне ад верша часам непрычасанасць, непаэтычнасць фразы. («Як ад дому ты б ні быў далёка, як бы ні спяшаўся, а прымусь сам сябе даўжэй паслухаць рокат трактара, што з маркай «Беларусь»). У ім — працы нашае характар, дужасць рук і сэрцаў галасы...»)

У зборніку сустракаюцца аднатыпныя назвы вершаў: «Ранак», «Світанак», «Валошкавыя світанкі»... Назвы ж прыдумаць прасцей за ўсё.

Наогул, калі даваць парады А. Пісарыку, то яму перш за ўсё трэба звярнуць увагу на вершы глыбіннага, філасофскага, гістарычнага плану. Іх у яго няшмат. Асабліва, што тычыцца нацыянальнага адраджэння Беларусі, што сёння кожнаму баліць... Хоць у «Дажджах яравых» некалькі вершаў пра лёс роднай мовы ёсць...

Зіхацяць паляны ад пралесак,
Толькі хмарка ў небе —
Зімнім сном.
Заспявай, калі пачуццям цесна:
Голас твой далучыцца сучешна
Да другіх,
Да звонкіх галасоў.

Верыцца, што голас паэта не згубіцца ў хоры паэтычных галасоў, а будзе набываць сваю адметнасць, свой тэмбр. Гэтаму пацвярджэнне яго новы зборнік «Дажджы яравыя».

Яўген ХВАЛЕЙ

Клуб „Ён і Яна"

Мы планавалі закрануць у гэтым нумары часопіса якую-небудзь актуальную праблему ва ўзаемаадносінах маладажонаў, але атрыманыя літаральна ў апошнія дні лісты вымусілі нас спыніцца менавіта на іх, бо закранутыя тэмы дастаткова балючыя. Пытанне паўстала ў папярэднім нумары часопіса, але там быў, так бы мовіць, толькі намёк, а вось зараз мяркуйце самі. Пытанне, якое мы мусім разгледзець, нешта накшталт... яго, яе і... нацыянальнага гонару.

«Паважаная рэдакцыя,— піша студэнт з Мінска Анатоль Х.,— давайце не будзем круціць, а выкажамся прама. Пачытаў я пра тую дурніцу Ларысу Д. з Оршы і падумаў: да чаго мы дажыліся, што гатовыя перад кожным іншаземцам запабягаць толькі таму, што ён з-за мяжы і ў «фірму» апрануты. Дзе ж нацыянальны гонар? У нашым інстытуце вучылася адна такая ж, нарадзіла ад ангольца дзіця, а бацькам, вядома, сорам — размяняліся, з'ехалі ў другі квартал, у «хрушчоўку» пасяліліся, абы не быць побач з такой дачкой. І хоць дзіця наведваюць, шкадуюць і нават песцяць, з дачкой адносіны кепскія. А як можна да яе ставіцца, калі замуж за таго яна не выйшла (што дзіўна, бо кожны негр марыць аб белай жонцы), а зараз увогуле стала папіваць ды бадзяцца па дварах, а інстытут, вядома, кінула.

Ніхто не супраць таго, што ў людзей бывае каханне, але вось якой нацыянальнасцю запішацца з часам яе дачка? Анголкаю? Наўрад. Беларускай? А ці не занадта ў нашых садках, школах, дзіцячых дамах такіх «цемнаскурых беларусаў»? Як яны будуць сябе адчуваць, да якой культуры належаць? Няхай яны будуць паважанымі і прыстойнымі людзьмі — бацькоў жа не выбіраюць, а ўсё-такі што яны пра іх, сваіх бацькоў, будуць думаць? Ды што гаварыць, ёсць такія, што і ад малпаў бы панараджалі, каб можна было, ды каб тыя малпы балбаталі па-іншаземнаму ды ахвяравалі ім бранзалеткі ды шмоткі...»

Алёна К. са Смалявіцкага раёна. «Раскажу пра сябе, пра тое, як я паламала сваё жыццё. Я з вёскі, вучылася ў тэхнікуме, была, можа, і не прыгажуня, але з твару нармальная, толькі ростам невысокая. І вось здарылася так, што я выйшла замуж за в'етнамца. Пасля вяселля я неўзабаве нарадзіла сына, але з маім мужам жыцця не атрымалася. Ён мовы нашай не ведае, а я яго, быццам глухі і сляпы, я яго не магла зразумець, а ён мяне. І чым далей, тым болей. У рэшце рэшт ён паехаў на сваю радзіму, і больш я яго не бачыла. Хачу папярэдзіць дзяўчат, што жыццё ў нас адно, і выходзіць замуж трэба за таго, з кім хоць ёсць аб чым пагаварыць, каб было нешта агульнае...»

Ніна В., студэнтка політэхнічнага інстытута з Мінска. «...Мая сяброўка выйшла замуж за нігерыйца, паехала з ім на яго радзіму і нарадзіла там двух дзяцей. Нядаўна я атрымала ад яе ліст, дзе яна піша, што ў яе не жыццё, а страшнае трызненне, што сніцца ёй дом і родны пасёлак на Віцебшчыне, што яна пастарэла, многа хварэе, бо клімат не той, хоча дамоў, муж ёю пагарджае і б'е, хаця адпускае на ўсе чатыры бакі, але дзеці... Як яе прымусь з такімі дзецьмі дома, калі нават муж і аддасць іх, бацькі ды суседзі?»

Вячаслаў Л. з Б. (Вячаслаў не назваў нават горада, дзе жыве).

«Да нас у Б. прыехалі на завод некалькі практыкантаў з Эфіопіі. Я супраць іх нічога не маю, але тых нашых, што ля іх круціліся, я б адлупцаваў на плошчы, каб народ бачыў. Аднаго эфіопа адправілі дадому, бо

ў яго знайшлі СНІД, і тут пайшлі раскручваць, з кім ён паспеў пераспаць, і аказалася, што з трыма нашымі... Няхай цяпер тыя дзяшоўкі атрымаюць тое, што хацелі... А што, калі яны паспелі заразіць каго са сваіх хлопцаў, што тады? Ці іх дзе калолі, а потым шпрыцамі тымі дзіця якое хворае на звычайную прастуду ўколюць?..»

Валянціна М. **«Я жыву побач з Камароўскім рынкам і часта бачу, як нашы маладыя дзяўчаты наймаюцца ў парабчанкі, інакш не назавеш, да гандляроў-каўказцаў, гарбацяць на іх за прылаўкамі. Не ведаю, як хто, а я на такое б не згадзілася ніколі. Сядзяць, цыгарэты смаляць і «тащатся», думаюць, што яны нейкія «деловые» бізнесменкі. А на самой справе яны «деловые», як я балерына. Так, дурнічкі, стукнутыя пыльным мехам, вяршкоў нахапаліся. Вось я, напрыклад, «деловая» не па размовах, а па жыцці. Каб я з-за капеек каму паслугоўвала — не бываць такому. Я, калі захачу, зараблю ў сто разоў больш і не апаганюся, ды толькі як — не скажу. У кожнага свае сакрэты...»**

«...А мы такіх спрытненькіх Ларысачак, якія бегаюць да іншаземцаў, стрыжом пад нулік,— не без з'едлівасці піша нам Віктар З. з Мінска.— **Спаймаем і... гатова — ідзі дадому з голай галавой, калі розуму няма. От тут яны круцяцца, як піскуны на патэльні. «Хлопчыкі, не трэба, вы ж добрыя, я вам на «пузырёк» дам, не — на два, нават на дзесяць, толькі не стрыжыце... Магу пераспаць з вамі, толькі не трэба пад машынку...» А мы возьмем і абстрыжом. І ніякія мы не агрэсіўныя, не камплексанты. Проста трэба камусьці быць у жыцці чысцільшчыкамі ў сэнсе маральнасці. А то развялося ўсялякіх...»**

ЯНІНА:

Мне, як жанчыне, не выпадае пагадзіцца з усім тым, што напісаў Анатоль Х. і тым больш Віктар З. Праблемы так проста не вырашаюцца. Нічога, вядома, дрэннага няма, калі пакахаюць адзін аднаго прадстаўнікі рознага этнасу. Возьмем крыху гістарычных фактаў, успомнім хаця б каханне англічаніна Джона Ленана і японкі Ёкі Она, беларускі Надзі Хадасевіч і француза Фернана Лежэ. Увогуле многія вялікія французскія мастакі пабралі сабе жонак з рускага балета Дзягілева, і такіх прыкладаў шмат. Сэрцу, тым больш жаночаму, не загадаеш, каго кахаць, а каго не. Іншая справа, што некаторыя дзяўчаты занадта цікаўныя сексуальна і гатовы пайсці на ўсё з любым незнаёмым, каб зведаць у ложку «новыя» пачуцці, іншыя ж вельмі прагматычныя і за «шмоткі» гатовыя таксама на ўсё... Хаця, безумоўна, у такіх вось дзяўчат і назіраюцца элементы пагарды да сваёй нацыянальнай культуры, спадчыны, да чалавечай годнасці, урэшце. А хлопцы, вядома, гэтага ім даравацъ не хочуць. Адсюль і канфліктныя сітуацыі.

АЛЕСЬ:

Я ведаю водгукі некаторых вучоных-псіхолагаў пра змешаныя шлюбы і магу зацвердзіць, што яны маласуцяшальныя. Псіхалагічная несумяшчальнасць праяўляецца іншы раз не прама, а даволі незаўважна і каварна, а ў выніку такія сем'і перастаюць існаваць. Што ж тычыцца нацыянальнага гонару, то ў нас, беларусаў, ён адышоў неяк на другі план, і гэта вельмі крыўдна. Вось я прачытаў дзённікі Ларысы Геніюш, якія надрукавала наша «Маладосць», і падумаў: гэта жанчына-патрыётка, а такія, на шчасце, нараджаюцца на нашай зямлі, павінна быць прыкладам для моладзі.

Дзе ж, на якіх шляхах мы пагублялі наша асабістае, адметнае? «Пад каго затаўклі», як пісаў яшчэ адзін наш гігант — Уладзімір Караткевіч. Вядома, ніякага там расізму, нацыяналізму быць не павінна, але ж і сваё трэба шанаваць, як шануюць, напрыклад, нашы балцкія суседзі.

АД РЭДАКЦЫІ:

Мы падрыхтавалі гэтае пасяджэнне клуба, як бы мовіць, з калёс і, можа, менавіта таму не далі большага месца развагам Алеся і Яніны, бо атрыманыя лісты, здаецца, гавораць самі за сябе. Дарэчы, такая праблема, як сумяшчальнасць этнасу, думаецца, не менш важная, бо па праблемах сексуальных адносін у друку можна знайсці многа розных артыкулаў, а пра ўзаемаадносіны на нацыянальнай глебе, пра гонар нашага народа, які павінна захоўваць моладзь, калі яна таксама хоча застацца народам, а не проста насельніцтвам, — амаль нічога няма. Пра гэта неяк мала пішуць, абыходзяць вострыя вуглы, заплюшчыўшы вочы. Быццам няма «деловых» на Камароўцы і рынках іншых гарадоў, «цемнаскурых беларусаў» у садках, школах і дзіцячых дамах, а ля гасцініц для іншаземцаў не таўкуцца з выклікам апранутыя «ў фірму» прадстаўніцы «першай старажытнай прафесіі». Таму і наш абавязак сказаць пра ўсё пра гэта прама, бо прафесія журналістаў таксама старажытная, хаця і «другая».

Фота **С. Брушко.**

Анатоль Зэкаў

Пародыі

Пад хатнім абрыштам

Туман халодны вытру я з акна,
І змрочныя прасветляцца прасторы.
Тайком два дзядзькі выпілі віна
І аб жанчынах весела гавораць.

Віктар Шніп

Ажно становіцца маркотна,
Калі я выгляну ў акно
І ўбачу: дзядзькі два употай,
Ад жонак збегшы, п'юць віно.

Мая ж душа не заспявае,
Нібы гітарная струна,
Бо я сяджу, сліну каўтаю,
За імі сочачы з акна.

А дзядзькі вольныя — як вецер:
І пляшка ёсць, і агурок.
Я мог бы крыкнуць:
«Буду трэцім!»
Ды на дзвярах маіх —
замок.

Вясковы класік

За душой не маючы капейкі,
Я ў душы вызвоньваў грошны верш.

Леанід Галубовіч

Дзіваком, прызнацца, нейкім
Я жыву на белым свеце:
За душою — ні капейкі,
І ў кішэнях — толькі вецер.

Сябрукі мае ў калгасе
Да зарплаты дні ўсё лічаць.
Атрымаюць грошы ў касе
І мяне з сабою клічуць.

Я сяджу, чытаю вершы
Для вясковых Коляў, Васяў
І адным сябе ўжо цешу,
Што для іх, сяброў, я — класік.

Агледзіны

Я голас твой прывёз к сабе дамоў...

Алесь Бадак

Я голас твой к сабе дамоў прывёз
Паслухаць даць бацькам сваім
І каб параілі, ці варта лёс
Мне звязваць з голасам такім.

«Як,— запытаў,— ці згодны ажаніць?»
А бацька з маці — мне ўсур'ёз:
«Па голасе нам цяжка ацаніць —
Ты б лепш усю яе прывёз...»

Нашы аўтары

ДАШКЕВІЧ Таццяна нарадзілася ў 1968 годзе ў Мінску. Працавала ў Лошыцкім саўгасе. Зараз—студэнтка Літаратурнага інстытута імя Горкага ў Маскве.
У «Маладосці» друкуецца ўпершыню.

ДУДЗЮК Зінаіда нарадзілася ў 1950 годзе ў вёсцы Слабодка на Віцебшчыне. Скончыла Брэсцкі інжынерна-будаўнічы інстытут. Працавала на будоўлі, у праектным інстытуце, на Бярозаўскай ДРЭС. Цяпер—карэспандэнт-арганізатар СП БССР.
Выдала зборнікі вершаў «Праводзіны птушак», «Абрысы лета».

СЫЧЫК Іван нарадзіўся ў 1954 годзе ў вёсцы Здзітава Бярозаўскага раёна. Скончыў Мінскае мастацкае вучылішча імя Глебава. Служыў у Савецкай Арміі. Працаваў мастаком у Брэсцкіх вытворча-мастацкіх майстэрнях.
У «Маладосці» друкуецца ўпершыню.

КАМАРОЎСКІ Алесь нарадзіўся ў 1947 годзе ў вёсцы Мікалаеўшчына Стаўбцоўскага раёна. Скончыў БДУ імя У. І. Леніна. Служыў у Савецкай Арміі. Працаваў у Літаратурным музеі Я. Коласа, у рэспубліканскім праўленні аматараў кнігі, на Рэспубліканскім тэлебачанні.
Аўтар кніг «Пачатак», «Адкрытая тайна», «Зямля маіх надзей», «Завароджаны мяч».

МАРОЗАЎ Зміцрок нарадзіўся ў 1954 годзе ў пасёлку Язбы Крупскага раёна Мінскай вобласці. Закончыў Беларускую сельскагаспадарчую акадэмію. Працаваў аграномам у калгасах на Магілёўшчыне. Быў на камсамольскай рабоце. Зараз працуе ў Дзяржаграпраме БССР.
Выдаў паэтычныя зборнікі «Пад небам буслiным», «Хлеб і памяць», «Хлебны верасень», кнігу апавяданняў для дзяцей «Азбука агранома Валошкі».
Лаўрэат прэміі Ленінскага камсамола Беларусі.

КАРАМАЗАЎ Віктар нарадзіўся ў 1934 годзе ў горадзе Чэрыкаве. Скончыў БДУ імя У. І. Леніна. Працаваў адказным сакратаром Чэрыкаўскай раённай газеты «Сацыялістычная перамога», крычаўскай раённай газеты «Шлях сацыялізму», у газетах «Магілёўская праўда», «Звязда», «Літаратура і мастацтва».
Аўтар кніг прозы «Па талым снезе», «Спіраль», «Пушча», «Вясёлка сярод зімы», «Дзень Барыса і Глеба», «Дома», «Проста ўспомню я цябе», «Глядзіце ў вочы лемуру» і інш.

СКАРЫНКІН Уладзімір нарадзіўся ў 1939 годзе ў Віцебску. Скончыў Рыжскі інстытут інжынераў грамадзянскай авіяцыі. Працаваў інжынерам у Мінскім аэрапорце. Выдаў зборнікі паэзіі «Буслы над аэрадромам», «Гукавы бар'ер», «Дазвольце ўзлёт», «Чацвёрты разварот» і інш.

ГАРДЗЕЙ Віктар нарадзіўся ў 1946 годзе ў вёсцы Малыя Круговічы Ганцавіцкага раёна. Завочна скончыў факультэт журналістыкі БДУ імя У. І. Леніна. Працаваў у калгасе і раённых газетах, у часопісах «Беларусь», «Родная прырода», зараз—у рэдакцыі часопіса «Маладосць».
Выдаў кнігі прозы і паэзіі «Дом з блакітнымі аканіцамі», «Карані вечнага дрэва», «Касавіца», «Верасное палясоўе», «Засевак Радзімы», «Незабудкі азёр», «Узрушэнне», зборнікі вершаў для дзяцей.

«МОЛОДОСТЬ» № 8 (1—176), 1990 г.
Ежемесячный литературно-художественный
и общественно-политический иллюстрированный журнал
(на белорусском языке)

Мастацкі рэдактар **Віктар Казлоў.** Тэхнічны рэдактар **Валянціна Марынчанка.**
Карэктары **Валянціна Башак, Мая Вінаградава.**

Рукапісы аб'ёмам да аркуша не вяртаюцца.

Адрас рэдакцыі: 220041, Мінск, Ленінскі праспект, 79, выдавецтва ЦК КПБ. Тэлефоны: 31-85-43—галоўны рэдактар і намеснік галоўнага рэдактара, 32-82-29—сакратарыят, аддзелы паэзіі, прозы, крытыкі, 31-76-14—аддзелы публіцыстыкі і мастацкага афармлення, 39-87-70—фотакарэспандэнт.

Здадзена ў набор 20.06.90. Падпісана да друку 25.07.90. АТ 14991. Фармат 70×90 1/16. Друк высокі. Умоўн. фарбаадб. 14,77. Умоўн. друк. арк. 12,87. Ул.-выд. арк. 16,51. Тыраж 10 008 экз. Зак. 809. Цана 60 к.

Ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга друкарня выдавецтва ЦК КП Беларусі. 220041, Мінск, Ленінскі пр., 79.

Я. БАТАЛЬЁНАК. Дзе сон-трава (алей, 1986).